

Богдан Радиш-Маринюк

*Пам'яті матері моєї
присвячую*

ТОЙ, ЩО ХМАРИ МОЛОТИТЬ

(повість у новелах)

“Лисаний Камінь”

Косів
2012

ББК 844 УКР 6-5
Р-15

Богдан Радиш-Маринюк

Р 15 **Той, що хмари молотить.** Повість у новеллах/Б.Радиш-
Маринюк — Косів: Писаний Камінь, 2012 — 184 с.

ISBN 978-966-8519-72-7

Повість «Той, що хмари молотить» — це розповідь про тих кількох із тисяч і тисяч, котрих тепер називають дітьми війни. Обкрадене дитинство, жахіття війни, голод, непосильна повоєнна праця, безправне і убоге життя, війна — по війні — все це на сторінках книжки.

ББК 844 УКР 6-5

ISBN 978-966-8519-72-7

© Богдан Радиш, 2012
© Марія Равшер, редактор, 2012
© Видавництво
«Писаний Камінь», 2012

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

По новій незнайомій стежині ще далі піднімаєтеся Ви на свою літературну Говерлу.

В молодості розум іскрить здібностями і талановитими знахідками, що, майже самовільно, без потуги, народжуються на білих полотнах паперу, зрілість їх зважає, відсіває невартісне, а поважний вік «убирає» в корону мудрості те, що закарбувалося в душі з дитинства. Поезія і далі вабить Вас, то феєрією казок, то сонетами, то рубаями, то сипне жменю притч та приказок і заставить подарувати їх світові.

А тут несподівано вернула Вас на першу дитячу доріжку від Маринюківської хати в співучому лузі і вже плаєм прози поманила-повела на нову вершину та ще й по новій (як для зрілого і відомого в Україні поета) дорозі.

Бачу, що й цю вершину успішно здолає Ваш творчий дар.

Як завжди, Ви вибрали досить крутий підйом: надто ж бо тонка грань між життєписом і художнім твором. Ви гідно втримали ту межу.

Тоті Ваші новелі не читати треба, їх як співанку-думу від початку до кінця, «зараз», на однім подиху переслухати хочеться, бо, певно, що й писані вони на однім подиху-спогаді, що спокою не давав, пам'ять щораз будив, заприсягаючи, аби чогось не обминула.

Ті роки на нашій Підгір'ю ще обминають навіть визнані краєзнавці, бо й досі живе страх перед кривою правдою тої «войни по війні».

А Ви на неї діточими очима «подивилисе», а Ви її діточим, затерплим від страху кривди, серцем порозуміли. І та правда дитячого сприймання така переконлива і така страшна та болюча, що від неї заходиться серце насамперед ровесника Вашого, а відтак

і його онуків. Так «желит» тота правда душу і розум, що завмирають вони, як завмирало колись в дитинстві серце, коли доводилось злітати найвище на великій «хітанці». Життя ж бо, мабуть, то і є та хітанка: злітаючи, радієш від захвату і завмираєш від страху – водночас.

Вам вдалося передати ті споконвічно мудрі засади селянської етнопедагогіки, де газдівська наука з Божим словом «моцно» поєднані, формували світогляд підгірського селянина-патріота без отої інтелігентської політичної «українськості», але з чи не набагато глибшим патріотичним переконанням.

В селі ж бо то так грімко не називалося. Просто жилося, просто любилося свою стежку, свою хату, свій городець, свою нивку, свою співанку, свою рідну говірку-мову і цілий непізнаний свій край...

Вам це вдалося. І то є головна принада і сила, і вага, і цінність Ваших новел.

Марія РАВШЕР

Я – ДИТИНА ВІЙНИ

Я – дитина війни.
Я – дитина живих і убитих.
І оплаканих я,
Й неоплаканих – сиве дитя...
Я – дитина і тих,
Що не встигли дійти, долюбити...
Я – дитина і тих,
Що мое врятували життя.

Я – свята чиясь кров,
Що пролята у битвах й за мене.
Я – повстанських могил
Стооплакана грудка жива.
Я – ровесників біль,
Що від ран і від голоду мерли,
По котрих паслись коні
І росла повоєнна трава...

Там, де були бої,
Зеленіють осінні отави.
А над ними вночі
Плачуть ще до тепер журавлі...
Я – дитина беріз,
Що хрестами в перелісках стали,
І, як браття, бредуть
По моїй українській землі.

От стою перед світом,
Перед вітром стою, як стеблина
І нема куди дітись
Від жахіть, що приходять ще в сни...
Всі багатства мої –
На могилі у мами калина,
І літа – дикі гуси,
Що летять крізь туман сивини...

З'ЯВА

Мати... Матінка, ненька, як прийнято було в нас у селі називати матір... Це вона, ненька моя, привела мені за дитячу ручку колись цей світ дивний. Привела й поклала переді мною ці луги і гори, що, мов сиві воли, й тепер, бредуть густими травами влітку, а взимку – снігами довкола нашого села... Це вона, ненька моя, що тепер дивиться на мене з небес, привела мені малому того жайвора, що від ранньої весни й до осені тримає на своїх крихітних крильцях велике, голубе небо над нашою хатою... Це вона, ненька моя, водила мене малого попід китицями запашних вечірніх зірок, що звисали над головою весною та ще водила під рясними китицями калинового цвіту...

Я й тепер весь калиновий, бо калиновий весь мій рід... Калина весною стояла в нас перед хатою, як біла пава з зеленими крильми. Здавалося, що калиновий куц з буйним цвітом білим ось-ось злетить у небеса, особливо коли був вітер... Навесні той вітер у невидимій колісці колисав китиці цвіту, а восени – китиці гірких і солодких, як саме життя, ягід...

Калина – в лугах, калина – над рікою при зарінках, калина – в лісі й пралісі, калина – перед хатою, Калина – в хаті... Калина – в хаті, бо ненька моя носила це дивне ім'я – Калина.

Колись про це я напишу:

«Ім'я моєї матері – Калина.

І я – калиновий, калиновий мій рід.

Калино-ненько, я твоя краплина,

Краплинка я твоя вже скільки літ.

Ми зацвіли: Ти – білим, і я – білим...

Ми цвітемо, Калиночко, давно...

Отак літа Твої й мої пробігли,
Мов кадри у нехитрому кіно.

Калинове ти сонечко для мене.
Як згаснеш, то погасне мені світ...
І все ж є калиняточко зелене,
Воно розпустить завтра білий цвіт.

І стане знов Калина, як калина,
І калиняток приведе в цей світ...
Ім'я моєї матері – Калина.
І я калиновий, калиновий мій рід» ...

Мати... Матінка... Ненька...

Але доки був я у материнському лоні, то правду кажучи, довго вагався: з'являтися, чи не з'являтися мені на цей світ... Бо, як любив казати наш сусід Федусь Данилків, на прізвисько Кайлак: «То ни штука втети йкус дурницю, а потому все свое житте банувати... Бо ек зробив шьос так, чи не так, то вже – все. То уже – фертик!» Через те, що той Федусь любив часто повторювати оте «фертик», ми собі назвали його Фертиком. Тоді, коли я ще був у материнському лоні, то чув не раз ті Фертикові слова. «Ей! Та то і правда: не штука зробити щось поквапом, не обдумати, як слід... – думав я. Тут у материнському лоні тобі тепло і мухи тебе не кусають... Не вискакуй! Тут ніяких тобі турбот-журбот... Ніхто тебе тут не займає, не сварить за те, що не всокотив від курей грядку свіжу на городі. Сиди собі та рауй, хоч і в положенні – догори ногами. Догори ногами, але то – байка...

А вродишся – то одні біди та турботи, та гріхи, та чийсь прокльони, та заздрощі... О! Нестатки! Вони приліпляться до тебе, як листок квасолі, або, як голова реп'яха, й спробуй відірви тоті нестатки від себе...

А до того, я знав, що з'являться всякі там слабості дитячі, потому й дорослі... Один тільки коклюш, не кажучи вже про коросту та свинку, чого варті... Е, не буду народжуватися і фертик», як казав сусід Федусь Данилків...»

«А ще, – думав я собі, – погані звички звідкись в мене візьмуться... Скажімо, такі погані звички, як ота вічна звичка снідати... Е, та снідати – то ще нічого, якось перебитись можна... А – обідати? А ще, боронь Боже, вечеряти... О, від цих поганих звичок ніхто тебе не вилікує... А, якщо до того всього додати, коли виросту, стану дорослим, треба буде платити податки: за хату, за землю, за те, що дітей в тебе нема, за те, що... А до того всього ще плітки, чийсь заздрощі, та твої подерті шкарпетки, коли ні за що купити нові... Одним словом: ціла копа проблем, як народишся та підроснеш, та виростеш... Аж неохота народжуватись...»

Та охота, чи неохота, але, що робити, коли, як казала баба-повитуха Федора, що була з сусіднього села Хімчин: «Підпирає речениц», тобто – термін. Що робити, коли той «речениц» підпирає вже геть? О, коли вже підпирає, то треба! Треба, бо світ чекає на тебе, бо світові потрібне людство, країні – населення, колгоспові – дармові руки. Та, якби я знав був, що народившись, через пару років я носитиму ганебну кличку «колгоспник», то, ще не народившись, від страху був би помер.

Але терміни, як кажуть, підпирали й жартувати з цим серйозним ділом було ніколи... Отож, обміркувавши всі «за» і «проти», я вирішив: «Згода!»

Бо я знав, що раніше, чи пізніше мене силоміць таки витиснуть на світ... І, хоч я за інерцією ще впирався – мене народили, не чекаючи моєї на те згоди... І я від здивування і від того, мабуть, що вперше вдихнув справжнього, невідомого мені досі, хатнього пові-

тря, крикнув: «У-а-а! У-у-а-а-а!» Що в перекладі означало: «У-р-а-а! У-у-р-р-а-а!»

... Та не встигнув я ще, як слід висловити своїм «у-р-а-а» здивування світом, як мене тут-таки, до речі без моєї на те згоди, загорнули з ногами – з руками в якусь ряднину, чи полотно й міцно зв'язали торочкою зі старої вишиваної сорочки, а в рот тицьнули якийсь предмет... Я мало не вигукнув тоді: «Це – насильництво! Я буду жалітися! Де демократія?! Врешті-решт?!» Та вигукнути ці слова я не міг із двох причин: я ще не вмів говорити, і рот мій був затулений якимось предметом, схожим на теперішню жувачку «Орбіт»... Я стогнав, червонів, випускав бульки, виявляючи, таким чином свій протест, але було марно...

По з'яві на світ, я міцно заснув. А коли прокинувся, то став оглядати батьківську хату, мою колиску вербову, що вже чекала мене під стелею межі двома сволоками... Коли потому мене поклали перший раз в ту колиску, то я зрозумів, що лежу власною персоною на вівсяній солімці, вкритій білим рядном зверху... О, та солома! Ячмінна, пшенична, вівсяна, вона ходила потому все життя за мною... Вона, та солома, була на голові, на плечах, за коміром, в пазусі. При колгоспній молотарці, при січкарни, при жнивах...

Деда мій, коли я щось не так робив, жартував: «На голові – солома, а в голові – полова...» Але це було, коли я виріс...

СВІТ ОГОРОДЖЕНИЙ МІСЯЦЕМ

Летів зозулич через нашу хату, летів через наше подвір'я та й понарозсипав повно-повно срібла з-під правого крила. Коли сонце кинуло на моріжок пучечок ранкового проміння, то срібло засяяло, наче запалало...

- Шьо це, – спитав я нені, що була поруч.
- То росичка... Роса то. Розумієш?
- А чьо в'на так світит?..
- Бо в'на сонечко до себе кличе тим...
- А роса жива?
- Так, дитино! І роса жива, і дощик живий, і камінчик...
- А куда потому роса піде?
- В'на полетит собі в небо...
- А шьо роса має крила?
- Так роса має крила... Але в'ни у неї дуже маленькі, тому їх не видно...
- А шьо роса в небі робит?
- Стає роса хмарков, або...
- А шьо та хмарка в небі робит?
- ?!

Так почалося моє знайомство зі світом, що був огорожений високим вербовим тином... «А чьо? А єк це? А коли? А звідки-відки?» Звісно, що коли я надто докучав домашнім своїми наївними запитаннями, то на моє запитання: «Звідки» відповідали: «Анізвідки!» й додавали: «З-під верітки...»

«Звідки – з-під верітки, звідки – з-під верітки...» повторював я собі ці слова, підскакуючи, задоволений відповіддю... Навіщо мені було розуміти зміст того жарту старших? «Звідки – з-під верітки», і – все... Згодом я вже й не запитував: «Звідки?», бо зрозумів, що то так жартують зі мною. Але пізнавати світ все

одно було цікаво. Я і далі засипав своїми запитаннями своїх рідних, надто – неньку, що завше була поруч. Пізнання світу виявилось заняттям цікавим... Спочатку світ той був крихітним, бо вміщався в чотирьох стінах, особливо в першу зиму. Потому світ ширшав. Він тепер, весною, був набагато більшим, хоч і огорожений високим тином... Потому виявилось, що й там, за тином, теж є світ, і він не менш цікавий, якщо глянути на нього зі щілин між огорожею тину...

Та й тин був цікавий такий: на кілках час від часу сиділа сорока, казали – білобока... Правда, та сорока довго на кілку не сиділа... Зате глечики, коновки, дійниці з обручниками ясеновими, перевернуті догори дном, сиділи довше на тинових кілках. Здавалося, що вони перескакують з кілка на кілок, особливо тоді, весною. Це вже геть потому-потому буде написано мною:

«Вже тином глечики біжать,
Неначе хлопці-пустуни...
... На роси просяться ягниці,
І молоко стріля в дійниці,
І пахнуть хати огірками,
І промені біжать струмками,
І тином глечики біжать...»

То напишеться пізніше, що «Тином глечики біжать»... А тепер з-за тину, крізь щілини видно широку-широку, росохату яблуню-дичку, що займає своєю кроною більше як півсаду, а щоби охопити її низький, дуплавий стовбур, треба чотирьох таких малих, як я...

– Ти хто? – спитала мене та стара яблуня за тином.

– ?..

– Пу-г-г-у-у! – проказала яблуня голосом пуга-

ча, що мав гніздо на тій яблуні.

За лугами, за річкою в переліску на Кобацьких пагорбах обізвалася зозуля, може закликаючи до себе того зозулича, що розсипав з-під крила багато срібла вранці перед нашою хатою: «Ку-ку, ку-ку»... Здавалося, що вона, та зозуля, зі мною грається своїм куванням у жмурки, бо то в одному кінці переліску, то в іншому чулося оте: «Ку-ку!»

– Ти хто? – підійшов до мене близько-близько дерев'яний журавель, що стояв на одній ніжці з піднятим у небо крилом.

– ?..

А той журавель, що стояв тепер у нас при кущах калини біля тину, казали, прилетів сюди на наше подвір'я не з-за морів широких, не з країв далеких, а з нашого Маринюківського поля, що було під горбами Юрахівщини. Ніжкою взяв він собі, той журавель, струнку тополю, що росла в кінці поля, а крилом – граба з Маринюківського лісу, що був на горі над тим полем. А тепер стоїть у дворі та й одним крилом п'є іскристу воду з криниці, в котрій світить місяць вечорами. А іншим крилом дивиться у небо... Дивиться він отим крилом у небо, наче виглядає своєї журавки, що не вернулася з вирію. Розказують, що той журавель-журавлик був колись справжнім журавлем, та, коли зістарівся й осліп та лишився без журавки своєї, то того року у вирій не полетів, а зостався тут, аби бути у подвір'ї, ближче до людей. Тепер щоразу, особливо весною, коли п'є одним крилом воду з нашої криниці, то другим дивиться довго в небо: чи не летить там у небі, його журавка з вирію... Дивиться своїми тепер сліпими дерев'яними очима крила...

– Ти хто? – перепитує ще раз мене той, у нашому дворі, журавель.

– Ти хто? – питає мене малий кущик з кількох

слабеньких ще зелених стебелець, довкола котрих невеликі, скручені ще листочки.

– ?!

– А я – кропива! Я – кропива жалюча... Жалючою назвали мене люди за те, що, кажуть, я жалю всякого, хто хоче вирвати мене з корінням... А я жалюча не тому, що жалю, а тому, що я людей жалю... Бо, коли настає голод, дитино, то я людей від голодної смерті рятую... На твоєму віку, дитино, коли виростеш, так само всякого буде ще... І я тобі, не дай того, Боже, теж можу знадобитися... Не виривай мене з корінням! Я також жити хочу...

А день, взявши собі під паху сірувате сонце, подався, тим часом, за гори, помальовані в синювате. Легко-синій світ довкола був тепер огорожений місяцем, а ще легким подихом вечірньої землі та диханням ластів'ят, що сиділи під ластівочими крильцями в гнізді, котре було вже кілька років поспіль під самою стріхою солом'яною просторої на дві половини Маринюківської хати.

Невисоко над горою, за лугами зеленіючими замерехтіло розсипчасте, вперше побачене мною, світелко. Мерехтіло воно, як далека вечірня ватерка, що запалив хтось над горою... То була, навіть, не ватерка, а якесь дивне її мерехтіння таємниче...

– Шьо то таке миготит?.. – спитав я нені, що збирала випрану білизну.

– Шьо мерехтит?.. Де мерехтит?.. – перепитала неня.

– А ген-де над горов за лугами...

– То, дитино, Курашечка вечірна...

– А шьо таке Курашка? То така пташка?

– Так, то така пташечка... Зірка така... А звесе Курашка...

– А чьо в'на звесе так?

– Так небо собі назвало, ади... В'на, та Курашка перша сходить на небі, коли заходить сонечко... Курашка – сестричка сонця... – сказала ненька й пішла до хати з повною коновкою води з-під журавлиного крила. Пішла неня до хати, а я дивився на ту дивну зірку-пташку, що миготіла над горами своїми срібними, чи золотими крильцями.

– Ти хто? – спитала, якось раптом, мене та небесна пташка, коли я зостався сам надворі.

– А ти?

– Дитино мала... Я свічу місяцеві, аби він видів сходити над гори й долини... Я свічу людям, що заблукали в дорозі... Ти, може, ще не розумієш, що значить людині заблудитися... Виростеш – знати будеш, що то таке... Тут, у небі все написано людям... Я – Курашка твоєї долі також. Ти знаєш, що то таке?..

– Ні! Я запитаю у нені...

– Я тобі скажу сама: у небі тобі все написано, на землі все намальовано: всі стежки твої, дороги твої, муки твої і радості твої... Підростеш – пізнаєш сам... Доля твоя буде, як лебедями білими, всипана снігами. Зозулями буде перекликана, дощами весняними пересіяна... Журба буде пролітати через подвір'я і в хату залітати, будуть тобі весну у вінки заплітати... А потому будуть стріли крилаті гриміти в небі над хатою, світ буде кипіти... Ти всього пізнаєш, дитино: і розлук, і голоду, і холоду, і... Ти будеш шукати кропиву попід плотами, себе загубленого будеш шукати... Але ти будеш мати багато того, чого в тебе ніхто не відбере, що ніколи не згорить... Ти пізнаєш музику кольорів, музику маминого слова... Але то буде потому...

Я того вечора ледве вбіг до хати, сказав нені:

– Ненько... Я з зірков говорив... З Курашков...

– З еков зірков?

- Та з тов...
- Дитинко, тобі шьос приснилось? Га? Ти шьо спав за хатов?
- Ні-i-i!..
- А то шьо з тобов сталосе? Та ти, синку, гет замерз... Та тибє гет трісе, дитино... Лігай на припічку! А я тибє накрию чемос... Та на тобі лица нема... Ти чьогос напудивсе? Га?
- На припічку засвітився каганець...
- Я зараз розтоплю у грубці. Я зараз... розтоплю у грубці... Лігай! Лігай! Агій!
- Добре! Я вже лігаю! Мені вже лекше...
- Агі-i-й-й...

ШТАНИ

Перші мої штани народилися не скоро після того, як народився я. До тих перших штанців треба було після народження довго йти. Власне навіть не йти ще, а повзати, колінкувати. Спочатку мені до тих моїх перших штанців було так далеко, як курці до Парижу... До слова сказати, в нас перші штани хлопцеві шили аж тоді, коли він вперше йшов, і то з дедом своїм, до дівки на сватання, коли хлоп вже був високий, як тополя... Отоді-то парубка його родич вів сватати багачку. А сватати багачку треба було в штанах... Смішно? Мені самому смішно, але як розказували старші люди, так було... А до сватання, хлопець ходив собі в довгій, аж до самих п'ят сорочці з домашнього полотна. Сорочка та була теплою, бо з грубого полотна була вона, а тепла до того додавав ще й вовняний учкур, яким хлопець вперізувався міцно. Не так тепла додавала хлопіві та груба, з домашнього конопляного полотна сорочка, як додавали тепла хлопіві оті дві китиці, що були на обох кінцях вовняного учкура.

Мені, скажу я вам, пощастило більше, бо мені штани були зшиті ще тоді, коли я був малим. Для того, аби вшити мені отой перший нижній одяг, ненька моя взяла й розпоролася на дві рівні частини міх, в якому довгий час зберігали крупи кукурудзяні. Розпоровши той міх на дві рівні частини, неня грубими нитками, що були для дратви, вшила два менші мішки, мішки ті цього разу були без дна, бо кожен з них мав служити штанкою майбутніх штанців... Один мішок, без дна, мав одягатися на ліву ногу, а інший – на праву. Але що то за штани, коли кожна штанка – окремо?... Виникла проблема зшити їх докупи, що ненька потому й зробила. Вийшли два мішки, зшиті докупи, а в кінці оба, щоби ті штанята я не загубив,

коли одягну на себе, ще й мотузкою підперізувалися. Котра штанка ліва, котра права, не те, що я, а й ненька не могла второпати. Так само, як ніхто не міг з нас сказати, де перед, а де зад у тих штанах, бо сказано: два мішки. Два мішки, а скільки гонору! Пригадую, коли мене в тому одязі перший раз уздріла сусідка, вуйна Федусиха, зайшовши під вечір до хати нашої та уздрівши мене в тій «обнові», то аж вигукнула, чи то від здивування, чи то від задоволення від побаченого: «А... дивиси, ек то файно! Бігме, файно... Ге, та ти в тих штанях уже гет парубок! Вже й женити скоро будемо... А хто то тобі такі споднетка вшив?» Я гонорово відповів, показуючи пальчиком на неньку мою. «Бігме, файно!» – повторила ще раз, може, вже про себе, Федусиха перед тим, як йти собі. – «Бігме, файно!» – ті Федусишині слова додавали ще більше гонору мені. Як міряти нинішніми мірками, то ті мої перші, вшиті з міха штани-штанці були універсальними. Універсальність їхня полягала в тому, що їх можна було одягати, спати на них, насипати в них квасолі, якщо зав'язувати з обох боків... А ще: пізніше їх можна було стелити під квочку, вкривати ними поросятток взимку, аби, бува, не замерзли...

Але то було потому... А тепер, коли ненька одягла на мене оті мої перші штани: чи то з радості, чи то тому, що була неділя, чи якесь свято, я з хати вибіг собі, й побіг до зарінку, де в кінці дідового городу була невисока яблуня-залипуха. На тій яблуні-залипусі якраз тоді було рясно яблuchок-залипушат.

Коли йти попри ту яблуньку, або дивитися довго на галуззя її, то здавалося, що звідти, з-між зеленого кучерявого листячка моргають на тебе червоненькі вже яблука-залипушата. Та так моргають тобі, та так манять до себе, що годі втриматись на одному місці. Отут то й сталося... Незчувся я, як опинився на самому

вершечку тої яблуньки... «Дивися, які ми – зблизька! Дарма, що квасні-преквасні». А з того вершечка яблуні, хоч невисокої, переді мною відкривалася невимовна за красою своєю, картинка: зарінки, зарінки... А далі – луги, а за річкою – кобацькі пагорби, посеред зарінок та лугів наша рідна річечка-плюскотливиця, дрібненькі хвилі якої мов тисячі дивовижних рибин, виблискують на сонці, перескакуючи з одного камінця на інший... А чого варті невисокі куцики ялівцю та лозини, що наче пави з зеленими хвостами, йдуть двома берегами річки... А хати під солом'яними стріхами рудими, що наче квочки сидять на моріжках понад річкою.

Так і забутися можна геть... Подивився на тоті яблучка, а вони таки моргають тобі. Але тепер вже зовсім зблизька. Яблучко-яблуко... Мені тоді й невтямки було, що якийсь там Ньютон, котрому якесь там яблучко на голову впало, вивів з того Закон про земне тяжіння... Про земне тяжіння я тоді ще не підозрював, як і не підозрював про магніт, про його існування... Але якась сила застала мене потягнутися за найбільшеньким, вже червонуватим яблучком, що гойдалося собі від того, може, що я торкнувся галуззя, гойдалося воно собі на тоненькому кінчику галузки. Воно, оте яблучко, магнітом потягнуло мою руку до себе. Галузка ж, на котрій я стояв обома ногами, в той мент хрусьнула піді мною. Хрусьнула – і я зі своєю обновкою полетів униз. На землю, на щастя, не впав, а зачепився штанами за якийсь сучок, що став моїм рятувником. Сучок той мене врятував, але штанів не пошкодував... Так і напіввисів я на тому сучку разом з подертими першими штанцями, доки не поміг мені злізти з тої яблуньки-залипухи вуйко Коцьо, що йшов, відай, тоді до нашої Чаплинецької церкви. «Декую файно! Бо...»

– Маєш шесті з свого парашута... – сміялася з того всього вуйна Федусиха. Ненька добра моя мене не сварила й дедеви не сказала про той трафунок мій...

Я сидів до самого вечора того дня на печі без штанів, звісно. Не так шкода було мені моєї обновки, як власного мого обдертого носа: котрим оком не дивився на нього – перед собою, видів величеньку синю цибулину з подряпинами густими... Не кажу вже про подряпані лікті та коліна, до котрих ненька прикладала великі, як моя долонька, листки подорожника.

«А-а-а, а-а-а, а-а-а, –

З'їли вовки барана.

А лисичку з'їли пси...

Ти, дитинко, спи, спи!..»

Співав я собі в думці цю пісеньку, що недавно співала мені бабка Анна.

З тою пісенькою й пірнув у глибокий, як наша криниця, сон дитячий.

КОЧЕРГА Й МІТЛА

Жив собі в нашій родинній хаті джус. Вірніше не так. Жив собі в нашій родинній хаті джус. Вірніше не так в хаті він жив, як у старій-престарій печі, де випікали, час від часу, хліб, кукурудзяні малаї, кукурудзяні пиріжки, начинені сиром та обгорнуті капустаними листками, а перед Великоднем пекли паску, перепічки та зозульки з тіста. Піч не сама випікала все те, а помагав їй це робити отой джус – отой, напевно, добрий дух, що сидів у печі за великою металевою затулою.

Ніхто з нас того джуса ніколи не видів, але доти, доки в печі було темно, доки хтось не відкривав оту металеву затулу і ньєнка не розпалювала піч сухими кукурудзяними качанами та соломою. А як тільки загоралася ота солімка сухими качанами, то джус одразу оживав... Розпускав він тоді серед густого диму свої тоненькі, але вогнисті, вуса довкола дров. Та лиш добре розкрутить довкола дров сухих свої вогненні вуса, що все виростали й виростали в печі, ньєнка бере кочергу дерев'яну та й кочергою посуває того джуса на середину печі. О, тоді джус дуже гнівався на кочергу, що потурбувала його та його вуса... Він спересердя розкидав довкола кочерги шалені іскри, язиком вогнистим облизував чорний півмісяць кочерги. Джус тоді випускав багато червоних, пекучих язиків на всю середину печі. Одними язиками, тими, що були найбільші, він облизував піднебіння печі, а тими, що були менші, облизував і облизував кочергу, доки та була поміж тими язиками. Рятувала кочергу разом з її чорним обгорілим держачком пані вода, що завше, в такому ділі, стояла у цеберку дерев'яному коло печі. Мені, малому шкода було кочерги... Бувало, ньєнка вийде на якусь хвилину з хати, я підійду до ще гарячої

кочерги, що дихає, мокра, гарячою парою після купелю у цебрику з водою та й раз, чи два її погладжу...

– Ти знов... кочергу цілував? – ненька питала мене, посміхаючись.

– Ні я лиш погладив...

– То й видко... Ану йди вмийсе! Замазуро...

Я не ображався ні на кочергу, ні на неньку, і йшов митися...

Після «миття» рук і лица, я ставав невпізнаним, я був чорнішим найчорнішого африканського негра.

А джус гуляв, танцював по печі, реготав навіть від задоволення. І знов ненька брала кочергу, і посувала веселого джуса аж у кінець печі.

Тепер він, трохи з гніву, трохи з радості випускав свої довгі, червоно-білі язички з кінця печі аж до горна. Кочерзі бідній тоді діставалося від тих язичків довгих ще більше. Але така була її служба.

В кінці печі джус помало заспокоювався, його язички коротшали, він, видно хотів перепочити. Він гаряче дихав у кінці розжареної печі...

В печі починало помалу темніти... Лишень міріади зірок поблискували, то тут, то там в голубо-рожевому мареві. Кочерга згрібала до купи синіючу грань, а мітла підмітала гарячі вуглинка з гарячим попелом. Мітла теж горіла. Спалахували час-від-часу її березові сухі прутики. Мітлу теж треба було рятувати у тому цеберку з водою...

У закритій металевію, тепер теж гарячою, задулою, печі, при допомозі джуса, рум'янів та виростав хлібець. На всю хату розходився запах сонця, вітру, медвяного колосся...

Кочерга з мітлою тепер відпочивали у кутку коло печі...

Коли не було з чого пекти хліб, то кочерга і мітла стояли не в кутку коло печі, а в сінях у поважному

місці. Вони стояли, нам нагадуючи, що прийде час і в хаті знов запахне хлібом, малаєм, пасочкою, зозульками з пшеничного тіста...

Ту кочергу та ту мітлу, що служили коло печі, шанували в нас. Шанували не лише за їх вогнисту працю, але й за те, що в них обох таїлася і велика магічна сила... Бувало, летить з-за чорної гори темно-синя птаха грози. Вона з широкими, від гори одної аж до другої, чорними крильми. Летить і здається, ось-ось накриє крильми тими все небо, всю землю з лісами, горами, ріками, полонинами... Здається – ось-ось накриє... Чорніє земля, чорніє небо, чорніють дерева, чорніють хати... З очей того птаха-хмари летять блискавиці, а з-під крила рясно сиплеться холодний, колючий град. Він все ряснішає і ряснішає... По небі гуркотять колісниці... «То Святий Ілля їде» – каже бабка Анна. По драничних дахах, по криницях, по деревах починають цокотіти одна за одною, великі кульки граду.

– Бі-г-о-о-м! Бі-го-о-м-м давайте кочергу!

– І – мітлу?!

– І – мітлу! Але – бігом! Бі-г-г-о-м!

І ми, малі, швидко беремо з сіней кочергу, беремо мітлу й несемо надвір, пересилуючи страх. Бабка Анна, чи ненька, беруть з наших рук отих рятівниць від грози і, хрестячись, під дощем, градом та блискавицями кладуть кочергу та мітлу перед хатою навхрест. Ми теж хрестимося, не виходячи тепер з сіней. Кочерга і мітла починають помагати... Гроза вщухає, наче. Кульки граду, наче б, падають рідше. З-під темно-голубого крила птаха-грози починає падати тепер дрібненький навіть, здається, тепленький дощик.

– Декувати Богу! – каже тоді бабка Анна.

– Богу декувати! – повторює, майже дослівно, ненька наша.

По цьому всьому бабка велить:

– Заберіт тий покладіт кочергу й мітлу на при-
збу: най обсохнут!

– А потому?

– А потому покладете їх на місце, де були...

Доки ми, діти забираємо кочергу з мітлою з-перед хати, хатні йдуть дивитися на город, чи великої шкоди наробила гроза з вітром.

Згадуючи тепер ту кочергу та ту мітлу думаю: «Може, доля кочерги і доля мітли подібна чимось до долі, майже, кожної людини... Особливо – доля мітли й людини... Доки мітла ще нова та гожа, не спрацьована, її шанують, будь-хто і будь-де нею не замітає. А спрацюється мітла, зісохне, стане дряпаком, будуть нею замітати у хліві, потому – в стайні в гноївці, а, накінець, викинуть на смітник, бо у господаря з'явиться мітла нова... Те ж саме відбувається і з кочергою».

На нашому присілку кочергу та мітлу на смітник не викидали. А якщо й викидали, то лише до вечора. Ввечері кочергу стару та стару мітлу спалювали разом зі сміттям, аби відьми не вкрали їх вночі, бо на таких мітлах та кочергах вкрадених, найбільше люблять ті відьми літати, надто перед Юрія та перед Івана вночі. Кажали, що на нашому кутку теж були відьми, що крали в корівок молоко, але щоб літали вони на мітлах, чи кочергах, ніхто не бачив. Бачив хіба той, хто добряче наніч хильнув хмільного...

– Піди в луг і віднеси ту стару кочергу та мітлу, шьо під плотом, тий викинь на сміте! Увечір спалимо... – наказувала мені няня.

– А то ни шкода?

– Шкода але... Ни так шкода, ек невігода...

І я ніс їх... Ніс, мов живих, мудрих істот на смітник, котрий під вечір спалять разом з ними... Вони своє відслужили...

Як би то не виглядало смішно, а я ніс їх перед собою і мало не плакав тоді. Покладу, бувало, їх обох на купку хмизу та сухого листя обережно і, не озираючись, біжу назад додому так, наче вони збираються мене догнати.

Дивитися, коли наставав вечір, як горить ота купка хмизу та листя в нашому лузі, на котрій згорали мітла та кочерга, я не ходив... Було б жаль дивитися на те, як вони горять тепер востаннє, стаючи попелом. Відслужили...

ПОВІР'Я

Повір'я... Воно жило разом з нами. Воно було в хаті і надворі, в криниці і на горищах, в бабиній скрині, скованій металевою, цяткованою стрічкою, воно було в пазусі і в бесагах, воно ховалося в димарі і в коморі, воно навіть танцювало в грубці, коли там розгоралися сухі стебла кукурудзянки, або конопель. Повір'я ходило ночами берегом понад річкою, воно пахло любистком і чебрецем. Воно ховалося в темній печі, коли надворі білою мітлою замітала наше подвір'я завірюха... А ще воно, оте повір'я, жило в словах, приповідках, в ньєчиній науці-засторозі:

«О-г-г-о-о!.. Хтос у нас буде слабій...» – казала ньєнка, коли падав з руки у неї віник. «Не виноси смітте з хати наніч! Ану, поклади! Най побуде до ранку! Аби напасть в хату не прийшла...», «Ни переступай через братчіка на лужку, коли він спит, бо рости не буде», «Ану, ни шкреби ложков по порожній мисці, бо голод буде...», «Ни клади лижечку на стіл, коли попоїв, хвостиком від себе, бо то...» А як, випадково, падала ложка в когось із рук під час обіду, чи сніданку, то ньєня казала: «Видко, хтос голодний дуже до нас йде...» Коли хтось із нас, малих, пробував облизати макогона з маком, ньєня теж застерігала: «Шьо, хочіш аби-с став лисим?! Агій!» Звичайно, що нікому з нас тоді не хотілося бути лисим, або мати колись жінку лису, бо й про таке говорили тим, хто облизував, чи збирався облизати отой макогін з тертим уже в макітрі маком.

– Е-е-е, небоже! Та ти знов, ади, розсипав сіль!

– Та я... Я не хотів...

– Ни хотів... А типер сварка в хаті буде...

Боже, борони було сорочку навиворіт випадково вбрати: «Ти чьо ни дивишсе, ек вбираєш? Ану, пере-

верни сорочечку на другий бік! Доки погана вістка до хати не зайшла... Ану, бігом, переверни на другий бік!»

А вже коли малий чогось, чи когось злякався, то треба було три рази самому собі в пазуху плюнути, або похухати. А вже їсти лежачи, як ти не слабкий, сміятися з каліки – то великий гріх...

А ще: аби чогось недоброго не сталося в дорозі, коли виходиш з дому, то не треба з півдороги вертатися додому, коли щось забув узяти з собою, чи забув щось сказати... «Не сідай на стежку, бо сварений будеш завтра». А вже, якщо на дорозі, чи на стежці висипана кимось сажка з димаря, то – на наглу смерть... А як неня або хтось із домашніх питає: «У котрому вусі в мене дзвонит?..», а той угадав, то прийде в хату щастя... Було на нашому присілку, та чому тільки на нашому присілку, й таке повір'я: коли перелякалася чогось, чи когось мала дитина, то її треба «підкурити». Підкурюванням лікувалися й дорослі. О! То був цілий ритуал! Коли хтось із нас малих перелякався чогось, треба було одягати на себе чийсь довгу, не вишивану, стару сорочку, щоб була аж до п'ят. Ненька, чи бабка Анна брали з грубки в глиняний черепок, надщерблений, кілька вуглин, посипали ті вуглини зверху волоссям чи шерстю з голови того, хто налякав. Сорочечка довга ставала, в той момент, своєрідним димарем, на вершечку котрого була голівка переляканого... Не надто приємна «процедура», але...

Перед святом Водохреща двері дідової стайні замикалися на колодку. А на дверях було сажею, розведеною теплою водою, намальовано, добре видимі три хрестики.

– А нашьо ви, діду... ади... намалювали ті хрестики чорні?

– А на то, аби відьма ни могла зайти до стайні вночи.

- Та ви ж стайню наніч замикаєте...

- Е-е-е... То відьмам нима віри... Замикай – ни замикай... А відьма шпарку в дверях найде й заїде до стайні... А так, то – ні!

Коли ненька заставляла мене віднести до котроїсь із сусідок горшечок незбираного молока, то посипала трішечки тоту сметанку в гладунчику цяпкою солі...

- А нашьо ви солите то незбиране? В них шьо соли дома нима?

- А на то я солю трошки, аби нашу коровку ніхто ни наврочив...

А вже, коли хтось із сусідок, чи рідні приносив до нас молока, то, потому, в порожню посудинку, няня клала шматок хліба, або кулеші в знак подяки за то молоко та «аби їм коровка була дужя...»

Найбільше повір'їв було у воді та вогні. Воду не можна було бити бучком, граючись... Не можна було з горнятка, чи з відерця виливати воду назад в криницю. Не можна було нам, малим, дивитися в криницю, особливо тоді, коли на небі настає новий місяць... Та й взагалі, не можна було, без потреби, кому-небудь дивитися в криницю... Вода – то було щось загадкове, святе... І – зле, коли на ріці повінь, коли та вода стає «джуром»... Коли хтось чогось, або когось напудився, тобто, налякався, давали ковток невеликий води проковтнути, а опісля того ковтка, водичкою, що зоставалася в горнятку, трьома пальчиками ненька мазала коло пупчика наляканій дитині.

«Е-е-е!.. Та то тибє хтос наврочив!» – казала няня, коли хтось із нас, дітей, кволився. «Агій! Та то лиш хтос тибє наврочив!» З цими словами бабка наша брала горнятко води і «згашувала» в тій водичці жарини з грубки. Три рази з трьох сторін горнятка треба було випити тої «згашеної» води, а решту вилити, коли стемніє надворі там, де розходяться три польові до-

роги «Аби нечиста сила втікала-зникала геть трьома дорогами туди, де дебри темні в лісах далеких...»

Не можна було серед ночі будити воду в криниці, бо криниця може висохнути...

А щодо вогню, то повір'їв було не менше. Вогонь переслідував мене найбільше під час війни й по війні в злиднях повоєнних...

Вогонь перед Юрія увечір був найбільш загадковим. Я знав, що у той вечір перед Юрія будуть горіти вогні-ватри на всьому нашому кутку сільському, у всьому селі на під'їздах до хат. Так і ставалося щороку. Як тільки тоді починало вечоріти, на вулиці, на самому її початку, наперед заготовлене, спалахне. Спалахне воно, майже, одночасно на всіх вуличках, стежках, що ведуть до подвір'я кожного. Оте відганяння злих духів з кожного подвір'я, було захоплюючим святом вогню. Майже одночасно на всіх вулицях перед подвір'ями піднімалися високі, черлені крила того вогню. Ті вогненні крила, здавалося, несли нас понад хатами, понад зеленіючими луками, понад дзюркотливою пісенькою річечки Рибниці... Над тодішньою бідною, напівголодом, голодом... Цвіла верба... Присмак вербового цвіту, вербового диму, що стояв у такі вечори перед Юрієм понад луками, стояв і на устах, і на очах, і на сякому-такому одязі...

Вогонь, вогнище, ватерка, жаринка... Жевріюча ледве вуглинка. О, які дорогі вони були в час війни та по війні!

Як вранці починав диміти в когось із близьких, чи далеких сусідів димар, ненька заставляла мене:

- Біжи до них! Най позичі грани...
- У шьо взети?
- У жменю...
- ?!
- Де тота мисочка, шьо для грани? Ти вчєра мав...

І я біг з тою мисочкою в руках до тої хати, де з димаря-комінка починав витися, або підніматися димок першої на присілку, добутої кимось, нелегким трудом, ватерки...

Прибігши з тою мисочкою до тої хати, де вже жила ватерка, я, захеканий від бігу, виголошував у хаті сусідів: «Неня просила, аби ви позичили ватри...» І сусідка насипала мені в мисочку, та хіба лиш мені, того вугіллячка, що розчервонілося вже... І я біг з тим назад:

- Є-є-є! Є-є! – вигукував я з радості, що – «є»...
- Сип бігом у грубку!

І я сипав те «добро» сусідське в грубку, клав обережно на ті жевріючі вуглинки сухої соломи, аби з того й у нашій грубці виросла ватерка, що нас трошки зігріє і трошки погодує тим, що ще є в хаті.

Я знав добре, що вогонь дається (в той час) дуже важко. Добували той вогонь за чергою з сусідами: «Сьогодні – ви, завтра – Федусь Кайлак, позавтра – ми...» Мали собі в хаті в діда і кресальце, і кременців кілька, й губки букової зварив дідо. Але це ще не все...

Якщо навіть з тої губки букової потягнулася тоненька нитка диму, то ще треба обгорнути тоту губку, як малу дитину, у щось м'яке й тепле. Таким м'яким і теплим було конопляне клоччя, що грілося перед тим довго на печі. Народжена від кременю та кресала іскорка, що вчепилася на губку, могла умерти. Тож її треба добре доглядати, колисати в тому клоччі, аби з того всього була ватерка. То була ще й не ватерка, а лише маленький язичок її. Отой язичок клали під суху солімку, зверху – трошки трісочок і ненька казала: «Дуй легко, ніби дихаєш на тото...» Я дув на неї, на ту ватерку, як на химерну пташину під трісками сховану...

«Гори, гори, ватерко, –

Зварю тобі, затерки,
Зварю тобі ватерко,
Подам в білім відерку...
Принесу дві ложечки, –
Посьорбаєм трошечки...»

наспівував я собі в думці пісеньку цю: чи то від когось почуту, чи самим придуману тоді.

– Дивися, аби ти не смів плювати на ватерку! Чуєш? Бо блохи у хаті заведутся... А на губах прищі будуть...

– Я не буду...

– Дивися мені... А грубку закрий! Аби духи лихі у хату з грубки не повибігали... Чуєш?

– Ага!

На Водохреща, вірніше, на Святвечір перед Водохрещем, котре в нас називали, й тепер ще називають, Йорданом, горище на хаті, сіни, все що в хаті, кропилося Свяченою водою, що зберігалася, як святість, у найдорожчій емальованій баночці, прикрашеній золоченими або срібленими нитками. Коли, бувало, хтось із дітей злякається чогось, або, коли безсоння, то няня давала «покушті» трошки свяченої води, а зворотньою стороною долоні своєї втирала лагідно тою водичкою коло пупця дитині, примовляючи при тому: «Забери усі немочі, водо-водичко, від нашої дитини!»

По Святій вечері ми, діти, знали, що треба бігти до стайні, бо:

– Ви знаєте, шьо впівночі перед Йордана худібка у стайни говорить?

– Ек говорить? – з недовірою питав хтось із найменших.

– А так! Лиш цеї ночі вся худібка, лиш один раз на рік, в'на говорить так, ек говоримо ми собі... Лиш раз на рік... Перед Йордана, ади...

Коли наставало повне затемнення місяця, то треба було усім сидіти в хаті, не виходити надвір, особливо – дітям...

– А чьо ни можно виходити надвір?

– Ни можно, бо злі духи місяць украли... А мерзи, оферми та й бісиці дітий крадут у темряві... Єк лиш дитина вийдет, то видразу в'ни й крадут, ади... А потому ті діти стают деревами в темних лісах. А ше – стают медведями й руют у тих дебрях: просіси додому...

Казали, що в ніч повного затемнення місяця, риби виходять всі на береги та й літають над кущами в лугах...

– Ой, єк цікаво! – казав хтось із найменших, – а ходім подивитисе!

– Ні! Ни можно, бо то у цей вечір нечистий своїв долонев замулив місяць, аби тоті мерзи, оферми та бісиці гуляли скрізь.

Повір'я...

ВІДЬМА

Чи були на нашому присілку відьми, ніхто того достеменно не знав. Одні казали, що були, інші казали, що – нема. Та час від часу молоді газдині скаржилися:

– Ади! Файно давала коровка моя молочка, тепер – як втєв хто. Так було файно, шьо – мой! Я ни могла натішитисе тим. І сметанка в хаті була, і сирочок, і бринзочку я сама собі вмїла зробити... Ади! А тепер вим'є, гейби всохло, дійки в коровки, ек шушерепки зробилисе... Ає, любко! Я лиш розказала це свої' кумі, ек на другий день молочко від коровки гейби хто відтєв... Бігме, любко! А-є-є... Бігме, любко, правду кажу! А би-м так по правді поріг не переступила...

– Ге-е! Та то й у мене таке саме, любко! Таке самісіньке...

– Агій на біду!

Може, і ті дві молодиці були відьмами і крали одна в одної коров'яче молоко... Але одна одній, для годиться, скаржилися.

Кажуть, що відьму ще ніхто не зловив на «гарячому», бо відьми не ходять з відрами від стайні до стайні, аби вкрасти в корови молоко. Відьмі доста узріти коровку з великим, повним вим'ям і – все... Відьма не відром, а своїми відьомськими очима молоко від корови чужої відбирає. Подивиться отак пильно своїми чорними, або карими очима на повне вим'я чиєїсь корови та й перенесе очима молоко на вим'я корови своєї, й того досить... Тому ще ніколи і ніхто не зловив жодної відьми на крадіжці, аби зганьбити її словами, або... Якби навіть хотів зловити, або й зловив уже, відьма перетвориться в твоїх руках на ящірку та й виповзе з рук, залишивши тобі в руках лиш кінчик свого хвоста... Відьма здатна не лиш молоко красти в чужої

корівки, вона здатна й чужого чоловіка вкрасти... Заманить, зворожить такого своїми чорними, чи темно-карими очима і... О, скільки такого було, навіть, на нашому кутку. Чого лише не розповідали про відьом у нас!

«Йду я раз з весіля», – розказував якомсь Федусь-цимбаліст, – іду вночі, але дес перед ранком. Іду та й несу на плечи свій цимбал і... Шьо би ви думали? Против мене стежков у Маринюківському вербнику йде шьос... Підхожу ближче, а то, щезло би, таке якес: ни то кіт, ни то пес... Але більше подобне до kota... Гий, – не то сказав, не то, подумав я, – гий!: таке мале, а так чоловіка годно напудити... Тьфі!» – подумав я. «Та то ще не все... Розминулисе ми... Але чьос закортіло мене обзирнутисе. Обіздрівсе я – а то вже не кіт, а молодиця пішла собі тов стежков... Мені аж чупер на голові встав від страху... Бігме! Ге, я навіть пізнав, шьо то за молодиця була, бо в'на шкульгала на праву ногу... Ви би ни повірили... Бігме! Ае...»

... За рікою, під Кобацькими горбами на зарінку було невеличке озерце. Воно ніколи не висихало, а вода була в ньому чиста, як сльоза. Та й саме те озерце, коли дивитися на нього згори, подібне було за формою на велике людське око... Озерце те було неглибоке. З весни і до ранньої осені, особливо у місячні теплі вечори, тут, у цьому озеречку, збиралися жаб'ячі «хори», крякання яких було чути на весь присілок. Це придавало лугам, зарінкам, білим хатам якоїсь магічності... Небо, місячне і спокійно-блаженне, було в такі вечори і ночі, якимось зачарованим, незвичним. Восени те озерце ставало інакшим. Воно вже не було чистим, голубим оком, а сіро-жовтим, сліпим. Тепер воно, ставало звичайним мочулом. Мочулом, бо в ньому мочили надовго конопляні сніпки, аби потому мати з тих вимочених конопель прядиво, клоччя, повісма, лич-

чя. Повісма – на файну сорочку, прядиво-клоччя – на верету, а личчя – на вужища: в'язати наповнені снопами, чи сіном вози. Мочуло як мочуло: нічого привабливого тепер у ньому не було – звичайнісіньке болото, з якого навіть жаби, і ті тікали... Неня наша іноді, коли приходив хтось до хати, чи на подвір'я замурзаний, неохайний, казала: «О, гейби дідько з мочула...» або «Виштрикнув, ек Марко з конопель...»

А, коли знов наставала весна, приходило літо красне, озерце те знов ставало чистим... Розказували, що влітку, а надто, в ніч перед Іваном, при місячному світлі те озеро робилося білим-білим. А білим було воно тоді тому, що за велінням всіх відьом округи, озерце наповнювалося свіжим коров'ячим молоком, запах якого доносився аж до найближчих до озера хат. В тому молоці, в надзвичайно місячну передкупальську ніч, любили купатися відьми (лише молоді відьми). А ще розказували, що парубки сільські знали про ті купелі відьом. І коли ті над озером, наповненим свіжим молоком, осяяні місячним, якимось особливим, світлом, роздягалися догола, парубки закрадалися з-за кущів, аби помилуватися розкішними жіночими стегнами, загадковими вигинами жіночих тіл та пружними персами. Відьми собі купалися, виходили з того молока, ставали, чи лягали на моріжок, висушуючи білі, при місячному освітленні, тіла.

Таке лиш раз на рік можна було побачити і то, коли ніч була місячна... Кажуть, що і жонаті чоловіки, крадьки від своїх дружин, закрадалися з-за кущів побачити оте диво, що було подібне до якогось химерного сну... А ще кажуть, що кілька парубків сміливих, та й жонатих чоловіків, пробували наблизитися до тих купальниць... Та лиш наближалися ближче до озерця, відразу зникав з неба місяць, з'являвся над озеречком вихор, що підіймав угору молоко з озе-

ра... А в темноті цікаві ставали звичайними цапами... Може, одним із них і був на нашому кутку цап Філізоф, що дожив до недавніх днів...

Що кожна з молодиць на кутку не відьма, переконували кожна саму себе. То всі інші – то відьми. О! Коли приходило до сварки за те, що курка перепорпала свіжу грядку весною, де сусіда посіяла петрушку, або, коли... О! Тоді вже:

- Йди ти, відьмо!
- Ади! Сама – відьма, та й думає шьо то – всі!
- Відьма! Відьма!
- Від відьми чую!
- Заткайсе, коросто!
- Сама ти – короста! Ади!
- Е-е-е! Та то ти велика газдиня! Все село знає!
- І твого хлопа заманю! Єк схочу... А тобі шьо

шкода?!

- Відьма! Відьма! Най всі то чуют!..

А закінчувалося все тим, що одна одній показувала голу сідницю, піднявши собі спідницю аж на голову:

- Ві-і-д-ь-ь-м-а-а! Най всі чуют: в-і-д-д-ь-м-м-а-а-а!

ПІЧ – «ПОЛОНИНА»

Здавалося мені, малому, що все у нашій хаті має крила: і рушники, що наче білі лебеді, злітали на стіні, і кольорові верети, що були на довгих смерекових жердках, що служили для одягу, і скатерть біла з витканими візерунками, що звисала з чотирьох боків великого порізьбленого контуром ясенового столу... Навіть сам стіл накритий білими крильми скатерті, здавався мені химерним, великим птахом на чотирьох ніжках... Навіть прочинені вранці вікна в хаті мали крила. Рано-вранці ті крила вікон були голубими-голубими, але вже злегка припорошені золотом сонячного світла. Здавалося тоді, що ті вікна прочинені, чи відчинені навстіж, несуть нашу хату кудись у ранкову височінь неба... Це – рано-вранці. А коли наступав вечір, крила вікон тьмяніли, ставали синіми, як крильця в синиці.

Крил, як мені тоді здавалося, не мала тільки наша велика піч. Вона, та піч, була в чи не найбільшій на нашому присілку хаті, що ховалася влітку за густими вербами та сливами, а взимку – за високими кучугурами снігів. Велика та піч була, бо на ній не раз ночами вміщалося до п'яти кремезних гуцулів знайомих, що сходили з гір Ясенова, або Яворова. Переночувували вони не раз, ті гуцули, ніч-другу, коли приїжджали в село міняти бринзу, вурду, або гуцульську гусянку в бербеницях на тутешню пшеницю, або кукурудзу.

Чи то за то, що піч наша була високою та широкою, ті гуцули назвали її «полониною». Отак і причепилася з того часу та назва до печі. На тій печі-«полонині», коли не було «ночівників», ми, малі, могли собі стояти, ходити в повен зріст. Лиш не дозволяла нам неня бігати по печі, аби не впав хтось із нас на запічок, або на грубку... Восени, коли наставала пора

сушити кукурудзу на печі, особливо кукурудзяне зерно на мливі, то була чи не найкраща пора для нас, малих. В тому зерні можна було «купатися», пересипати його з долоні на долоню, як золоті розсипи.

Але найбільш цікавими були вечори, коли приїжджали до нас на ночівлю кремезні, в своєму сукняному лудинні гуцули з Ясенова та Яворова, а були й з Безульки. Приносили з собою запах ялиці, запах зимового сонця та вітру, що теж пахли ялицею та перестиглими афинами, гірськими засушеними зіллями та ще чимось, навіть здавалося, неземним. І перед тим, як вкладатися спати, довго розказували в хаті про різні пригоди-трафунки, що траплялися в горах далеких з ними, або з їхніми предками. Найбільш цікаво було слухати розповіді про нявок, про упирів, про чугайстрів та мольфарів, а також про мерз, оферм, про добрих і злих гірських духів, що живуть у їхніх домівках, у далеких і близьких лісах, гірських урвищах, клифах, в дебрях, куди ще не ступала нога людська... Всі розповіді ці закінчувалися вже на теплій нашій печі-«полонині». Задоволений від того, що піч його гріє, гуцул на ім'я Лукин, навіть любив повторювати:

«На пиче – горіче,
На запічку – душно.
На постели єкраз добре,
Та самому скушно...»

Після такої примівки, чи то пісеньки, Лукин щиро сміявся, розігрітий піччю нашою.

Найбільше мені запам'яталася розповідь старого гуцула про «Того, що хмари молотить».

– А, який він той... шьо молотит хмари? – запитував я.

– Е-е!.. Та то він, ади, такий, шо на цису піч би не вмiстивсе... Й’му траба було би зо штири таких печі, або й... шість... Дихтик правду кажу: ни вмiстивбисе він на штирьох таких печях, або й ... десятьох... Ади! Він дуже великий, хлопчіку... – відповідав мені той старий гуцул.

– А чьо він називаєсе: «Той, шьо хмари молотит?» Він шьо має ціп?

– Має, має! Та такий великий, грабовий ціп, шо – геш!

– А ек він хмари молотит?

– Ек?! А так... Коли з-за гори бігом насуваєсе-летит чорна хмара-тучя та така велика, шо – мой! Та коли зачінає та хмара метате на землю шьос погане та ше й з вітром студеним, то «Той, шьо хмари молотит?» бере свій ціп тий репіжит по тій хмарі чорній так, шьо геш блискавки крешут над горами та громи б’ют. А тогди всі ничісті сили, шьо женут ту чьорну хмару на гори та на полонини, згорают і щезають гет... «Той, шьо хмари молотит?», ек вдарит по хмарі, ек вдарит, та ек ше раз ударит, то всі щезники згоре там від блискавок...

– А ви й’го виділи, «Того, шьо хмари молотит?»

– Ий! Та то видів, ци не видів... Але він такий великий та такий моцний, шьо – аж... Він би міг велику та грубу смереку вирвате з корінім... Тий взети собі на плечі, ек солімку йкус... Він би гору міг будь-котру струтити з місця... Ає!

Гуцул розповідав, а ми слухали, слухали допізна його розповіді... А потому й самі, у снах, звичайно, ставали на хмари-тучі й летіли понад горами-полонинами всю ніч...

Піч-«полонина» любила нас, а ми любили її за тепло, особливо тоді, коли зимові завірюхи намітали своїми білими мітлами високі, аж до вікон, кучугури

снігів. Тоді особливо ми любили нашу піч, бо з неї видно було, коли вікна не розмальовували сильні морози. Тоді видно було білі пави вербових кущів понад рікою, що йшли собі, здавалося, і йшли по снігах за вітром...

Велика й добра була наша піч, але вночі, як і на полонині, легко було на ній заблудитися. Бувало, є потреба серед ночі малому злізти з печі. Ну, треба... А куди, в котрий бік слід злазити, спробуй угадай, коли ти сонний... За великим горном, що заступав півпечі, вікон, що по них можна зорієнтуватися, не видно. Темрява густа. Компаса на печі ніхто не мав, щоб зорієнтуватися: де південь, де північ, де захід і схід... Та якби навіть той компас був, то хто-зна чи щось би второпав на ньому спросоння. Скрізь, де не помацаєш навпомацки, – стіни... Нарешті, зрозумівши, де можна злізти з печі, мусиш так злазити, аби тихцем перелізти через тих, хто, крім тебе, спить на широкій печі... Хтось тільки чмихне з тих, на кого наступив коліньми, злязючи, хтось у сні щось пробурмоче незадоволений твоїми «маневрами»... Не раз доходило й до смішного. Одного разу, навіть, наступив на квочку, котру неня поклала в кошику наніч на запічок. Ой, скільки крику було серед ночі, скільки лементу! Квочка розкудкудакалася, «розпівуриласе» – всіх підняла, як по тривозі... А при чім тут я? То все – квочка! Чого їй треба було зчиняти такий лемент та ще й серед ночі в хаті?

Ту піч-«полонину» я найбільше любив не лиш за тепло, а й за те, що нічні розповіді цікаві можна було слухати з печі зимовими довгими вечорами. Коли не було гуцулів-«ночівників», то до нашої великої хати тоді сходилися старші газди-сусіди та й гомоніли про се та про те. Найбільші вуха в нас, дітей, виростили тоді на тій печі, коли ми слухали про різні пригоди,

що траплялися з тими вуйками, що тепер сиділи в нашій хаті. Чого тільки не наслухаєшся, бувало, такими вечорами:

– Йва! Ану розкажи шьос про старість! Ти межі нами таки найстарший.

– А шьо розказувати? То й так видко, шьо – старий... Але, ек піду куда та й трохи припізнюсе то ми жінка: «А! Та то тибє добре по смерть посилати!» Ге, та то я вже ни молодек, шьоби бігом міг...

– Гий! Добре то кажете, сусіде, старість – ни радість...

– Молодого кров гріє... А з старого – шьо?

– О, шьо правда, то таки не гріх...

– Гріх – у міх, а зверху буком...

– Го! Та ви хотіли з діда парубка!

– То й так... Декувати Богу... – додавав хтось сухим голосом, прокашлявшись.

Та найцікавіше було слухати розповіді про різні пригоди, що, буцім-то траплялися з літніми людьми колись давно, чи й недавно:

– А я ші ни таке видів!..

– Го! Та ти видів, ек жид булку з маслом їв...

– І то-м видів...

– Видів, чи чув?

– Видів! То, бігме, таке страшне!

– У страху очі великі, а вуха довгі...

– Та то, ек у кого... Але я чув, шьо з тої старої, розколеної верби, шьо на лазу коло стежки, вночі виходит таке страховиско... Та таке кудлате, та таке... Та й мече вогнем, ек йти вшівночі...

– Так, так... Одного разу я вертаюсе пізно вночі додому...

– З корчми?

– Тобі, аби – корчма... Вертаюсе з млина Корчменного з огузком млива... Вертаюсе собі... Йду вже

попри тоту розколену вербу шьо на лазу... Поривнавсе лиш з вербов, ек мене... Ні, ші ни мене, а... Шьос у тій вербі нявкає... Шьос нявкає, а шьо, то ни видко... Я лиш ступив крок попри ту вербу, а мене шьос за рукав – хап!

– Е-е! Та то зо мнов ші ни таке було! Я ші ни таке видів... Йду екос вночи попри Маринюківський ваш місток почерез ріку... Йду собі потихо... Ти й думая шьос своє... Йду, а против мене йде молода, файна дівчина у довгому білому вбраню, шьо геш до землі волочітсе... Див'юсе: а в неї на голові ни то кіт чорний, ни то ворона чорна сидит... Ноги в мене задубіли... Ані назад ступити, ні вперед... А потому ек шьос блисне мені перед очима і... Ані дівки тої в білому покривалі, ані...

– Ти, видко, забагато випив тогди у Гешка!

– Або – замало...

І співбесідники розсміялися...

– Вам би лиш було з чього посмієтисе... Навіть – з пальця...

– Гий, люди, а то є за шьо спиричетисе!

– Та то всеке в світі буває...

– Та то буває, шьо і п'єний співає...

– Так, так: буває шьо й п'єний співає...

А таки... Шьос в'но є...

– Є! Бігме, є... От йду я недавно до свої стайні, а з стайні вибігає... А це було досвіта... Вибігає ни то пес, ни то кіт такий з двома головами й двома фостами... Й попри мене – шмиг... Ші й зареготалосе жіночим голосом...

– То й у мене таке самісіньке було...

– Та то – відьма! То лиш – відьма!

– Було – ти й загуло...

– А шьо зо мнов було... Ек би я то розказав...

Наслухаєшся, бувало, того всього й довго не мо-

жеш заснути, а заснеш, то літаєш над мостом Маринюківським сам у білому покривалі, що служить за крила тобі у сні... А ще сниться стара розколена верба коло стежки на лазу за нашим городом, а з розколини в тій вербі висувається до тебе довга-предовга чиясь рука...

– Ади, ти чьо знов ни спиш? – питає серед ночі мене неня.

– Ни можу вснути...

Не спить розказана чиясь придибенція, не спить квочка в кошику на запічку, не спить місяць, що стоїть у вікні блідий від морозяної ночі. А ти стаєш «Тим, що хмари молотить»... Стаєш ним, і рвеш на собі хлоп'ячими ручками блискавиці з громовицями... А піч-«полонина» летить вище хмар білим-білим лебедем...

ПЕРША ЛЮБОВ

Явилася мені вона, моя перша любов, тоді, коли я, ставши на пальці одної ноги, вже міг видіти, чи є на столі нашому старому, смерековому, кавальчик кукурудзяного малая, або студеної кулешки, що лишилися після пізньої вечері. Була весна. А весною високе, дуже голубе небо над хатами здавалося мені розкритою голубою парасолею, що оперлася на невисокі довколишні гори. Горби, що оточували наше село, здавалися тоді, весною, зеленими волами, що, один за одним обходять село наше. Взимку воли ті ставали білими з невеликими бурими латками. А сонце тоді, взимку, в сіро-рожевому туманці, здавалося маленьким, жовтим курчатком, що швидко ховається за гори, аби не замерзнути вночі. Звідкись насувалася білувата темрява, в тій темряві розпускала свої кучеряві коси зимова буря. Коли мороз не замальовував кришталевими папоротниками вікна в хаті, можна було спостерігати з вікна за місяцем, що ховався то за одну, то за іншу хмарину в час вечірньої зимової бурі. Хмари, здавалося, стоять собі на місці, а місяць летить навстріч наступній хмарі, залишаючи попередню. Якщо дивитися довго на той місяць, то здавалося, що летить вся земля, довколишні гори і навіть хатне вікно, з якого спостерігав я за місяцем і хмарами. Колись, пізніше, про це буде мною написано:

«В бурі сині-сині коси.
Буря хмари в небі косить.
Буря хмари небом котить, —
В небі синій льон молотить...»

Але то буде потім... А поки-що я вже можу видіти, що є на нашому старому смерековому столі, якщо

стану на пальці одної ноги... Я вже великий... За зиму ще підріс.

– Неню! Правда, я вже великий? – майже щодня питаю неньку.

– О-о! Та певно, шьо великий!.. Вже ногами в землю уперсе... – відповідала мені ненька, посміхаючись. Я не розумів неньчиного жарту й тішився її відповіддю.

Була весна. В молоденькій конюшині почали цвісти кульбабки. Вони, ті кульбабки, здавалися тоді маленькими феями в майже однакових жовтих капелюшках. Вони, ті феї, йшли собі кудись, особливо у вітряну погоду, стежками, травою, конюшинами, ще не просапаними городами. Одна, чи дві з них навіть пролізли крізь нешироку бруківку довкола нашої криниці.

Був травень. На городах почалося перше сапання. На дідовому городі зранку одного дня, окрім діда, з сапами з'явилося ще кілька жінок-сапанниць. На стежині, що розділяла два городи, на моріжку, застеленому кептариком, сиділа дівчинка. Здалеку, принаймні, з-за нашого тину, що був за хатою, дівчинка у своєму жовтому капелюшку, здавалася теж феєю-кульбабкою, бо з-за трави було видно лише її капелюшок жовтий, як у кульбаб-фей. Мені було цікаво дивитися на неї з-за тину, але підійти до неї було боязко. То забігав до хати, коли кликала неня, то знов вибігав за хату дивитися на незнайомку, що враз явилася на нашому з дідом городі. А вона то сиділа на своєму кептаріку, то стояла, час від часу, незрушно, не повертаючи голови ні в один, ні в інший бік. Вона, здавалося, дивилась понад тими кульбабками, сапанницями, кудись вдалину, піднявши високо голівку. А метелики з різнокольоровими крильцями кружляли довкола неї, ніби дражнилися з нею: «Ану дожени бери! Ага,

не зловиш...» Та вона не звертала уваги на тих метеликів...

На другий день, коли жінки-сапанниці знову йшли з сапками рядками дідових кукурудзів, що ледве висвердлювалися з вологого ґрунту, коли та дівчинка-кульбабка знову стояла на стежці між городами й дивилася кудись вдалину, я вирішив собі посміливішати.

«Невже їй не хочісе побігати по стежці і помежи кульбабами та метеликами? Невже їй не хочісе нарвати тих кульбабок та плести віночок? Невже? Дивна якас та дівчинка...» – думав я. Почав виходити з-за тину, аби підійти ближче до тої «загадки», аби знати: хто вона і звідкіль і що робить тут на дідовому городі? Підійшов ближче, а вона в мій бік навіть не глянула. Її личко було сумним, як сонце вечорове, що геть не хоче заходити за наші горби довколишні, темно-зелені весною. «В'на сумна чьогос... Її ни дивитсе в мій бік... Видко, шьо гонорова», – подумав я. Підійшов ближче, став поруч:

– Видиш? – ледве витиснув я з себе це слово – видиш, екий я лук зробити вмію? Сам зробив! – показую я їй той лук, що змайстрував з тонкого вербового прута й білої вовняної нитки. Видиш?

– ?! Знизала вона плечима у відповідь.

– Видиш?

– Ні!

– А ти на мене навіть не дивишсе... Дивисе!

– Я – сліпа.

– Єк це – сліпа? Ти, шьо мене не видиш? Ти, шьо не видиш цих метеликів, ні...

– Не виджу... Я нічого не виджу, бо я – сліпа...

– А ек тебе звут?

– Мене звуть Калинка. Калинка я...

Мені стало жаль її... Я не міг собі уявити, як це

можна не видіти. Не видіти своєї матері, людей, цих жовтих капелюшків на кульбабах, цих веселих метеликів, що цілують кожен пелюстку квіток кульбаби. Я не міг повірити...

– Хочиш – я принесу тобі з хати сушених сливок тогідних?! Хочиш?

– ?!

Не чекаючи її відповіді, побіг я стежкою до хати, аби набрати повні жмені сушених сливок для Калинки... Я біг... Біг, і спотикався... Біг, а сльози мої дитячі бігли поперед мене, розганяючи метеликів з кульбаб...

– Ненько! Не..., – вбіг я до хати, – вона сліпа!

– Хто сліпий?..

– Дівчинка та – сліпа!

– Знаю...

– Звуть її Калинков!

– Знаю...

– А чього в'на сліпа? – продовжував я, витираючи кулачками очі, аби неня не догадалася, що я плакав, – чього в'на сліпа?!

– В'на ни видит... Але кажут, шьо буде видіти...

Набрав я повні жмені сушених торішніх сливок з решета, що було на припічку, й побіг на город. Калинка, почувши знову мій голос, здається, повеселішала... Так вкупці того дня просиділи ми на межі аж до вечора, розмовляючи собі:

– А твоя хата де?

– Наша хата у Вербівцях...

– А твою неню як звати?

– Маріка.

– А хочиш? Я тобі принесу?

Напівсонні вечірні кульбаби згортали помало свої жовті капелюшки, з гір потягувало холодком травневим.

– А ти виділа «Того, шьо хмари молотит?» О, він такий...

– Не виділа...

– А я й'го видів! Він такий... Такий великий, ек наша хата... Або ше більший... Коли з-за гори лете темні хмари, то він стоїт на тих хмарах... Стоїт у чьорному сардаку, шьо аж розвіваєсе на всі боки... А чупер в него такий довгий, шьо геш по пояс ему... Стоїт він... Та, ек махне великим грабовим ціпом! Та ек махне! Та й вдарит по одній та по другій хмарі темній... Та ек махне... То блискавки сиплісе на горби та на ліси... А громи такі гримучі, шьо стає страшно... Я видів! «Той, шьо хмари молотит» нечистих духів вигонее з горів та з лісів... Ага! Й'го злі духи боесе. Я видів...

Дівчинка уважно слухала мою розповідь, так уважно, що забулася аж...

– Я видів й'го! Він такий великий, шьо геш до неба... Я видів! І ти будеш видіти... Казала моя няня, шьо ти будеш видіти...

На другу весну, коли на дідовому городі знов були робітниці наймані дідом, для просапування городнини, то між тими жінками-сапанницями була й мати дівчинки Калинки. Весна та була холоднішою, ніж весна попередня. Хоч майже так само цвіли кульбабки. Хоча так само були вони у своїх жовтих капелюшках, але чомусь у тьмяніших цього разу, мабуть, від більшого холоду. Ставало сумно від того холоду й від того, що того дня на стежці межі городами чомусь не було Калинки.

– Чього няня Калинчина прийшла тепер сама? Чього... – спитав я у ньеньки своєї, – чьому нема Калинки?

– Звідки ти взев, шьо Калинки нема?

– Тому шьо няня ї' є... А Калинки нема...

– Ну... Єк тобі, синку, сказати? Розумієш, ди-

тино? Калинка є... Лиш в'на типер... у райському садочку... Там у небі... З ангеликами тепер в'на... там... у небі... Розумієш?

– Єк це?

– А так... Боженько забрав її до себе... Типер в'на вже видит... Видит неню свою... Видит нас, тебе видит...

– В'на шьо? Вмерла?

– Ни вмерла... Боженько взев її до себе... То було тогідь... Восени то було... Калинка з сусідськими дітми була в хаті. Ненька її, Маріка, тогди на хвилю вийшла з хати... В хаті стоєв великий цебер з горечов брагов, шьо всипали єк зварили горівку. Діти єк діти... Бігали попри той цебер. Тий ни хочачи, втрутили сліпу Калинку в той цебер... Ой! Боже! Божечку! Калинка бідна ни виділа, шьо там цебер... і Калинка... впала в ту горечу брагу в цебрі. Впала... Борони, Боже, всіх нас від такого... Ни врятували... В'на теперки у райському садочку ангеликом літає... Ни плач, дитино, Калинка буде тепер приходити й до нас на Светвечір... Буде сидіти з нами за столом... А ми її в мисочку пшенички з медом, з маком покладемо... Та свічечку засвітимо... Або підемо на Светвечір до її неньки у Вербівці, коли Калинка прилетит ангеликом з неба на Светвечір... Ни плач! Ни плач... Ой, Боже...

ХРАМ

«Ой підемо на храм, на храм,
До свої родини,
Там то сливок, там то грушок,
Там то садовини...»

І йшли, їхали, брели через річку Рибницю, ступали обережно через кладку зі збитих докупи двох-трьох вільхових тонких стовбурів. Ішли потихо й гамірно, з дітьми й без дітей. Ішли помежи густі папоротники та ожинники навпростець лісом. Ішли, підбігали, тупаючи босими ногами, бо черевиків та постолів було шкода, ішли до Рожнова на храм. Ішли по полудню і під вечір до родини, до кумів, або просто до добрих знайомих, що були колись у них так само на храму. Ішли, наче нашестя на нашу парафію і на наш куток сільський. Куток наш ставав тоді гамірним, веселим: лаяли собаки, гелготіли гуси, підскакували од радості діти, зустрічаючи гостей, що звалися у нас «храм'єнами». Побілені та підведені жовтою, або зеленою глинкою хати, помиті вівсяною соломою лавиці соснові в хатах, любистком та марункою встелені долівки, щоб пахло, – зустрічало все те дорогих гостей. Подвір'я були підметені новенькими віниками-мітлами, а над хатами стояв запах свіжого хліба, смаженини. Все це було до того часу, доки в селі не було ще колгоспу, бо як був колгосп, то в храмове свято, як і в інші великі свята, особливо весною, влітку та восени гнали людей на колгоспні роботи. Хоча, якщо по правді, то й у такий час храмувалося, але вже після колгоспної трудоднини. Храм на нашій парафії припадав на свято Преображення Господнього. Чи бідніший, чи заможніший, однаково хотіли, аби їхню хату звеселила храмова пісня, аби в хаті запахло вареними

бурячками з часником і олією та щоби сусіди не казали, що не робив храму бо – бідак... А хто хотів здаватися бідаком?

Ішли на храм не лише їсти-пити, але й поговорити, побути вкупці з родиною, з кумами, зі знайомими давніми та гречними:

«Єк буду я багатенька,
Будем їсти-пити,
А як буду я бідненька,
Будем говорити...»

співалося в одній із храмових пісень. А відповідалося на цю пісеньку господарями:

«А ви мені заспівали –
Я вам відспіваю:
Чи сьогодні, а чи завтра, –
Коли нагадаю...»

Тих храмових пісень було та й було: і до чарки, і до припрошення, і до зустрічі «храм'єнів», і до їх провощання.

На храм, як правило, треба було йти, добре поповівши вдома, аби не показувати, боронь Боже, що гості прийшли на храм їсти, що вони голодні. Чоловіки, правда, не надто зважали на цей неписаний закон і після першої-другої чарки наминали так, що аж тріщало, за що їм вдома діставалося від дуже гонорових дружин.

Жінки були гоноровішими. Вони сиділи за столами, як пави, і лише час від часу торкалися ложок, аби спробувати, за третім припрошуванням, котроїсь страви, мов: «Подивіться, ми не їсти-пити до вас на храм прийшли, ми – гонорні...» Господарі припрошу-

вали, гості дякували чемно. То був цілий обряд такого припрошування-дякування:

– Ану, кумко, таки беріт шьос! Ану таки досігайте! А, може, шьос ни так?

– Та ми, кумко, досігаємо, та ми беремо... Декуємо файно.

– Вибачайте, може шьос ни досолене... Може, ни дуже по-богацкому?

– Ий, кумко, ни гнівім Бога! Коби й нарік так Бог дав! Декувати Богу.

– Та коби Бог дав...

– Ану таки досігайте студінчику!

– ?!

– Ий! Вибачейте, кумко, – спалахнуть раптом щоки в господині, – та ек це я вам ложечку не дала?! Ото голова... Вибачейте!

– Ий! Та то нічього! Ни кримпуйтисе, кумко! Аби тільки біди... Ни звертайте на то уваги...

– Ану, кумко, вип'ємо! Бігме, вибачейте! Ади...

І кумки обіймаються так щиро, що аж, бувало, просльозяться обидві та й:

«Будем їсти, будем пити
Та й будем співати,
Та й не буде нам на гробку
Зозулька кувати...» –

Співали обидві та обливали одна одній личка слізьми... Через оту ложечку, що забула кума кумі покласти на стіл храмовий...

– Ой, кумко, ше раз вибачейте!

– Та шьо ви, кумко! Та шьо ви...

Ложечка, що поклатала тепер перед кумою забудькувата кума, час від часу гонорово піднімається до пишного куминоного ротика. Хоч дай волю отій ложеч-

ці, то вона за мить змете все з тої череп'яної великої миски... Але – ні! Бо ми – гонорові... Бо то так годиться на храму...

А з сусідової храмової хати, крізь прочинені вікна долинає тужлива вдовина пісня:

«Ой попід гай зелененький
Брала вдова лен дрібненький.
Брала, брала-вбирала,
Сумний голос подавала:
«Ой коби я мужа мала
Я би єго шанувала...»
А там Василь траву косив –
Вітер йому голос носив...
Кинув косу у травоньку,
А сам пішов додомоньку.
А сам пішов додомоньку,
Схилив на стіл головоньку:
– Позволь, мати, вдову взяти!
Позволь, мати, вдову взяти –
Вдова буде шанувати...
– Не позволю вдову брати:
Вдова вміє чарувати...»

За тією, з тих прочинених вікон сусідової хати, вилітала інша вже весела:

«Ой, що то за шум учинився,
Що комар та й на мусі оженився?»

На той вечірній храмовий спів, на запах місячного світла, що пахло сливами та яблуками-спасівками, чебрецями зарінковими та ще чимось невимовним, спадала перша вечорова роса.

А кумина ложечка тепер лежала перед кумою

храмовою перевернута денцем догори, це був знак, що кума... гонорова...

Неня моя розказувала, що її вуйко (себто брат мого діда, в котрого вона була з маленької в приймах, коли не стало її батьків), як приходив голоднючим з храму пізно вночі, то шукав на грубці в потемку у горшках, аби чимось поживитись по храмові... Одного разу в темноті в якомусь горшку знайшов щось... І сьорбав того «щось» з горшка примовляючи до дружини: «Ой, доброго борщу зварила нам дівка! Лиш – студений... Але то нічю... Бігме, добрий борщ!» А то були помії... Але підхмелений вуйко того не зрозумів, будучи голодним по храмові... За гонір треба було платити...

До нас на Преображеніе теж приходили храмові. Коли з кобацьких пагорбів починали сходити якісь люди, що добре було видно з нашого подвір'я, то неня посилала мене аж до річки дивитися, чи не йдуть наші храмові з Кобак.

«І-д-д-у-у-т!» – прибігав я захеканий до хати з цією вісткою, – «І-д-д-у-у-т!» А серце мало не вилітало з грудей від бігу та особливо, від радості, бо серце знало, що коли прийдуть наші «храм'ени», то обов'язково принесуть гостинчика: горіхів, що вміють говорити, коли їх перебирати, або одну-дві цукерки в кольоровій обгортці. «І-д-д-у-у-т!» – ще довго відлунювало в моїй голові, та коли минало трохи часу, а гостей так і не було, то неня дорікала мені:

– Шьо ж ти, шаламиндрику, кричев, а не подивився, шьо то не наші гості йдуть з горбів...

– Та йшли...

– Йшли та й ни прийшли... Ага?! Ти шьо ни видів шьо то йдуть ни наші?! Ти того ни видів?..

І я знов біг до річки, і знов напружував очі, аби узріти вуйну у черленому киптарі та зеленій з квітками хустці на голові.

«І-д-д-у-у-т!» – кричав я знову біжучи від ріки, –
«І-д-д-у-у-т! Тепер вже наші...»

Неня з дедим причепурені стоять вже на воротах. Неня швидко скидає свій фартух і кінчиком його витирає краєчки пересохлих від хвилювання вуст так, наче готується до взаємного цілування з гостями, що нарешті «ідут»...

Ритуал зустрічі був урочистим: окрім взаємного цілування, взаємних поклонів, обіймів, знімання чоловіками святкових капелюхів та потискання взаємно рук, були слова:

- Славайсу, газди!
- Навіки слава Богу!
- Єк-сте дужі-здорові?!
- Та Богу декувати! Єк ви?
- Та також декувати Богу... А ти, Калино, і ти, Їлаху, файно, нівроку, виглядаєте...
- Та й вам, куми, нічьо ни бракує...
- А єк маржинка, чи дужя?
- Та декувати Богу...
- А єк діточки? Де в'ни?
- Я гезди! – подаю свій голос, підбігаючи до гостей. Чемно кланяюся та цілую в руки, як вчила неня. Серденько, від хвилювання, мов пташеня в грудях б'є крильцями, наче хоче вилетіти звідти та подивитися, яких це гостинців принесли «храм'ени» з Кубак...

Але на храму головне – гонір... Прийдуть, бувало, до сусідів крайніх «храм'ени», ще й не встигли за стіл сісти та взятися за ложку, а вже співають, наче після четвертої, чи п'ятої чарки:

«Ой біг баран попід паркан
Вгору задививсе.
Скленочка се спорожнила –
Газда зажуривсе...»

А господарі їм відповідають:

«Та в нашого господаря

Стое вуса д'горі:

Ни вся тото горівочка,

Є ше у коморі...»

Пісні-подяки, пісні-діалоги, пісні-жарти пливли в той день до пізньої ночі понад річкою, понад хатами, понад лугами нашими:

– Ударила нога ногу: «Ходімо додому!»

Ручка ручку потискає: «Підемо потому».

– Потому підете... Потому, гості наші дорогі та й пишні... Потому!

– Ий – ні! Траба йти! Бо дома кури не дояні, та й поріг до хати не причесаний...

– Ей! Та кури й завтра мож подоїти... Ану таки будьте ше! Та то є де заночувати...

– Ні-ні!

І ночували таки. Газдиня, бувало, вже повишкрьобує всі горшки, газда всю горілку з комори «храм'енам» повиносить... А гості сидять та й сидять... Та коби то лиш сиділи просто, а то й їсти-пити їм подавай, та ще й забавляй їх тоді, коли коло хати вже третій день по храмові і худібка реве голодна в стайнях... Але – храм

ПЕРШІ СОВІТИ

- Ади! Мой! Совіти вже в Косові!
- А екі в'ни тоті совіти?
- Та такі... Я їх ни видів, але кажут, шьо в'ни всі в однаких мантлях, в однаких шепках чубатих, а ноги мают об'езані полотном поверх чиривиків.
- А кажут, шьо на голові у них є роги...
- Та екі роги? Лиш обмотані грубим полотном ноги... Тий все...

Дідо мій при слові «совіти» казав: «О-г-г-о!.. Пропали-смо...», або казав: «Єк прийшли, то так і підут на псю маму...»

Пам'ятаю, що совітів не любив наш великий білий гусак. Бо, коли на нашому подвір'ї появился чоловічок невисокого росту, у військовому кумедному вбранні, а ноги його були, від черевиків і аж до колін, обв'язані сірими «обмотками», то гусакові нашому дуже «сподобалися» тоті обмотки і він, збивши крильми та шиплячи, тягнув до себе за ті обмотки совіта, котрого, як і ми, бачив уперше... Наш пес Білик теж не дуже дружелюбно зустрів першого совіта на нашому подвір'ї, бо аж захлинався від лаю та гріб перед будою задніми лапами землю од люті так, що глина з-під його пазурів летіла вище буди... Думаю собі тепер: «Що то було би з тим совітом, якби наш пес був зірвався з ланца. Видно, наш пес вже тоді по запаху відчував наших «визволителів».

Та не лише наш пес, але й усі пси на нашому присілку зчиняли скажений гавкіт, коли з'являвся отой перший на нашому кутку совіт. Як потому ми довідалися, то був їх агітатор. Я тоді ще не знав, що то таке «агітатор», але пам'ятаю, як одного разу той агітатор так «наагітаторився» в нашого сусіда Міхяля, мабуть, тоді вже комуніста, якоїсь браги, чи самогону, що,

відчувши незбориму силу теорії та практики марксистму-ленінізму, вчепився по дорозі, до високої старої тополі край нашого луку, обхопив її руками й кричав: «Вир-в-у-у! З корінням вир-в-у-у, кібіні ма-а-а! Ви-р-р-в-у-у! Кібіні...» А тополя стояла собі... А він потому безсилий падав під тополлю, обдираючи, напевно, долоні об суху, остру кору дерева... Так і назвали того агітатора совітського потому на нашому кутку «Кібіні», не знаючи, що означає те слово... Кібіні – то й кібіні...

Одного разу, вкотре вже, зайшов на подвір'я наше той агітатор, а з хати вийшов дідो мій:

- Слава богу! – привітався дідо.
- Нема Бога! – проказав агітатор.
- А чортяка є? – запитав дідо.
- Нема і чортяки!
- А хто вас до нас приніс? – запитав, хитро посміхаючись у вуса, дідо.

Напевно, не зрозумівши про що йде мова, агітатор лише ствердно похитав головою. Дідів жарт міг дорого для нього обійтися, якби той був вловив суть дідового жарту-правди.

Совіти, і ми це знали, дуже не любили царів... Та за свого «царя», що був на нашому кутку, ми не переживали... Наш «цар» жив у маленькій хижі, не огороженій, похилій... Совіти самі були такими «царями»... Той куток, що був над самою рікою при луках, називали по-сільському «Італія». Там був свій «капітан», але його совіти не зачіпали, цап, якого на присілку охрестив хтось Філізофом також до себе не підпускав своїм смородом... Тому «цар», «цариха», «капітан», Філізоф переслідувань з боку совітів не знали...

На заклики та агітаторські старання агітатора ніхто не звертав особливої уваги. В основному, негра-

мотний нарід на кутку займався своїми буденними справами, привикши вже якось до того, що «Чорти всі однакі, лиш роги в них різні».

А тим часом до хати нашої все частіше, особливо вечорами, стали збиратися для балачок, сусіди старшого віку. З печі тими вечорами мені було чути:

– Гий, куме, наваливсе на нашу голову оцей камінь...

– Ге! Під лежечій камінь вода ни тичет.

– А хто той камінь зрушиті може? Хто?

До дідової хати якось під вечір зайшов його кум та й сусід Максим Шваб:

– Ході, куме, помежи людьми чутки, шьо война може бути...

– Ц-с-с! – прошептала з ліжка хвора наша бабка Анна.

– Шьо – цс-с?! Про це потихо всі говорі. Я то з пальця ни виссав...

– Мало, шьо хто говорит согодне. Може, пробуют їх агенти «в кума розума?»

– Та й то годно бути, ади...

– А, кажут, шьо наші хлопці повстанут... Совітів виженут і...

– Ге! Ці видко надовго до нас... Маскаля так легко ни збудешсе.

– Та то так!

– Натегнеси нам шия, доки в'ни підут вид нас...

– Кажут шьо Гітлір піде на Сталіна, ади...

– Та, хто би на кого ни йшов, а крук крукови очі ни видовбе...

– Е, ни кажіть! Межи ними договір такий є...

– Я уклав договір з моїв льохов, шьо в'на мені впоросит п'етнадцять поросет... А в'на впоросила лиш п'етеро... А двоє з тих п'етьох ади, задушила, ек лігала... Ото вам і договір...

- Е-е-е, ни кажіт, куме!
- А я кажу! Бо оба постולי – пара... І – все.
- Та то вам, куме, ліпше видко, бо ви світа виді-ли білше, ек я...

З цими словами: «Най буде, куме!» сусід Максим ішов собі додому...

А мене в нашій хаті чекав непогашений каганчик, що мружив сонно очко. Всі мої вже спали. Мене обіймала своїм, ще не охололим теплом піч-«полонина», аби попливти на теплих хвилях снів. Коли піч тепла заколисувала, то в сні з'являлися два безкрилі круки, що ладні були видерти один одному очі...

Другого, чи третього дня з кобацьких горбів долинала пісня кобацьких пастушків:

«Ой летіли гуси з далекого краю, –
Збили-сколотили воду на Дунаю.
Гуси колотили, люди говорили:
«Мусить, мусить війна бути,
Бо вже, бо вже йдуть рекрути...»

Вийшла стара мати на високу гору
Кличе свого сина із війська додому:
«Прийди, мій синочку, з війська додомочку,
Най я тобі, синку, змию головочку...»

«Голову м'ні змиють дощі майовії,
Кучері розчешуть кулі сталевії» ...»

Було щось тривожне в тій пісні... Над лугами за річкою все частіше збиралося чорне вороння...

ПОВНА ЯМА КРОВІ

Того дня під вечір, коли починало сутеніти, на горі Смотрич, що за річкою, на кобацькій стороні гір, горіла чуга. Дивно якось горіла вона, наче смолоскип запалений. А понад тою чугою через усе небо, з південного заходу на північний схід простяглася вузька, але довга чорно-рожева хмара з білою смужкою внизу. Небо було чисте-чисте, лише ота дивна хмара, майже, посередині неба... «То – «віха», – казали мої домашні, – то шьос нидобре буде... То, або люди дуже вмирати будуть... Або жура, або голод на землю впаде... Та хмара недобре віщує все... За гріхи...»

Другого, або третього дня по тому від гори до гори долетіла вість, і вдарила об хати нашого присілку, вдарила об клифу на тім боці ріки: «Йой! Німці вже в селі у нас!» А незабаром, уже в інший день, ще на світанку, коли ми, діти вже не спали, чимось невідомим стривожені, але ще були в ліжку, тривожні голоси сусідів забилися об стіни нашої, ледве розвидненої хати:

– Йой! Шьо то буде!?

– А шьо?

– А ви шьо ни чули? Шьо сталосе?

– Та – шьо?

– Агій! Ви, шьо ни чули, шьо у Косові жидів убивають... Ади... Розстрілюют...

– Та ек це убивають? Отак ни за шьо убивають? Йй, падку! А то шьо: Петрова тисічя настала? Га? Та за шьо?

– А за то убивають, шьо ті люди – жици...

– Та то ни може бути! То – ни правда... То, відий, хтос тото з пальця виссав ти й пустив помежи люди...

– Ой ні, саракі! То правда таки! Кажут, шьо виділи, ек у Косові звозі та згоні з міста людей на Місь-

ку гору... Ти й там їх убивають... Уже другий день убивають...

– А то шьо? Конец світа прийшов?

– Ци конец світа прийшов – ни знати, але німец прийшов... Ой, прийшов! То ше нам буде...

– А шьо буде? А ми шьо винні? Агій на них!

– Кажут, шьо вже з нашого села так само забирают... Взели вже кількох... Менделя нашого взели просто з й'го лавки... Взели, ек пса потегли... А Мордко шьо їм винний був, шьо взели і й'го... З хати й'го забрали з діточками маленькими та з жінков разом... Кажут, шьо виділи, ек їх везли до Косова... Кажут, шьо діточки попрутулювалисе до мамки, саракі... Йї ни знали, шьо везут їх на смерть... Діточки ни плакали...

– То таки хтос видів, ек їх везли? Гий, Боже, спаси нас тий всіх людий добрих спаси! А то, ек так можно людий та невинних діточок убивати? Кажали, шьо німці від совітів нас звільне, шьо... А то... То лиш Петрова тисічя настає...

– Кажут, шьо там у Косові... Зигнали багато людий на гору, аби ті копали яму... Велику, на пів тої гори яму там ті люди цілий день копали... Велику яму... А коли люди тоту яму вже викопали, то тих людий першими пострілели... Всі ті люди першими загинули...

– Ни знали саракі, шьо на себе тоту яму копают...

– Ни знали... Тих, шьо копали, першими скинули у ту яму...

– Ой, Боже! І ніхто ни тікав, ни просивсе?

– А куда втікати? В кого проситисе? Ого!

– Діточок тих би пошкодували...

– Ого! Ті пошкодуют! Ті були – не шкодували нікого... Ци прийшли – ни шкодуют... Ше інші при-

йдут – ни пошкоднуют... Ого!

– Йой!

– А ше кажут, што разом з жидами й наших людей там убивають... Кажут, што тота велика яма, што люди самі собі викопали, уже повна убитими, повна та яма крови... Тепер копають ше одну яму... Ше більшу...

– А діточки декотрі плачут, перепуджені... Хтос видів, што у тій ямі, што вже гет повна убитими, маленькі діточки лазі по кровавих трупах: шукають свою мамку... Отак саракі лазі по крові...

– Йой, Боже, Боже!

– А ше кажут, што навіть виділи, ек одна дитинка у тій повній ямі... Припало біднятко до грудий мамки тий шукало цицьки голодне... Ни розуміло сараке, што мамка й'го уже мертва...

– Йой! Ни розказуйте далі! Йой! Ни розказуйте...

ТОЛОКА

– «Прийшли два ріжки – поскидали стіжки»...
Хто вгадає, що це?

– Місяць і хмари...

– Ні!

– Цап Філізоф і сіно...

– При чім тут цап? Ні!

– Хто скаже?

– Та то – вила, – сказала вуйна Танасійха, що сиділа на стільчику принесеному з дому.

– Вгадали!

– А хтось із дівчат загадував уже нову загадку:

– «Бігло в хаті – металосе, під припічком сховалосе...» Що це?

– Кіт!

– Ні!

– Клубок з нитков...

– Ні!

– Віник!

– Вгадали!

Вечоріло. Спадала перша вечірня роса. Хтось із сусідів розв'язував перші кукурудзяні сніпки перед тими, хто був на толоці у діда нашого. Пахло перестиглими сливами в дідовому саду, час від часу падали між рядками бульб на городі осінні яблука. Теплий, осінній місяць зачіпав собою найвищу серед трьох тополю наче хотів тою тополею зійти на землю. Коло криниці в траві на зеленій скрипці пробував грати свою одвічну мелодію зелений коник, котрий щовечора не лінувався вигравати її в передчутті дощової осені. Здавалося, що світ цього вечора забув про те, що йде війна, що в ньому є німецькі облави, що гинуть люди, що женуть молодих дівчат наших на каторжні роботи в Німеччину... Тут, на толоці, у цьому вечір-

ньому шерхоті сухого кукурудзяного листа, в цих загадках і розгадках, навіть, у молодому сміхові, що час від часу вибухав перед дідовою хатою, наче зникли біда, тривога, страх... Цей над річкою, при осінніх лугах, куток нашого села, наче одплив цього вечора в інший, в нереальний світ... Взявши з собою лише місяця на середній, найвищій в нашому лузі тополі та коника, що не переставав грати на своїй зеленій скрипочці...

«На небі місяць, на небі зорі,

Тихо по морі човен пливе.

В човні дівчина пісню співає,

А козак чує – серденько мре...» – попливла своїм невидимим човником понад лугами знайома пісня.

«Ой у лузі березовім

Страшна битва була,

Там не одна стара мати

Сина ся позбула...» – попливла за першою друга пісня, що понесла понад лугами та рікою печаль.

– От, шьо – молоде, то – золоте!

– Е, та то й нам ші декувати Богу, нічьо ни бракує...

– Ей! Бракує вже! Бракує...

– Ни до співів, гейби, але шьо – плакати?

– Наплакали-смосье... Ти й шє си наплачімо...

– Ой наплачімосе! Добре кажете...

– Шьо було – виділи-смо... А шьо Бог даст, то буде...

А кукурудзяні шутьки, наче безкрилі вже, золоті птиці, летіли з рук тих, що були на толоці, і сідали собі одна за одною на моріг перед дідовою хатою. А ми, малеча, качалися в свіжій шумеліні-капушині, набираючи тим кукурудзяної борідки собі за комірці.

З дідової хати, крізь прочинене вікно, доносився запах смаженої цибульки, зварених уже бурячків та

лісових сушених лисичок. Хтось із домашніх виносив для толоки свіжого кукурудзяного маля та узвару з сушениць. А поміж тим старші чоловіки журилися:

- Ви чули, шьо то в світі се робит?
- Ге! У світі... А в нас?
- Гий! Ліпше би ни чули, тий ни знали...
- Ану лишіт, вуйки, тоту політику, – казав хтось із молодих.

– Та то лішей – ни лішей тоту політику... Політика тебе й на печі знайдет...

– Ану про шьос инче говоріт! – сказала котрась із сусідок, боячись, що ту розмову про політику на толоці понесе місяць, що покидав найвищу в нашому лузі тополю і котився на захід.

– Ану, ліпше шьос заспівайте, молоді! – сказала мовчазна сусідка Катерина, що сиділа на купці кукурудзів зі своїм синочком.

«Стоїть гора високая, попід горою – гай.

Зелений гай, густесенький, неначе справді рай.

Під гаєм в'ється річенька...»

– Ц-с-с!.. Тихо! Чуєте? Шьос пси дуже гавкают... Чуєте? То шьос ни добре. Чуєте ек гавкают пси скрізь?

– Та то мало шьо... На то газди їх годуют, аби ті гавкали...

– Е-е-е! Ни кажіть! Всі пси нараз так просто ни гавкают... То шьос є... Ану тихо! Чуєте?

Всі притихли, вслухаючись у пізній осінній вечір. Здавалося, що притих навіть коник зі своєю зеленою скрипкою...

І раптом, ні з того, ні з сього, наче з-під землі, на нашому подвір'ї, перед дідовою хатою, вирости чорні тіні, що при заході місяця здавалися ще чорнішими...

«Йой! Облава-а!» – крикнула котрась із сусідок. А щось незрозуміле для присутніх на толоці крикнула одна із тіней так, наче вистрілила... Інша тінь пі-

дійшла ближче до тих, що сиділи на купках снопів кукурудзи, і пояснила присутнім: «Пан офіцер каже всім встати!» Всі, неквапом, почали вставати, обтрушуючись від кукурудзяної борідки на одязі. «Шнель! Шнель!» – крикнула перша тінь тим, хто не квапився обтрушуватися. Знову одна з тіней сказала понашому: «Пан офіцер наказує всім стати в ряд перед хатою. Швидко!» «Шнель! Шнель!» – повторила тінь німецького офіцера ще раз.

Коли всі стали в ряд, тінь офіцера «пройшлася», ліхтариком по обличчях присутніх на толоці... Найдовше зупинилася на обличчі сусідки Катерини, що стояла в ряду крайньою. За якусь мить Катерина звалилася, зімлівши, на купку кукурудзів... «Ни вми-райте, мамко! Ма-м-м-к-о-о... Ни вми-и-рай-те-е!» – припав до неньки її малий... Хтось вибіг з хати з горням води... «Во-о-д-и-и! Во-ди-и-и! Біго-о-м! Во-д-и-и!» Тіні не звертали уваги на те, що сталося з жінкою... Правда, відійшли від умираючої на купці кукурудзів. Вибравши кількох молодих дівчат з тих, що стояли в ряду, наче вкопані, повели... Повели невідомо куди... Повели у ніч... Зосталися стояти на подвір'ї тільки старі... Серед них було двоє, або троє дітей. Ніхто не плакав. Мовчали... Підвели жінки Катерину (вона, як виявилось, була вагітною). Коли Катерина прийшла до тями, її маленький Іванко перестав плакати, обнявши сидячу тепер на купці кукурудзів свою неньку. Стояв серед двору, наче чимось провинився перед сусідами, що прийшли на толоку, дідо Данило:

– Вибачейте, сусіди! То я у тім винен... Єкби не толока...

– Та, шьо ви, вуйку Даниле? Та ви в чім винні?

– Та хіба ми того ни розуміємо?

– Ну, то запрошую всіх вас до вечері... Хто лишивсе...

– Гай-гай, вуйку Даниле! Ни переймайтесь тим...

Ніхто на вечерю не пішов до дідової хати того пізнього вечора. Стомлені, перелякані розбрелися вони по своїх домівках мовчки...

Замовкла коникова зелена скрипка біля криниці в траві. З-за Високого горба на кобацькій стороні, насувалася біла, освічена місяцем, хмара.

«Може, то на тій хмарі білій є «Той, шьо хмари молотит», – подумав я – може... От він їм даст... Тим, шьо наших взяли... От він їм даст! Лишень про це – нікому... Нікому!»

КВАСНИЙ МАЛАЙ

«Господи-Боже, у Єрусалимі відкрилося небо – спасеніє світу. А хто увірує в Бога, має написати дев'ять листів таких. Хто напише, буде мати через сім днів велику радість. Хто не напише, через сім днів буде мати великий смуток», – читав я, вкотре «Божого листа», що хтось із сусідів приносив до нашої хати. Таких листів, із рук в руки, передавали по два, по три на день. Листи ті розходилися по горах, по долах, по хатах... Я, бажаючи, аби до нас прийшла радість, і не приходив смуток, переписував і розносив ті «Божі листи» по сусідах наших. І цього вечора допізна я коротеньким олівчиком на листку із учнівського зошита ще невправними руками першокласника виводив букви «Святого листа»: «Господи-Боже...» – просив я всі дев'ять разів. Після такого писання, з мрією про радість, що, неодмінно, прийде через сім днів, я тихо, щоб не розбудити менших братиків, лягав спати. Того разу встиг я лише закрити стомлені, сонні очі, мені приснився дивний сон. А снилося, що б'ється об віконну шибку велика, кольорова, з барвистими крильми зозуля. В зозулі тої в дзьобі маленький надщерблений місяць... Зозуля кличе мене вийти з хати, бо вона має розказати мені, яку велику радість принесла вона за те, що я так старанно виводив кожну букву «Божого листа»... Не чекаючи, аби я вийшов надвір, зозуля та сама пролізла до хати крізь суцільне віконне скло і... стала мене душити, зв'язувати мої руки і ноги грубим мотуззям... Як не старався я кликати на поміч когось із рідних, голос мій пропадав: його випивала зозуля... На тому крикові-стогоні я прокинувся. Прокинувся і вже більше заснути не міг...

Двоє хатніх вікон заглядали своїми сліпуватими очима в хату. Посередині обох вікон стояли чорні

хрести рам, що, здавалося, повинні були розіп'яти на собі світанок... Великої кольорової зозулі у вікні вже не було... Зато у шибку заглядала єдина досвітня зірка, котру в нас називали «Курашкою». Зірка мерехтіла у вікні, передвіщаючи наближення дня. У великому дерев'яному кориті, на широкій хатній лавиці, докисало тісто з кукурудзяного борошна, наполовину з товченими квасолями. Я знав, що те тісто для малаїв, котрі ненька має пекти вранці, бо чекали на майстра-«пошивальника», що мав лагодити того дня солом'яну кривлю на старій столі та на хаті.

«Бідна ненька... Коли ми спали, вона розчиняла і місила оте тісто, – думав я, – а може, вона і ока не зімкнула цієї ночі? Бідна ненька...»

У курнику прокукурікав наш сріблястий півень якимось ледве чутним, хриплуватим кукуріканням. Потріскували сухі тріски в щойно розпаленій грубці. Кліпав своїм маленьким жовтуватим очком на припічку каганець... Було чомусь тривожно на дитячій душі... «Може, ота тривога від дивного сну та великої на все хатнє вікно, зозулі?» – подумав я.

Не встигла ненька перенести каганчик з припічка до корита з тістом, аби подивитися, напевно, як воно, оте тісто, кисне, не встигла ще дійти до корита на широкій хатній лавиці, як загримав хтось сильно в сінешні двері, що були ще на замку. Гримав той хтось сильно, не кулаком, а, певно, чоботом, бо кулаком такого гримкоту не було б...

«А-а-а, – подумав я, – це «пошивальник» так рано прийшов... Але нащо так гримати знервовано?..» Коли відімкнула ненька сінешні двері, в хату просто увалилися троє... Хоч в хаті було темнувато, та серед тих трьох двох я впізнав: «Це вони були на облаві тогди, ек у діда толока була...» – подумав я. З тих двох, що я впізнав, один, як і тоді, у формі німецького офі-

цера, щось голосно і різко сказав по-німецьки... Той третій, котрого не впізнав я, пояснив: «Офіцер вимагають, аби ти збирався, Їлаху. Збирайся скоро тий підеш з нами... Збирайси бігом!» – ще раз повторив той третій.

«А куда ви чоловіка забираєте? Га? Куда ви забираєте? Від малих діточок?»

Прокинулися і мої менші. Менший від мене, Василь, зачав плакати, не розуміючи, що сталося... Найменший, Данилко, верещав несамовито, стоячи в ліжку на колінцях...

– Ді-ти-и! Дедика нашого забирають! Ви видите? Забирают дедика! Ни дайте й'го забрати!..

– Ни плач, Калино! Ни плачте, діти! Я скоро вернусе, – сказав, збираючись у незнану дорогу дедя наш – то... йкаса помилка...

– Йой, змилуйтисе, люди! Та то ж – діти дрібонькі... – благала ньенька офіцера німецького, впавши перед ним на коліна, – змилуйтисе...

Розлючений офіцер вдарив матір нашу чоботом по ногах, і вона впала на долівку...

Дитячий писк глушив незрозумілі слова розлюченого німецького офіцера. Дедя наш намагався підійти і підняти ньеньку нашу з долівки, але ті два, що були з офіцером, вхопили його за руки і вивели з хати. Офіцер ще кілька разів чоботами вдарив лежачу на долівці по голові, по спині... Чи з носа, чи то з рота у ньеньки пішла кров... Крізь вікно ми, малі бачили, як дедю повели стежкою попри криницю. Нам не дали навіть попрощатися з ним... На порозі дідової хати стояла заплакана бабка Анна, хвора і немічна... Стояла і плакала, бачачи, як ведуть попід руки кудись її найстаршого сина... Вона не знала, бідна, що бачить його тепер востаннє... Не знала...

А ньенька наша ще довго лежала під хатньою ши-

рокою лавицею, куди чоботом загнав її німецький офіцер. Ми старалися допомогти неньці піднятися, але вона просила не чіпати її поки що...

– Мене, діти, все болить... Я ще трохи полежу тут... Я потому сама встану... А ви ни бійтисе... Я сама зараз встану... Лиш дайте водички покуштіти... Я зараз сама... Встану... Ни бійтисе...

Через якийсь час дедива сестричка Катруся помогла встати нашій неньці з-під лавиці... Ненька була вся у синяках, сорочка – в крові...

Під вечір того дня дідо запряг коня і повіз знесилену неньку нашу в сільську управу, що була в центрі села. Ми не відпускали її туди, боячись, що і її від нас заберуть... «Ни бійтисе, діти! А, може, дедика вам відпусте... То ми приїдемо разом... Ми си скоро вернемо...» В хаті стало геть пусто... Лише ми, троє малих, та велике корито перекислого вже давно тіста на лавиці. Так за цілий день ні крихти ми не взяли до рота. Ненька вернулася пізно того вечора... Вернулася сама... Того таки дня дедика нашого разом з іншими бранцями вже повезли в Коломию...

А присілком нашим пішло другого дня:

– Ви чули? Їлаха Маринюкового взели...

– Ой! Єк взели?! А то – за шьо?

– А то типер за шьо бирут? Та ж бирут ні за шьо...

– И-й-й! Падку! Та то там діти малі... Шьо то Ка-лина сама з ними?

– Кажут, шьо виділи Їлаха в Коломійі... Та він там такий марний та не голений, та обідраний ходит... Ходит і не знає, хто він та звідки...

– Йой, Боже! Кажут шьо Їлах по тому єк й'го забрали, з розуму зийшов...

– Ий-й! А то шьо за кара Божя на народ наш така впала?!

Ця жахлива звістка про нашого дедю дійшла і до

нашої хати. Дійшла, але аж на третій день... Плакала-ридала, після почутого, ще гірше наша неня, плакала бабка Анна, плакала найменша дедива сестричка Катруся, плакали ми всі. Ночами дико завивав наш пес, відчуваючи, напевно, нашу тугу... Дідо ходив по хаті чорний, як хмара чорна. Нервово кусав власний вус: «То тутки шьос ни так... То шьос – ни то... То хтос видумав...» Неня пішки пішла в Коломию. Ходила містом, шукаючи між людей дедю нашого, та повернулася пізно вночі додому з нічим... Наступного дня прийшов коротенький лист зі Львова. А далі, як писав дедя, дорога в Німеччину...

Аж того четвертого дня пеклися в печі квасні-квасні малаї з перекислою кукурудзяного тіста з товченими квасолями... Їх ніхто не їв, але їх гіркий і оцтовий смак ще по сьогодні за мною ходить...

ОГУЗОК ЯЧМЕНЮ

Страшна звістка про кроваві розправи над мирними мешканцями Косова та інших сіл і містечок краю, що чинили німці, облетіла всі гори й доли, всі подвір'я й хати. Чоловіки ходили, здебільшого, мовчазними й похмурими, жінки пошепки розповідали одна одній про звірства німецької влади. Дідо мій теж ходив мовчазний, нервово кусаючи вуса. Було лячно: ніхто не знав, по кого прийдуть завтра, чи післязавтра – вдень, чи вночі... Село і наш невеличкий присілок були оповиті страхом. Есесівці та місцеві поліцаї лютували. Вони то тут, то там влаштовували облави, обшуки, шукаючи тих, хто мав некульчикувану худобу, нездане зерно на «контигент»... Кара за таке була жорстокою. В кого знаходили жорна, могли й розстріляти... Якщо хтось мав у хаті трошки збіжжя, чи борошна, то ховав так ретельно, аби не знайшли його представники нової влади і нових порядків. В моїй пам'яті ще були свіжими спогади про той день, коли забрали в Німеччину нашого дедю, а неню до крові збили... Вже навіть при слові «німці» починало темніти в очах, а тіло брала гарячка... Щодня, майже, хтось із сусідів, чи сусідок приносив вісті про те, що селом ходять поліцаї місцеві та німецькі військові офіцери. От і цього дня:

– Ка-ли-но! Ка-ли-н-ко-о! Німці! – крикнула ще з дверей сусідка Федусиха.

– Де в'ни?

– Вже в Кричунів на подвір'ю! – та й вибігла захекана та перелякана з нашої хати...

«Лігай! Бігом лігай на постіль! – тремтячими вустами звеліла неня, – лігай, ни розбирайсе! Так лігай!» Ми знали, що в тій хаті, де лежить хтось хворий, німець довго не затримується разом з поліцаєм місце-

вим. «Лігай! Лігай... Бігом!» – ще раз повторила неня мені. І я ліг. «Ий! Вставай, дитино! Вставай! Ми забули огузочок з ячменем покласти на ліжко під тебе... Ой! Забули-смо! Вставай бігом!» І я, пересилуючи біль у колінах і в попереці, встав з ліжка тремтячими, онімілими ноженятами на долівку. «Ми забули...» – знов повторила ненька. Поклали ми з нею той невеличкий огузочок з ячменем на ліжко, неня застелила його, як могла, тремтячими руками, вкривши старим ліжником й наказала: «Лігай! Лігай!» Не встиг я ще як слід наміститися на тому прикритому ліжником огузку, як дерев'яний настіл ліжка піді мною хруснув, і я разом з тим настілом, з соломою та огузком на ній, опинився під ліжком. Важко про це розказувати, а ще важче було нам з ненькою пережити ці кілька хвилин всього після того, як розвалилося ліжко. Здавалося, що німці вже у снігах, що вони вже у хаті, що вони вже беруть мене за комір і... ось-ось кинуть чолом до землі, а неню заберуть від нас, від малих дітей назавжди... Здавалося... А пси сусідські все ближче й ближче рвуть повітря перед нашою хатою в напівтемній ранковій імлі... «Витігай тоті дошки! Бігом! Й солому давай наверх! Й – огузочок... На клевчик!.. Цвики на! Прибивай, ек можеш... Але – бігом!» Криві поржавілі цвяхи не хочуть лізти навіть у трухляву дошку з ліжка... Не хочуть... Б'ю раз по голівці цвяха, а два рази по пальцях... Здавалося, що минув цілий вік за тою роботою, зовсім не хлоп'ячою...

Сяк-так поправивши ліжко, знов настелили ми з ненькою дерев'яний настіл зі старих-старих дощок, постелили зверху солому, поклали огузок з ячменем, накрили ліжником: «Лігай, синку! Ни бійсе! Ни бійсе, дитино...» І я знову ліг на той наш «сховок» у кропив'яному мішку, що, може, стане нам останнім порятунком, або нашою неминучою карою... «Ни бій-

се... – ще раз, майже, прошептала ненька, – ни бійти-се, діточки...»

Я лежав на зернах ячменю й, здавалося мені, що кожна зернина говорить, що кожна з них може заплакати, як маленька дитинка, й тим видати мене й усю нашу «таємницю» з прихованим від німців зерном ... «А шьо буде, ек в'ни догадаються? Шьо то буде? Виволочі, ек пса, надвір тий там... уб'ють... Неню – уб'ють, малих братчиків... Коби хоть в'ни не догадалися, шьо я лежу на огузочку цьому... Коби хоч...»

Через хвилину-дві після того стелею з вікон посунули поквапливо тіні... «Це в'ни!» – вдарила, наче вистріл, думка. В очах закружляли, то в один бік, то в інший, жовті метелики... Душа завмерла. В хаті все заніміло, лиш чути було, як одна за одною капають краплини зі стелі над запічком, де на горіщі тече з солом'яної діри у покрівлі хати. Той монотонний звук крапель зі стелі в череп'яну мисочку додавав ще більшого відчуття страху, невідомості, незахищеності...

До хати увійшли двоє: один у темній, що здавалася геть чорною, військовій формі німецького офіцера, інший – у цивільному вбранні. Я лежав на ліжку, ненька стояла біля мене. Двоє менших братиків, ховаючи голі колінця під довгою сорочечкою, сиділи на запічку. Солому, що розтряслася перед тим по хаті, встигли прибрати. На долівці коло ліжка, в череп'яному горщику горіла тоненька свічечка. Та свічечка допомагала нам у темній хаті лагодити розвалене ліжко. Ту свічечку просто ми забули загасити.

«От зараз буде, – подумав я, – от зараз скажут ті встати з ліжка і...І виволочі надвір... за вуха... От зараз буде...»

Той, що був у військовому, щось буркнув тому, що був у цивільному. Буркнув щось обривисто, понімецькому. Той, що був у цивільному, видно з сіль-

ської управи, ствердно помахав головою. Для мене той помах голови чоловіка у цивільному означав: «Він лежить не хворий... А ховає під собов огузок ячменю... Забрати й'го і...» Але передчуття мої, на моє щастя, не ствердилися. Видно той помах голови чоловіка у цивільному означав, що тут «контингент» здано увесь...

А ще допомогла нам тоненька воскова свічечка в горщику на долівці і те, що я лежав на ліжку блідий-блідий... Слаба дитина й запалена свічка коло неї відлякали тих двох... Вони пішли собі...

Встати після того з ліжка я довго не міг: обертом йшли хатні вікна, двері, велика піч, а по голові била важка, невидима довбня...

Через якусь мить по тому ми всі четверо ревно розплакалися...

ЖОРНА

Сусід Данилко, на прізвисько Кайлак, був знаменитий тим, що грав на скрипці-довбленці, успадкованій від його діда. Данилко, низенький на зріст чоловічок, подібний на казкового карлика, жив біля самого луку над річкою у маленькій хатці, котра, здавалося, теж прийшла сюди з якоїсь химерної оповіді. Недільними вечорами в цій маленькій Данилковій хатці звучала скрипка, що вміла крізь маленьке прочинене віконце розсипати по нашому присілку гуцульські дрібонькі мелодії...

Не раз недільними вечорами, особливо навесні та восени, з того прочиненого віконця Данилкової хати чути було не лиш скрипку, але й цимбали, сопілку, бубон. То вправлялися в грі Данилкові сини: Федусь та Кирилко. То був уже сімейний ансамбль троїстих гуцульських музик. Грали Кайлаки в основному на толоках, вечорницях, а на весіллях – мало. Заможніші газди в селі та й на нашому кутку, грати на весіллях цих музик майже не запрошували... Такими ж недільними вечорами збиралися в лузі коло Данилкової хати сусіди, особливо молоді, аби послухати Данилкову скрипку-довбанку.

Може, дехто запрошував Данилка на толоку чи забаву грати на його знаменитій скрипці тому, що було мило не лише слухати мелодії з-під його коротеньких пальчиків на скрипці, а й подивитися, як Данилко притупує правою коротенькою ногою, що, як правило, була завше, в таких випадках, босою. А ще цікаво було на забаві послухати Данилкове «ги-ги» за кожним тактом та притупуванням ноги. А разом з притупуванням ноги він в такт музики моргав густими чорними бровами. То як не запросити такого музиканта на толоку чи забаву? Та й не дорого обходилася

така гра господареві толоки чи забави: якась «мірка» квасоль, чи кукурудзів...

Та найзнаменитішим на присілку Данилко був тим, що в його маленькій хаті в кутку стояли, змайстровані ним, маленькі жорна. Жорно зі споду – нерухоме, як у справжньому млині, а жорно, що зверху – рухоме якщо його за невеличку ручку на ньому покрутить чиясь рука... О, ті маленькі жорна могли принести Данилкові в час німецької окупації великої біди...

«Пише Гімлер до Гітлера
Та до Гітлера, та гей,
Що жорна то є холера,
То є холера, та гей...
Гей, там скачут голі діти,
Там жорнять дві кобіти:
Крутять вправо, крутять вліво,
Бо їсти ся схотіло, та – гей...»

Наче про ті жорна тихо наспівував хтось із тих, що збиралися в Данилковій хатчині вночі, аби вжорнити трішки муки на кулешку...

А жорна крутило тоді ночами старенька, або маленька ще чиясь рука... Зеренце за зеренцем капало у круглу воронку жорна, а з іншої воронки, що була внизу, цяпкала гаряча від каменів мукичка...

Ті жорна рятували нас, як могли. Рятували весь наш куток... Тут у маленькій Данилковій хатчині, що взимку ховалася в кучугурах снігів, збиралися з острахом з маленькими ворочками схованого зеренця сусіди та сусідки... Особливо багато збиралося в тій душній хатині перед Різдвяними та Великодніми святами. Данилко тоді придумав своїм жорнам велике колесо, що широким, з полотна, поясом з'єднувалося

з малим колесом, котре було під рухомим жорном. То вже було технічним досягненням: взявшись в дві руки, за корбу на великому колесі, можна було заставити жорновий камінь крутитися швидше...

На Святвечір треба було зварити Святу вечерю... Вся надія на Данилкові жорна, що тепер вже з великим колесом, пасом та великою корбою...

Жорна перед Різдвяними святами були чемними, бо вони знали, що прийдуть під Святвечірне вікно малі коляднички і для них треба буде спекти, бодай з чорної, жорнової муки, бублик та знайти жменьку горішків, чи яблук, що ляжуть на денце колядничкової торбинки... Жорна знали й те, що попри тяжку неволю, попри біду й нестатки, сядуть за Святвечірнім столом всі, хто є в хаті, а, може, хтось бідніший зайде, то треба буде поділити тоді всіх порівну «тим, що Бог послав»...

А тим часом жорно крутиться, велике колесо крутиться, корба крутиться... Ніч...

– Е-е-е... Біда, братчику, чорна... Шьо вродило, то в писок катови пішло... А ек жити чоловікови? Ек?.. Все-м на контигент здав... Лиш трішечки лишилося, аби на Светвечір... Тий – все... Шесті, шьо барабулька сего року вродила...

– Мой! Та то вже завтре-позавтре ни буде чим ока запорошити.

– Ой, так, так...

– Так! То тіжка справа!

– Е, та то тіжка справа, ек одна нога ліва, а одна – права... – пожартував хтось, крутячи корбу жорен – але ек біда, то й булка з ковбас – їда...

– А тобі все дурниці в голові...

Єдине вікно в Данилковій хатці застелене старою веретою, аби не видно було надвір напівсліпого ока каганчика, аби не видно було... Каганчик дримає собі

на припічку. Іноді, коли він, той каганчик, сильніше розплющить сонне своє очко, з'являються ледь помітні тіні тих, що крутять жорнове колесо. Дрімається... Але – лячно якось... Здається, що жорновий камінь перемелює цей світ, цю маленьку Данилку хатчину і ці ледве помітні тіні тих, що крутять велику корбу. Хата довкола оповита ніччю, а найбільше – страхом, що в будь-яку хвилину можуть «налетіти» облавники і забрати з хати всіх, а жорна розбити вщент...

Крізь потріскування кукурудзяних зеренець під каменем, крізь важке дихання тих, що крутять корбу чути:

- А кажут, шьо по Різдві мают бути зміни...
- Казали, шьо чули, а чули, шьо казали...
- Та, бігме, кажут.
- Кажут, шьо, ади, по Стрітенню буде інакше...
- А хто прийде? Не чули-сте? Шьо совіти знов прийдут? Хе-хе! Коби ни так...
- Доки сонце зийде...
- Доки ситий зголодніє... голодний з голоду вмрет...
- Доки будут екіс зміни, нас всіх до Німеччини поженут...
- Е-е! Ни всіх поженут! Їм нашьо старих, слабих?
- А старих та слабих – у буджарню...
- Е-е – ні! Кажут, шьо наші хлопці б'ют і маскаля, і німця... І нас звільні.
- Коби то Бог дав!
- Господи, поможи!
- Кажут, шьо німець вже Москву взев...
- Москву доки возме, то нас загубит гет...
- А ви чули таку співанку? – почав наймолодший, що крутив сам тепер, корбу.

«У неділю рано, у шестій годині,
Розбив німець Москву на дві половині.
Одну половину забрали си німці,
Другу половину – взели українці...»

– Ти де це взев?

– Одна гуцулка, шьо ночувала в нас дві ночі, то співала...

– Дві ночі, кажеш... А, може то був совіцький агент підосланий?! Га? Ти про тото подумав, хлопче?

– Ни подумав... – хлопчина від того аж пустив корбу жорен...

– А то думати траба не ногами, а головов... Зрозумів?

– Зрозумів, вуйку...

– От виплюнь то шьо гуцулка співала... Чуєш? Виплюнь!.. Аби біди не мав-єс...

Жорновий камінь став знову крутитися. З воронки в жорнах тоненькою цівкою, наче тоненькою ниткою, потекла тепленька мука в череп'яну мисочку. Данилиха на запічку додивляється свій черговий сон. Її щастя в тому, що вона глухувата, і в тому, що світ вона знає лише той, що існує в Коломиї... Та й в Коломиї, вона, як сама про це розповідала, була лише один-єдиний раз за своїх, майже, півсотні літ... Данилиха спить... А жорно крутиться, руки мліють...

– А чули-сте, шьо в Косові жидів розстрілюють?..

– Кажут, шьо й наших людей там багато побили німці...

– Та ви лишіть ту бесіду! В Данилковій хаті стіни тонкі ти й вуха маюч через тото...

– Ой! Та й то правда...

– Скажіть ліпше про то, ек Царик наш типер в селі вйтувати буде...

– Хто? Царик? Таже він не писати, не читати не уміє, ади...

– То й шьо, шьо не вміє? Ті і мекати навчут хлопа, ек траба буде...

– Ге! Таки так! Он наш цап Філізоф так само не вміє ні писати, ні читати, а – філізоф...

– Та й Царика навчут блейти...

– Та то навчут, ек траба буде... Кажут, шьо й цапа мож навчети писати...

– Ану, тихо! Шьос гримнуло...

– То тобі причюлосе...

– Е, ні! Чюєте? Ше гримотит...

Спилося жорно... Всі притихли в хаті... Лиш Данилиха на запічку сопіла...

– О! Знов шьос гримає...

– Та то Гупало хату обтісує з досвіта, бо ни має шьо у піч покласти.

– Ото файний газда, шьо хату розбирає, аби...

– А ти думав, шьо то німці гримают чоботами в двері, аби нас арештувати.

Знову загримало у Гупала в хаті, стіна котрої була поруч зі стіною Данилкової хатки.

Крізь невеличку дірку у вереті, котрою було на- ніч застелене вікно, пробивалося легке полотно до- світнього туману. Зоріло...

«Сидит Гітлер на дровітни,

Лібентроп на ковбку:

– Ек се маєш, пане Гітлер?

– Біда, Лібентропку...» – проспівав собі під ніс Данилків найменший син Кирилко, що був у сінях.

Стежкою попід лугом, в сірій мряці ранковій роз- ходилися з торбинами змеленого Данилкові і наші су- сіди, що так і не зімкнули очей цілу ніч.

- О-о! Чорний кіт перейшов нас! Чорний кіт перейшов... То шьос ни добре...
- А, може, то відьма чиюс коровку обдоїла таки з досвіта?
- Ану, перехрестімсе! Тий все будет добре...

ЖАЙВІР

– Аби ви того більше не збирали! Чуєте, діти?! – наказувала нам ненька, – чуєте шьо я вам кажу? Аби-сте того б-і-л-ш-е-е ни збирали-и! Чуєте, шьо я кажу вам?!

– Чуємо, чуємо – більше не будемо збирати...

– Бо, ек ше раз узрю, то...

Ми малі знали, що означало оте неньчине «то»... Але, як було «того» не збирати, коли його було повно на нашому городі, за хатою, коли його було повно на зарінку перед хатою, і воно називалося кулями від ка-рабінів, автоматів...

До того сказаного нам, малим застереження нень-ка ще додавала: «Он Місько Онуфрішин бавивсе тими кулями: розбирав їх, висипав з гільзок порох на куп-ку, брав великий клевец та й бив тим клевцем по куп-ці пороху, шьо висипав був на камінь... Так вчере на-сипав перед собов того пороху з куль... Насипав та й – клевцем по тій купці вдарив... А порох ек вибухнув... То спалив дитині личко, а найгірше – очі. А тепер Михайлик сліпий. І неня й'го голосит, і всі у хаті... А порятунку нема... Так й лишитсе сліпим на все життє. Ой, не дай того, Боже! Чуєте? Аби я того не виділа біл-ше в руках!» А до сказаного додавала: «Береженого і Бог береже, аби ви то знали. Дивітсе, діти, шьо берете в руки! Чули?»

Але, як було нам, хлопчакам, не збирати оті сто-кляті кулі з жовтими гільзами?! А були там, на городі та на зарінку, оті небезпечні дитячі іграшки тому, що тут майже щоднини відбувалися тиллові військові на-вчання. Коли бойові дії, якось обминувши наше село, перенеслися на хребти гір, що були понад Косовом, кілометрів за 10 – 12 від села, то село наше опинилося в тилу. В сільській школі розмістився тоді військовий

шпиталь, куди звозили ранених солдатів-фронтовиків і куди час від часу ми, малі, несли пораненим щось із дому: чи молока банку-другу, чи кошечок переспілих черешень. Бабка Анна не раз казала: «А шьо ті люди саракі винні? Ади женут їх на смерть, і ті мусі бігти... Шьо в'ни, саракі винні? Може, й наші дес там у шпиталях леже при смерти, тий чікают... А, може, та одна черешенька, чи горняточко, чи лижечка молочка, житте їм урятує... Несіт їм, діти, може, їм лекше від того буде... В'ни так само – люди...»

А ті солдатика, потому вставши знов на ноги, кому судилося встати, приходили на наш куток, до нашої хати по молочко. А, пригостившись тим молочком домашнім, вклякали на коліна перед образами Матері Божої та Ісуса Христа і шептали молитву... «Та то ж наші люди! Саракі... Та в'ни навіть по-нашому говорі...» – співчутливо бідкалася, ще і ще раз, бабка Анна. Тут, в тилу, тут, на нашому присілку погід горами та лугами, були тиллові військові навчання перед відправкою піхотинців на фронт. Для таких військових навчань чомусь обрали широкий город за нашою старою, з солом'яним покриттям, хатою та пагорби за річкою. Там, за річкою, на горбах військові ставили рухомі цілі-мішені, а мінометні міни мали поцілити в них, рухомих... Разом з мінометною стрільбою чути було стрільбу з автоматів та карабінів. Міни з мінометів летіли на горби через нашу хату, що була для військових, напевно, прикриттям... Перед тим нам, домашнім, наказано було з хати не показувати й носа, худобу в луг та на зарінок не вигонити. Налякані, особливо перший раз, вибухами мінометних мін, тріскотною автоматних черг, ми ховалися в хаті під широкими та високими сосновими лавицями і тремтіли всі від страху, особливо – ми, малі. Від вибухів тремтять, бувало, стіни, дзеленчить скло віконних та дверних

шибок, здригаються череп'яні горщики на грубці... Страшно! Навіть, третій, чи десятий раз – страшно... А навчилися ми ховатися під оті хатні лавиці відтоді, як неподалік нашої хати розривалися снаряди танкових гармат, що доганяли мадярську кінноту з убитими та пораненими вершниками на них.

А тепер, коли стихала чергова стрілянина-навчання, спадав на луки і городи сірковий запах вибухів, а військові забиралися собі геть з нашого городу, з зарінку та горбів напроти хати, ми, хто перед тим ховалися в хаті, виходили на город за хатою. А дідо, смикаючи, чомусь, себе за кінчик жовтуватого вуса, бурмотів під ніс:

– А шляк би їх графив!

– Ой, пропала наша барабулька! – журилася бабка Анна.

– То їм мало зарінків? Га? – додавала і ньенька до сказаного вже.

Дідо, може, всоте повторював своє давнє:

«Казала Йойна, шьо буде война.

Казав Матій, шьо буде супокій...

Бо сказав Сруль, шьо нема куль...»

Але – кулі були... Чого-чого, а куль вистачало тоді. Ми, діти не носили в кишнях цукерків, золотих горішків, ба, навіть, сухариків з чорного хліба. Зате куль мали повні кишені... Ми вже й не приносили їх додому, аби не розгнівати ньеньку нашу. Назбиравши того скарбу поміж чебрецями на зарінках та поміж осотом на городах, ми ховали його в дуплах старих верб, запорпували у піску під вербовими кущами. А вже, коли не було тих військових навчань на нашому присілку, коли можна було виганяти на зарінок маржину... О! Вже тоді... Звідкись бралось старе кре-

сальце, або обломок старого, стертого напильника, а до того знайдений поміж камінцями на зарінку кремінець та позичений в чийогось діда кавальчик сухої букової губки та знайденої в лузі сухої травички, що вкладалася в кадилице з продрявленої цвяхами знайденої на смітнику бляшаної баночки, що тепер була на дротяному поводку... От тоді! Тоді народжувалася зі всього того ватерка. Не полонинська, велика ватра, а так, невеличка, бо який то пастух без ватри?! Коло тої ватри і зігрітися можна, коли під осінь стають прохолодними вечори, у тій ватерці й бараболюку спекти можна, якщо вона в когось ще є, або вже є... І, навіть, торішні каштани спекти можна... Гіркуваті вони, терпкуваті якісь, але... Ті каштани, хтось нам сказав, – поживні... А, коли не було каштанів, то й жолуді – поживні... Та, як казала моя неня: «Голод – не пан, а душа – не сусіда». Навіть від тих кількох спечених у нашій дитячій ватерці жолудів, чи каштанів – світ, здавалося, розвиднявся... І вже не такими страшними були свисти німецьких снарядів, що летіли і розривалися на Вербовецьких городах, не долетівши, слава Богу, до нашого зарінку, до нашого присілку. А летіли ті німецькі снаряди гарматні лише тоді, коли на дорозі, що вела з Косова до Рожнова, з'являлися совітські автомашини.

Каштани та жолуді нами, хлопчиками-пастухами, пеклися тоді, коли їх вдавалося нам роздобути. Зато кулі «пеклися» нами щодня... А відбувалося це так: ми, хлопчики, що вважали себе вже «великими», тобто – дорослими, в час, коли не було військових навчань, розкладали ватру, відігнавши маржину в луги та відвівши «пацанву» (так ми називали менших за себе, що теж були з нами) під беріг річки, починали «пекти» випорпані з піску заховані нами кулі. Кидали ми ті кулі у ватру, а самі миттєво ховалися за купу

каміння, яке спеціально приготували для сховку, – то було нашим «укриттям»... Кулі розліталися, мов шалені шершені з ватри, пролітаючи, іноді, понад наші дитячі голови. А ми рахували: «Одна, дві... сім... О! Всі вже!» А тоді вставали з-за нашого кам'яного «укриття» й бігли до ватри. А там, де була до того ватра, лишалося лише кілька тліючих прутиків у розкиданому гарячому ще попелі...

... Одного дня, коли відбулася чергова мінометна стрільба на городі за нашою хатою, коли затихли автоматні черги, коли всі мої хатні виходили вкотре побідкатися на городі коло столочених, ще не відцвілих бульб, то тоді, в те надвечір'я, щоб не чути чергову лайку дідову: «А шляк би їх трафив!», я оббігав увесь наш город. Дідо, бурмочучи щось собі під ніс, подався до хати, неня моя, доки я оббігав наш город, стояла в гіркій зажурі... А в кінці нашого городу, при стежці, я знайшов пташку... Сіру, невеличку пташку, з розпростертими на траві крильцями:

- Нен-н-ю-ю! Н-е-е-е! Ту-у-т! Ска-а-сь пташ-к-а-а!
- Жи-в-а-а?
- Ни-и зна-а-ю!

Кінчиком босої ноги спробував перевернути пташку на другий бік – вона була нерухомою...

- В'на-а – нежива-а!

– Це, синку, жайворонок – сказала ненька, що вернулася вже від хати, щоб подивитися, що то за пташина така.

В моїх долоньках лежало крихітне пташине тільце:

– Це той жайворонок, шьо співав і над нашим городом?

- Може, той, дитино...
- А чього він помер?
- Хто то знає чього? Може, від вибухів тих... Від

стрілби тої... розірвалося й'го пташине сердечко... Хто то знає? Возьми та й припорпай бідну пташинку дес коло межі...

Я послухав матір, але коло межі не припорпував пташку, а в кінці нашого саду під молодю черешнею поховав, викопавши їй там могилку, підстеливши під крильця сухої травички. Накрив його, жайворика, зеленими листочками черешні. В головах поклав хрестик з двох прутиків вербових, перев'язавши їх навхрест вербовою корою. «Спи, співунчику!.. Спи, пташечко...» При тих словах й сам незчувся, як заплакав... А в голову прийшла думка: «А, може, то зовсім не жайворонок... А, може, то наш дедя, шьо пропав безвісти... Бо листа нема вже другий рік від него... Може, то дедик наш вертавсь жайвориком додому? Та й... не долетів... А, може, то брат мого деді?! Штефанко, шьо також безвісти пропав, загубив дорогу додому в клетоті війни... Не долетів... Не втішив свою хвору неньку, а мою бабку Анну, шьо виплакала свої очі за обома синами... А, може... Спи, жайворику...»

По кілька разів на день бігав я на ту пташину могилку під молодю черешнею: то глину на тій могилці поправлю після дощу, то на той горбочок під черешнею кілька квіток материнки з зарінку принесу... Сяду, було, та й сиджу... Сиджу, доки ненька не гукне йти вже до хати. «Спи, жайворику, – казав я на прощання». Може, почує...

ДРУГІ СОВІТИ

– Е-е! Таки ті перші совіти були ліпші, ек ці – другі...

– А то чьо?

– Та бо ті перші прийшли тий пішли... А ці, другі, відий надовго...

– И-й-й, та то на усе воля Божя... На все є свій чес...

Не раз можна було чути від старих газдів таку, або подібну, розмову тоді, по війні.

Молодь наспівувала, потихо, в своєму товаристві коротеньку пісеньку:

«Батьку Сталін, дай нам мила,
Бо вже воші мають крила...»

Можна було почути тоді і таке:

«Ні корови, ні свині, –
Лишень Сталін – на стіні...»

Або:

«Сталіне солодкий – аби тобі вік короткий!»

Попри те «вождь» усіх народів, у повний зріст, красувався, чи не на кожному паркані в селі... Був він і в нашій школі, в сільраді, у молочарні, на колгоспному току...

Коли до нас до хати заходили найближчі сусідки: або вуйна Федусиха, або вуйна Танасійха, то бідкалися-журилися вони разом з ненькою нашою:

– Ади... Ни в горшку, ни в мішку нима.

– Бігме! Скоро й око ни буде чем запоросити, – така біда...

– Ага! Біда, любко, крайна...

- Та то, кажут, біда біду перебуде...
- А, ек одна мине, то друга буде...
- Та агій на біду! То хіба лиш у нас – біда?
- Нима нічю на столі... Зато Сталін на стіні...
- Та й то минеси, любко...
- Ий! Відий, ни скоро то минеси...
- Минеси, кумко! Бігме, минеси!
- То розумна кума, ек є міх пшона... А тут ни бульбів, ни пшона, лиш надія одна...
- На Бога надія, шьо все минеси...

Поскаржаться одна одній жінки та й розійдуться по своїх власних бідах... І ніби полегшає їм від того... І на другий день теж на хвилинку-другу...

- Хоть сєдь, тий плач, кумко, хоть сєдь тий плач...
- Ой тонко, саракі, предимо! Ой – тонко! А шьо далі буде?
- А де тонко, то там і рвеси...
- Ой, бігме, рвеси...

Війна Світова закінчилася... Та не закінчилася вона в нашому краї... Жорстока, кровава, вона продовжувалася в наших лісах, в лугах, в селах, на присілках. Горіла земля під ногами у новоявлених зайд, горіли хати, люди, небеса... Лилася кров...

На нашому Чаплинецькому цвинтарі, що в центрі села, при дорозі-гостинцеві стояла красива, під гонтовим дахом, каплиця. Відразу за тою каплицею, була висока Стрілецька Могила, по якій спіраллю, аж до березового хреста на вершку Могили, вилася стежина. Раз, чи два рази ми виходили тою стежиною аж на вершечок тої Могили до березового хреста, на котрому був «Тризуб». Клали ми, школярйки, до того хреста звичайні польові квіти, на Зелені свята, коли освячувалося поле. Це було нам, дітям, так цікаво і так урочисто... Але то було при німцях...

А тепер, коли вранці йшов я до школи попри Стрілецьку Могилу, то березового хреста на ній вже не було. На його місці стояла невисока, в червоне помальована тумба, а на ній п'ятикутна червона зірка... На другий, чи на третій день вже тої червоної тумби з червоною п'ятикутницею не було... З неї під Могилою лише валялися недогорілі залишки... А на вершку Могили знову стояв високий, білий березовий хрест із «Тризубом»... Так продовжувалося кілька тижнів: ідеш одного ранку попри Могилу – на ній березовий хрест, на другий ранок – червона тумба з зіркою...

На кінець, місцева влада зрівняла ту Стрілецьку Могилу з землею...

Війна – по війні... Зірки – червоні, а біда – чорна... Голод...

– Йди, сараку, нарви знов свеклинки, – просить ненька, – але дивися: свеколку не мич та не толоч, дивиси добре під ноги, ек свеклинку будеш рвати...

– А в шьо рвати?

– Бери то велике решето, шьо пид хатов...

– А чьо це знов – я? І вчере я рвав і... І позавчере – я...

– Та то ти в мене найстаршенький... А кого я ще пішлю? Піди-піді, сараку...

І йшов я з тим великим, здавалося, бездонним решетом на город, де зеленіє ще зовсім молоденьке листячко бурякове... Іду на город, і гірко мені від того, що я не смію заглядати в бік такої близенької від нашої хати, такої тепер тепленької, з дитячим, влітку, гамором річки Рибниці. Там таке після торішньої повені плесо велике... Плесо, в яке можна стрибати з нахиленої над ним старої дуплавої верби... Сонце припікає, листки бурякові в решеті в'януть. Чим більше я рву їх, тим менше їх стає в решеті... Через якийсь час лист-

ки бурякові на городі зливаються в одну суцільну, велику зелену пляму... Погойдується весь город, наче відпливає кудись із-під ніг. Мов зелені бурякові листочки в решеті, в'януть дитячі зіслаблені руки... «Боженьку, коли це велике решето, що стає все більшим і більшим, наповниться? Коли?.. Відай, – ніколи...» Принесу, бувало, те зів'яле в решеті бурякове листя до хати, а... Доки ненька розтопить грубку, зробиться від спекоти та голодного ранку млісно... Вже і їсти не хочеться, тільки – спати, спати... А тої свеклики, котрої майже повне решето було, стане всього невеличка мисочка череп'яна... Якби не дві-три жмені крупів кукурудзяних, що додасть до того варива ненька, то геть би мало було того наїдку... А так...

Та все одно на річку хочеться. Хочеться бо та річка геть манлива. Поскачеш у плесо з тієї зігнутої над ним верби, поплаваєш трохи, як жаба, та й сам, як жаба, стаєш: чи від того що забагато у воді був, чи від зелених бурякових листочків щоденних...

«Е-е, нима чього Бога гнівити... У нас хочь коровка є... А в людей – ще гірше...» – заспокоювала нас ненька.

– Е-е-е! Таки ті перші совіти ліпші були... – чути було з дідової половини хати. Таки – ліпші...

– Та то на усе є свій чес, на все воля Божа...

ПЕРША ПИСАНКА

– Летіла над наших хатов – розповідала якось наша бабка – дуже файна пташка... Летіла та пташка тогди, коли сходило сонце. Коли сходило сонце, то тогди та пташка сіла у нашій хаті під віконце... А ек з-під віконця нашого злетіла, то на зелен барвінок собі сіла. А ек сіла на той барвінок хрещатий, то знесла райске яечко нам до хати... Аби ми тішилисе тим яечком, шьоби ми мали й'го на Великдень коло паски в кошик покласти. Аби люди, хто узрит тото яечко файне та красне, та красне, любувавси так само ним, ек і ми... Та аби всім на Великдень і потому вид того любо було...

– А то усім та райска пташка такі райські яечка приносить, бабко?

– Ой! Ни всім, ни всім... А лиш добрим та віруючим людям... та чємним дітим...

– То ми – добрі?

– Єкшьо й нам та райска пташинка знесла тото райске яечко, то видко, шьо... Тото перше райске яечко хтос у нас назвав писанков... Так, діти!

Ми, малі вірили, що ту найкращу в кошичку писанку таки райська пташка принесла-знесла... А всі ті, інші писанки хтось, як умів розписував-розмальовував сам у своїй хаті, або давав розписувати писанки тим, хто знався на тому, кого нагородив Господь Бог талантом таким, в кого, особливо в жінок, сиділа в пазусі райська пташечка й підказувала, як треба розписувати писанку...

У мене в пазусі такої пташки не було, коли почав я розписувати мою першу в житті писаночку... Руки від хвилювання тремтіли, кінець лінії, довкола курячого білого яйця ніяк не сходився з її початком, в горлі пересихало, ніби там крутився сухий, гарячий

вітер. Було, якось не по собі, особливо тоді, коли з-за моїх плечей за рухами моїх малих пальців трьох, як на молитві, що стискали міцно-міцно писачок з розігрітим бджолиним воском, стежила неня: «О-о! Файно!.. Файно... То вже курка свого єйця не пізнаст... Пиши, пиши! Ади... То в тебе виходит файно... – казала вона й гладила мене по чубчику на голові, що від напруги та від розпареного воску в горщечку на грубці, взявся росичкою...

– Файно, файно... Курка типер свого єйця вже не пізнаст...

У дідовій хаті пахло бджолиним воском і ще чимось приємним, може, – медом... Здавалося, що з того гарячого, з воском, горщика вилітають запашні бджоли, крутяться над головою, над теплим, білим курячим яйцем, над писачком, що так і не переставав тремтіти в моїй правій руці... «Файно-файно...» – ще наче стояли в мене за плечима неньчині слова. «Йке «файно»? – думав я собі, – ади лінії криві, ек дорога до Пістиня... Та й не сходитсе кінець з початком тої лінії, шьо, ніби навмисне кривулеє по єйцю, аби отак ни зійтисе вкінци... Йке там: «файно»? В тети Катрусі, що сиділа на ослінчику поруч, виходило це вправно: лінії сходилися, вона як маленьку планетку, обертала яйце легко в своїх руках, писачок слухався її, а мій?» Та все одно було цікаво. Здавалося, що друга писанка виходить краще вже, третя – ще краще... Чубчик на голові вже так не мокріє, хоч в хаті така ж жаринь... На душі стає якось солодко від думки, що і в мене вйде... Що, коли на Великдень, надворі буде ще темно, а на дзвіниці коло церкви вдарять Великодні дзвони, а їх знана мелодія полетить над головами люду, над міріадами запалених довкола церкви свічок, буде там і наш кошичок великодній, а коло пасочки буде моя перша писанка... «Йой, коби – скорше!»

Котрогось передвеликоднього дня зайшли до нас одночасно дві сусідки: вуйна Танасійха та вуйна Федусиха. «Йой, ек файно! А то хто писав тобі, Калинко, писаночки?» – спитали вони так само майже одночасно. «А то – мій Богданко...» – відповіла неня сусідкам. «Файно! Бігме, файно...» – сказали тепер уже по черзі одне і те ж обі сусідки. Це було, хоч і біда була довкола, якоюсь втіхою передвеликодньою в хаті... Ще пару днів і пролунає над селом, над нашим присілком, над нашою хатою те довгоочікуване, хоч і заборонене совітською владою: «Христос воскрес!»

На жаль, не було в нас тої весни ранньої ні Великодня, ні пасочки, ні писанок... Не було... Не було... Бо... У Великодню суботу, рано-вранці, подвір'я наше, вікна наші заступили енкаведисти, «стрибки», якісь незнайомі люди, що були в цивільному. В хаті від того стало темно, надворі – галасливо. Серед тих багатьох непрошених «гостей», крізь вікно, побачив я двох знайомих. Один із них – найлютіший, наймерзенніший «стрибок» з місцевих, що шукав «бандерівців» у горшках та в мисках... В подвір'ї нашому ставало все гамірніше, сполошилися сусідські пси. З дідової хати вчулися лемент, зойк, плач... «Нас вивозет! Діти! Нас прийшли вигонити з хати! Перед самим Великоднем... Чуєте? Нас повезут до Сибіру!» У сінях застогнала тяжко хвора бабка Анна, заплакала ревно її єдина дочка, а наша тета Катруся... «Йой, Боже... Йой, Боже...» – стогнала крізь сльози й густий кашель бабка, – то шьо се робит? Та – ек? Отако з свої хати? Слабу жінку? Беріт мене самого! Беріт! Натє! Беріт ти й розстрільте тут мене коло мої хати! Най здохну коло свої хати, коло своїх стін! Застрільте мене тут!» – було чути дідів голос... «Не нада, хозяїн! Не надо! Твой син – бандіт! Ілі как ти его називаеш, – бандеровец! Ти, дед, утаіл ето от советской власті! Ти понял, дед? Ти

понял? Ми его, етого твоего сина... Степана... ми его взяли! Ти понял, старий бандеровець? Ти понял?! Он тепер, твой Степан, твой бандеровець верх ногами вісеть будет, пока не здохнет у тебе на глазах... Ти понял, дед? Чтоби не повадно било другім! Ти понял?» «В-о-о-д-и-и! Во-д-и-и! Борше-е-е! Неня вмирає-є!» – почувся голос тети Катрусі з дідової хати, – во-д-и-и! О-г-о-о...» Крик енкаведиста затих. Затих лемент на подвір'ї. Через кілька хвилин бабуся наша прийшла до тям. Вона сиділа, вірніше, напівлежала на подушках у дворі бліда й важко дихала. Коло неї стояли наша неня та тета Катруся й плакали тихо...

Вивів дідо свого коника зі стайні, викотив насеред подвір'я старенького воза. Почав виносити з хати решту подушок, верети, коновку для води... Тета Катерина поздіймала зі стіни дві ікони, що придбали колись, давно прародичі бабині, все те поклали на фіру... «Дед! У тебе єсть ещю полчаса на зборку!» – процідив крізь зуби «головний» енкаведист.

Доки збирався дідо наш в незвідану, далеку дорогу, а ми, малі, стояли в подвір'ї разом з ненькою, вчепившись міцно за її спідницю, енкаведисти разом зі «стрибками» обшарювали горища, сіни, бербениці в сінях, шафу...

– О-о!.. Яйца! – вигукнув один.

– То не ейця... То писанки такі – пояснив «стрибок» на прізвище Будз.

– Ето такіє яйца курица снесла? Ілі – как?

– Ха-ха! То курка такі не несе! То в'ни мальовані!

– Ах, да! Мальовані, говоріш...

– Ану разбей адно – сказав котрийсь – ану разбей!

«Стрибок» розбив одну писанку... «Може, якраз ту, що принесла нам, і в кожду хату, пташка райська з раю... А, може, то моя «перша»...» – подумав я, бачачи «розправу» над писанками...

– О-о-о! Смотри! Да ані хорошіє внутрі!

– Да! Ані настоящіє! – додав інший і... висипав усі наші писанки на землю перед хатнім порогом. Ми, малі, розплакалися голосно. Найбільше плакав я, ма-буть...

«О-о-о, Б-о-о-ж-е-е...» – стогнала на возі бабка Анна... Закашлялася... Закашлялася кров'ю... До неї підбігла тета Катруся та ненька наша.

Хата дідова спустилася... Догорала в грубці остання ватерка, що так нічого й не зварила цього разу... Два вікна дідової половини хати, як два людських ока дивилися, може, востаннє на своїх господарів... Задихалася обкладена подушками на возі бабка наша: «Го-о-с-п-о-д-и-и! І-с-с-у-с-е-е! За шьо нам така кара Великодна...»

«Ни плач, жінко! В'ни не варті твоїх жіночих, слабих сліз...» – заспокоював дідो її. «Не плачте, ненько... – заспокоювала матір донька Катруся – не плачте... Бо вам гірше від того буде...» Попрощалися... Заскрипіли колеса старого дідового воза, зафуркав чорний, мов галка, дідів коник... Спустило подвір'я... «Не плачте...»

* * *

Наступного дня, пізно увечір, у вікно нашої хати заглядав кінь. Він раз-по-раз фуркав, наче тим викликав когось із хати...

– Ади! А то шьо за чудо, – промовила ненька, – а то хто й'го пригнав під саме вікно?!

– Може, він сам прийшов на світло з зарінку... Заблудивсе, може, – сказав на те я.

– Ану, йди подивисе, шьо то за кінь такий!

Коли я вийшов надвір, то очам своїм не повірив: перед самими вікнами стояв, але тепер уже не фуркав, а лише махав то вниз, то вверх головою дідів коник-

улюбленець. Дідо й тета Катруся поправляли верету на бабці, що лежала на возі, обкладена подушками.

– Та то... Наші приїхали! Наші приїхали! – ледве переймаючи подих вигукнув я, коли вернувся до хати – та то наші приїхали!

– Не може бути! – сплеснувши в долоні, сказала ненька.

– Може бути! Може!

І ми троє малих за ненькою вибігли надвір. Тут на подвір'ї ми обіймали одне одного й плакали, плакали: чи то від радості, чи від пережитих нами двох тяжких передвеликодніх днів... Всі ми плакали... Не плакав лише дідо наш і тільки смоктав свій давно погаслий, грубий недокурок. Бабка раз-по-раз кашляла й стогнала, важко дихаючи, опустивши руку з воза, мабуть, їй було дуже зле... Бабка нас не обіймала, не могла. А ми, малі, цілували її обвислу руку, що була дуже худенькою й холодною...

«То нам сказали, аби ми їхали на пару днів додому. Аби ми їхали, доки не наберут тільки, кілька траба людей в районі, для відправки... Аби ми на пару днів... – простогнала крізь сльози тета Катруся. Аби ми вернулисе додому подивитисе на голі стіни в хаті... Подивитисе на побиті писанки, на порожнє ліжко... Аби завдати нам ще більшого жалю... На сам Великдень... Аби...» – ридала Катруся...

Пізня вечірня Курашка опускалася на гори. Небо по дорозі загубило місяця. На припічку ледве блимав каганець. По стіні ліз великий павук. Було моторошно...

ЗАБРАЛИ

Ледве переступивши хатній поріг того вечора, дідо наш, наче видавив з себе, наче простогнав:

– Ади-и... Таке сталосе...

– Шьо сталосе, дедю? Шьо? – спитала доня Катруся, що на той час була в сінях.

– Та-а... Ади-и... Николай Радиш затегсе...

– Єк то затегсе? Та ви шьо?

– А так... Взяв і... Доки менша прийшла з городу... Ну, доки прийшла з городу Катруся й'го менша... А він вже...

– Шьо вже?

– А він висит у хаті... На гачку в стелі... На гаку, шьо був у стелі для ляmpi...

– Боже! А, може, то й'го – енкаведисти так...

– Єк це він сам на себе руки наклав то... Не з добра! Ой – не з добра... Просто так це ни сталосе... Він був вченим чоловіком... Мав закінчені гімназії... То, видко, иншого виходу він не видів... І от... А до того й'го шьоднини викликали енкаведисти до району на «розмову». Казав покійний шьо били й'го, мордували, аби признавсе... А двох синків й'го на 25 засудили: одного за одним... А... Ти думаєш, доню, шьо то легко було й'му?! От і зломивсе чоловік... Не витримав того...

Николай Радиш був дворідним братом нашого деді, а це значить, що і моїм родичем... Я любив його за чемність, розважливість, мудрість. Після тої страшної звістки про вуйка Николая Радиша, що сам себе стратив, в мене перед очима довго, а надто, того вечора, стояла жахлива картина всячої під стелею, на якомусь шнурку, людини, та ще й знайомої. Тої ночі, допізна було не до сну. Пробую заплющити очі – а пе-

ред очима – він. Наче просить прощення: «Простіте мене за то, шьо не витримав! Простіт... За прикрість, за горе, що приніс у хату, в нашу родину... Простіт...»

Сон зломив мене, коли вже, як я відчував, було далеко за північ. Ось тоді тої ночі, коли вже було далеко за північ, коли всі ми поснули першим, хоча і тривожним сном, хтось постукав у вікно нашої хати: «Ка-ли-но-о, відкрий двері! Ка-ли-но-о! Чуєш?»

Ми з переляку всі троє пригорнулися до матері. «Ка-ли-но-о...» – продовжував потихо чийсь незнайомий голос під хатою.

«Діти! Не дайте мене! Чуєте, діти?» – напівшепотом стала благати нас, дітей, ненька. Ми ще сильніше пригорнулися до нашої неньки. Ще сильніше... Найменший, Данилко, почав плакати. «Ц-с-с... Тихонько... Не плач...» – знов прошепотіла ненька. «Не пускайте, ек будут мене брати! Діт-т-и-и, не дайте мене взети!» – шептала одне і те ж нам, тепер вже й сама заплакана, ненька. Від холоду, чи від тривоги та переляку, не могли всі ми попасти зубом на зуб... Та притаїлися так, наче ми не чуємо, наче нас і вдома нема... То продовжувалося, може, кілька хвилин всього, а нам здавалося, що – цілу вічність...

Нарешті незнайомиць залишив наше вікно, а по напівпритишених, незнайомих голосах, що долинали в нічній тиші хати, було зрозуміло, що там за вікном, там за стіною є кілька, або й кільканадцять незнайомиць...

Той, що стукав у наше вікно, став тепер стукати у вікно дідової хати, це було чути. Але тривога від того не спадала: відчинить двері дідо і ті незнайомці зайдуть таки до нашої хати... І заберуть неньку нашу від нас...

У дідовій хаті блимнув каганець, хтось вийшов

відчиняти сінешні двері. «Боже-е! Дай так, аби нашу неньку не забрали! Аби... – просив я Бога тремтячими вустами – Боженьку, дай, аби...»

Коли відчинилися сінешні двері, до сіней, як було чути, зайшло кілька нічних прибульців, було чути чиїсь тихі, незнайомі голоси, тепер уже в сінях... Хтось із незнайомців зайшов до дідової хати, до нашої ніхто не заходив... Хоч було ще тривожно, та закрадалася думка, що не до нашої хати збиралися ті прийти, а до дідової... «Але звідки ті незнайомці нічні знають, як звати нашу неньку?» – думалося все ж...

Вітер раз-по-раз гримав сухою, старою дошкою шалюнку на старій стодолі, звідкись долинав лай собаки. Було моторошно. Найменший брат Данилко перестав хлипати, мабуть, заснув. Сиділи ми на ліжку, міцно обнявшись, мовчки, лише час від часу зітхаючи тяжко, бо небезпека ще не минула, незнайомці – ще в сінях, то ж в будь-яку хвилину можуть зайти і до нашої хати... Знов рипнули двері з дідової хати. Стало чути тихі голоси діда та меншого сина його, Василя. Було чути, як заплакала бабка Анна... «Чому вона плаче? Що сталося?» – подумав я. У дідовій хаті не гасло світло. Хтось то заходив, то виходив з хати. Про щось гомоніли потихо в сінях дідо з донькою Катрусею. Ненька наша встала з ліжка і сяк-так одягнувшись, пішла до дідової хати, куди перенісся гомін двох голосів з сіней. Про що говорилося в дідовій хаті нам, малим, не було чути, але не важко було здогадатися, що сталося щось... Коли ненька вернулася з дідової хати, я спитав: «Шьо се стало?» – ненька погладдила нас по головах і, важко зітхнувши, прошептала: «Спіть! Спіть...»

Рано-вранці, іще до зорі, дід Данило збирав у бесяги якусь одежину, знайшовся й окрайок черствого

малая, кілька цибулин, трохи солі, а до того всього кілька варених яєць, та й пішов з тим усім до сільської ради. В сільській раді ще нікого не було, окрім вартового «стрибка» та чоловіка з села, що чергував у сільраді за чергою. Як розповідав потому дід, в кімнаті-кабінеті секретаря сільради, де було накурено і стояв їдкий сморід від давно не праних онуч чи капців на лаві напівсидів, напівлежав офіцер у формі енкаведиста:

– Що сталося, діду, що ви так рано прийшли в сільську раду? Га?

– Та я – до голови...

– А нащо вам голови? Я тепер замість нього.

– Та то мені... Шьос до него траба було...

– Трохі зачікайте! Зараз голова буде... – втрутився в розмову «стрибок».

– Гай-гай! Я зачікаю... Я не квап'юсе... Гай-гай...

Таки дочекався дід до голови сільради, коли сонце вже викотилося з-за будинку сусіднього.

– Шьо скажете, Радишу? Якщо не секрет...

– Та екий там секрет? Самі знаєте...

– А ви шьо з бесагами сюда прийшли? Ви самі на Сибір си зібрали? Ми сами, коли траба буде, до вас прийдемо...

– Та ваші хлопці мого сина Василя вночі забрали. То приніс я й'му трохи одежі та харчів, якби ваша ласка передати то й'му... А нашьо й за шьо забрали сина ваші хлопці не сказали... Забрали... Взяли... Та й – все! А я от й'му передачку...

– Хто і коли забрав вашого сина, діду?

– Та взяли сеї ночі... Ваші хлопці...

– Вночє, кажете Радишу, взяли вашого сина? Ви не знаєте хто взяв його?

– Слушай, дед! Ти не тудя прішол! Ані тебя, ста-

ріка еті хлопци надулі... Ха-ха! Ти, дед, с етім мешком у лес іді! Твоего сина бандіти, ілі как ви іх там називаєте, забралі... Тебе тудя! Старік! Понял?! – сказав те пер той енкаведист по-російськи.

Як зізнався потому дідо наш, він знав, хто і куди забрав його сина Василя... Там на той час вже був середульший син Степан...

ДАЛИ БИ ЗНАТИ

Тих двох повстанців, що тепер були мертвими, волочили згори конем. Тягли по снігу, по камінню та замерзлій груді, що була на лісовій дорозі. Кінь згори то підбігав, то уповільнював ходу на глибоких ямах по дорозі, волочачи за собою, наче два поліна з лісу, обмерзлі людські тіла... Кілька озброєних енкаведистів, то підбігали за конем, то уповільнювали, як і кінь, ходу, регочучи при тому голосно, що аж луна йшла попід лісом. Може вони, ті кілька енкаведистів, тим своїм недоречним тепер реготом, зганяли свою лють, а може й страх після недавнього бою в лісі. Підбігаючи за конем енкаведисти, час від часу, били по дорозі чобітьми свої мертві жертви, що тепер волочив за собою кінь. Ноги вбитих повстанців були прив'язані шлеями до коня. При натягуванні шлеї ноги їх підіймалися, а голови волочилися по камінню та по засніженому, замерзлому груддю...

Там, у центрі села, в долині, куди приволокли мертвих повстанців енкаведисти, кінь зупинився. Один з енкаведистів розпряг коня й відвів його вбік. Два тіла вбитих лежали тепер на невеличкому клаптику засніженої землі перед самими дверима сільського клубу. Ніхто з поодиноких хат, що були розкидані по горбах, не виходив. Люди були налякані недавньою стріляниною в лісі над селом. Та й мороз в той ранок був сильний. Здавалося, що тепер в селі ні одної живої душі, що село вимерло...

Але, доки кілька енкаведистів волочили до села конем двох убитих, інші вже зганяли з поодиноких хат, кого могли зігнати в центр села, кажучи, що збирають людей на сільські збори у клуб. Коли перед клубом зібралося зо два десятка людей, енкаведист промовив до них:

– Громадяни! Тут, серед цих двох бандитів, взятих нами, котрийсь, або оба вони, є вашими близькими сусідами, або родичами... Ми знаємо про це... Але хочемо, щоб ви самі про це сказали тут... І ми дозволимо вам забрати їх собі додому, щоби по-людськи ви могли їх похоронити... Як це належить, щоб... Підходьте ближче, впізнавайте! Не бійтеся... Ми вам відамо ці тіла, але ми маємо бути впевнені, що... Можете не сумніватися в наших добрих намірах... Підходьте! Підходьте ближче... Так, чи інакше то – ваші люди... Ви ж хочете, щоб їх поховати по-людськи, а не загребти у землю, як псів... Ви ж не винні в тому, що вони пішли у банду... Ви ж у тому невинні! Правда? Ви ж за них не відповідаєте... Хіба не так? Ви ж їх туди не посилали... Ну то – як? Підійдіть ближче! Ближче! Не бійтеся... Он там стоїть бабка. Бабушка! Це я до вас, бабушка, – звернувся енкаведист до старенької, з коатуром, жіночки, що була найближче до вбитих і дивилася на них, примружуючи очі сильно. «Бабушка, підійдіть ще ближче, підійдіть. Може, впізнаєте серед цих двох свого любимого внука... Не стидайтесь внука свого!»

– Та бабка не чує! В’на глуха і добре не видить... Старенька гет... – пояснив хтось із жінок енкаведистові – в’на не чує...

– Хазяїн! Поглянь ближче: може, серед цих двох твій син є? – звернувся енкаведист до старого вуйка, що був худий та зростом виділявся серед інших.

– В’ни оба... В’ни оба, товаришу начальник, чиїсь сини...

Жінка, що стояла найближче до вбитих повстанців, і весь час пильно дивилася на них понівечених, раптом зімліла... Кілька жінок обхопили її, зімлілу, й стали натирати снігом її руки та чоло...

– Тут є твій син, між цими двома?! – спитав енка-

ведист у жінки, що була зімліла, а тепер прийшла до тями, але стояла підтримувана двома жінками попід руки.

– В неї нема синів... І чоловіка нема... І ніколи не було...

– Нема в неї нікого...

– Самісінька, сама жиє... – сказали із гурту.

– Це ми ще перевіримо! – випалив енкаведист.

– Так, так! В неї нема нікого! Вона самотня жінка – підтвердив секретар сільської ради, що надійшов якраз.

Серед того невеличкою гурту людей, що був зігнаний з гір енкаведистами у той день, серед жінок, що весь час тупотіли на непрометеному снігу перед клубом, замерзлими ногами у старих постолах, або в гумовцях, була жінка. Та жінка між купкою жінок, не тупала ногами, не подавала виду, що вона замерзла у своєму коротенькому старому кожущку та в надто великих чоловічих черевиках, майже, на босу ногу... Жінка та стояла серед жінок, як вкопана глибоко в землю... Вона, та жінка, не вмлівала, не рвала на собі, посивіле за останні два роки, волосся; вона стояла й дивилася кудись понад тих енкаведистів, понад коном сивим, понад всім... Вона дивилася й майже нічого не бачила.

Той, крайній від екаведистів, – її один-єдиний син, Лукин, вона знала про це. Вона знала... Її Лукин, її Лукинко, її єдиний, її втіха, її надія тепер з понівеченим, кровавим лицем, скрученими руками був тут. Вона це знала... Знала ще до того доки прийшла сюди... Її Лукин... Її підтримка на старість... Тепер вона, ця жінка, зосталася сама... Чоловік її загинув на фронтах лютої війни... А вона зосталася одна... Серце рвалося на шматки... Але вона не рвала на собі сивіюче від горя волосся. Вона просто стояла...

Про цю подію, розказану, майже, дослівно, вповідав чоловік з села Бабин у дідовій хаті через кілька днів після того... Той чоловік тут, на нашому присілку, міняв сушені гриби на будь-яке зерно, або на кукурудзяне борошно...

– Хто то той другий хлопець?! Хто то міг бути? Той другий... Може то брат Василько? А, може, брат Штефанко? – приповідала витираючи свої дівочі сльози кулачками тета Катруся. Хто то – той другий...

– Ни дай того, Боже!.. То ни може бути... – заспокоювала Катрусю ненька моя – то не може бути...

– Ой, може бути! Все може бути...

– Та, Катрусю, екби то хтос там був з наших, то дали би знати з Бабина...

– Ого-о!

Оте «Ого-о!» закрило туманами невідомості, сподівання, що хтось із двох братів із дідової хати ще живий...

НЕ БУЛО КОЛИ

«Не лиш я сирітка,
Є сиріток більше,
Лиш мені, сирітці,
На світі найгірше...»

любила не раз наспівувати про себе сумну цю співанку ньенька наша, коли пізніми зимовими вечорами пригорнала до себе своїх трьох синочків у темній, холодній хаті. Тим вона нас зігрівала, доки не вклала спати. Ми всі троє горнулися тоді до неї, – до нашої заступниці і берегині. Ненька в такі зимові вечори, та ще й з тою сирітською співанкою здавалася нам тоді маленькою, ніким не захищеною сиріткою... Ми ще сильніше горнулися до неї...

- От, як виростемо... – утішав я ньеньку.
- Шьо тогди буде? – з сумом запитувала вона.
- Ми будемо все, все за вас робити... А ви будете собі відпочивати під нашов вишнев у холодочку...
- Ой ек то добре мені тогди буде...
- Ви будете собі відпочивати і лиш дивитисе, ек ми файно будемо все за вас робити...
- То-то вже мені тогди легко буде... Але вам ше траба підрости... Та аби діти росли їм траба файно спати, бо кажут, шьо найкраще діти ростут у сні...

З цими словами вклала нас ньенька спати на ледь теплу ще широку піч. Іншим разом ньенька розказувала нам, що в неповних три рочки зосталася круглою сиротою, бо майже одночасно померли від якоїсь страшної хвороби її родичі – наші дідо з бабкою... Два старші брати і ньенька наша з трьох рочків уже стали слугами у далекої родини. Переживала вона не лиш утрату найрідніших своїх, але й кривду тих, у кого служила...

– А до школи ви ходили?

– Ні, діти! Жодного дня ни була я в школі... Жодного! Людські діти до школи йдуть, а я плачу... Доки-м була меншов, то застав'єли робити поредек в хаті, замітати в подвір'ї, дерьгати клочі... А ек підросла, то траба було маржину пасти, в полі робити, навіть – молотити... Мене мали за хлопчака, тому до всекої роботи застав'єли... А до школи ходити ни було коли... Ни було тий, ни було... Так і лишиласе неписьменнов...

Хоч неня наша й неписьменною була, хоч навіть по буковці не вміла зліпити маленьке словечко, та дуже хотіла вона, аби ми, її діти, вчилися, аби навіть в найтяжчу скруту не полишали школи. «Учися, дитино!» – повторювала вона відомі слова, так і не знаючи, кому ті слова належать... А ще часто повторювала: «Наука не лізе на бука», «Єк знаєш, то так і маєш», «Вік жий – вік учисе!», «Єк умієш, так і смієш»... Я і тепер дивуюся: як це зовсім неписьменна людина, може знати так багато різних приповідок, прислів'їв, старовинних пісень. Вона так рясно перед нами, малими, розсипала ті перли народної мудрості... А от казок нам ненька не розказувала... Вона їх, відай, не чула ні від кого. Їй ніхто казок тих не розказував...

Тепер сама-саміська зосталася, та ще й з трьома малими дітьми, взявши на слабенькі жіночі плечі всю господарку немалу. Дивуюся, як вона могла з тим всим впоратись та ще й дітей до школи післати... На восьмеро ніг одні латані-перелатані постолои, на четверо плечей – один кожушок...

– Е-е-х! Єкби тоту нашу двоповерхову школу та до нас до хати заніс – жартував брат Василь – ото було б...

– Е, та ліпше би вже – на нашу піч занесли – додавав я.

– О! На піч то ше ліпше би було... Бігме!

Та ніхто нашої немалої та ще й двоповерхової

школи до нас на піч принести не збирався... А тому... А тому беру за руку мого меншого братчика, якого няня збрала «перший раз в перший клас» і веду його до школи. Іти ж неохота... Бо від останнього відвідування школи, здавалося, минула ціла вічність... Влада була німецька, а тепер – совітська...

На календарі (якого в нас у хаті не було, як і годинника), давно не перше вересня, а скоро – перше квітня. Трошки потепліло... Коло хати почав зеленіти моріжок, можна побігати й босячком... Але до школи босими ногами йти ще заходно. Знайшлися якісь німецькі дерев'яні колодки з грубими полотняними пасками. Ідемо... Не йдемо, а шкрябаємо завеликими, на наші дитячі ноги, дерев'янками по вшутрованому гостинцеві...

«Єк пережити перший шкільний день? Шьо і єк там буде в школі?» – думалося по дорозі. Братчика мого, як я бачив, теж не надто тішила зустріч зі школою, про яку він знав лише з моїх розповідей. Сказано: «перший раз в перший клас»... Сонечко вже пригріває... Горобці, мабуть, втішені тим, що позбулися студеної зими, цвірінькають собі, перелітаючи з дерева на дерево, з куща на кущ, де вже з'явилися перші бруньки. Здавалося, що ті горобчики, перелітаючи з дерева на дерево, з куща на кущ, супроводжують нас, запізнілих школяриків... А, може, їм було цікаво, куди це йдуть, взявшись за руки, шкрябаючи завеликими дерев'яними колодками по камінню та шутрі, діти. А сонце ще більше пригріває, а його промені теж, наче горобчики, цвірінькають собі, втішені весною... Вже й кожух, здається, зайвий, і колодки дерев'яні хочеться скинути та побігти кучерявим моріжком на краечку дороги-гостинця...

Та якось раптово сонце вкрила своїми чорними крильми хмара-птаха, що надлетіла з-за недалекої

гори. Та птаха-сніговиця опустилася так низько, що здалося: її можна руками дістати. Закривши крильми півнеба, вона стала розкидати з-під чорного крила колючі сніжини-град. Стала бити вона нас по руках, по лиці, насипати того за комірці. Буря її холодних дужих крил почала зривати з солом'яних покрівель околоту, рвати зі стогів сіно, навіть, ламати старі хрести на цвинтарі, попри котрий ми йдемо. Забігли до цвинтарної каплички, але колючі градини-сніжини дістають, засліплюють очі. По дорозі – ні душі. Навіть бездомні сільські пси поділися десь. Горобці, що ще недавно так тішилися теплом, сховалися. Лише ми два... Але йдемо далі. Все одно й капличка нас не захистила від птаха-сніговиці. Дерев'яні колодки, обліплені снігом, сповзають з голих засніжених ніг. Холодно...

– Тож траба було піти перший раз, аби... – пробурмотів обривисто собі під ніс мій першокласничок – агій!

– А хто то знав? – поніс мої слова сильний вітер зі снігом кудись поза засніжені дерева. Може, мій першокласник тих слів і не встиг зловити...

Коли були вже на шкільному подвір'ї, сніжна птаха одлетіла, перетворившись на білокрилу вдалині. Сяйнуло яскраве сонце, при якому чорні гори стали ще чорнішими.

– Ого! Ми гет спізналися! – сказав я, побачивши сонце.

– Спізнаватисе ніколи не пізно! – ще раз віджартувався братчик – ліпше пізно, ек – ніколи...

Отерпли від холоду ноги, що були в обох нас у дерев'янках, вони не бажали йти далі... Хилило на сон. Здавалося, що отак, стоячи на місці, і заснув би...

– Йдемо шукати твоїх першачків? Твій, як казала та з сільради, – Йй «А».

– А твій 10-й «Б»...

– Мій – 3-й «А»!

Йдемо?

– Ну – гай!

Школа, на цей раз, не здавалася такою вже й великою, а коридори шкільні – не такими вже й довгими, коли зайшли ми в середину школи.

... Важко було перебороти страх у собі перед тим невідомим, що було вже зовсім близько: «А хто вчитель, чи вчителька? А хто учні в класі? Чи є там хтос із тих?» А ще гнітив сором за те, що в цей, найперший день ми спізналися на урок, а, може, – й на два...

Знайшли ми той Ій «А». Чемно постукав я в класні двері і, не чекаючи запрошення увійти, сам відчинив двері до того класу, майже вштовхнув мого школярика туди... Що було з ним далі, я дізнався потому... А сам став шукати мого ІІІ-го «А»... «О-о! Є-є!» – зрадів я... Зрадів і відразу засумував перед невідомим, що було за класними дверима. «От, екби хтось відчинив мені сам оті двері... Та штовхнув мене в клас, то...» – подумав я.

Чи то почувши за дверима класу чиєсь дитяче чмихання, подібне на схлипування, чи чого, вчителька сама відчинила двері класу. «О, Боже, та це ж наша «пані вчителька»! Так називали ми її за німців...» Зрадів я тому, що це наша вчителька. То була Олена Палятинська. Мовчки, як нас вчили раніше, зайшов я до класу, мовчки припав на коліна перед класною дошкою, де над дошкою, я це пам'ятав, колись був образ Матері Божої з маленьким Ісусиком на руках. Припав на колінця та й почав молитися... Я почав молитися, а клас – сміятися: «Ха-ха-ха, хі-хі-хі, ги-ги-ги», – хто як умів. А я молився, не звертаючи на то уваги: «Хіба можна сміятися тоді, коли хтось молиться?» – промайнула думка поміж молитвою.

«Богородице-Діво, радуйся, обрадованная Маріє», – продовжував я. А поміж молитвою подумав: «Відай у мене на голові розкуйовджена чуприна... А, може, сміються в'ни з мого, завеликого на мене, кожуха?.. Та най собі!..» І продовжував: «Бо ти породила Спаса, Спаса нашого...» Клас уже не реготав, притих. Я знав, що «пані вчителька» перед тим пригрозила сміхунам пальчиком... Вчителька наша, я це пам'ятав, була дуже строга, але й справедлива.

«Богданчику, – звернулася вона до мене лагідно, – тепер у нас у школі ся не молять... Йди, сідай за парту!» Знайшов я вільне місце за довгою, на весь клас, партою, і сів собі скраєчку... Кожух поклав коло себе, виклав з «торбеньки» пару листків різнокольорових дідових квитанцій про сплату податків, ще за Австрії, чи за Польщі, на яких було ще трохи незаповненого місця для написання, бо зошитів не було... Вийняв коротенький олівчик, заструганий тупуватим кухонним ножиком вдома, поклав його коло себе. Ногам стало тепло, від них загірлися й мої «дерев'янки»... Повіки почали змикатися...

«Діти! Дивимосся уважно на дошку! Наче скомандувала «пані вчителька» – Вся увага – на дошку! Всі, всі дивимосся!» Хоч мої стомлені оченята не бажали дивитися, а повіки ставали олов'яними, я старався дивитися на дошку класну і слухати вчительку нашу. Дивився пильно на тоту дошку чорну, а вона робилася сірою... Поглянув на образ що був над класною дошкою, як і колись... Подивився на той образ над дошкою та й сам мало не розсміявся. Якось сам перед собою зніяковів: «Боже! Та цеж не Матір Божа у коричневій, як і колись рамі... Та це ж я молився на портрет Сталіна! Оце – встид який...»

На другий та на третій день ми з братом, йшли до школи вже спокійніше, навіть, з якимось бажанням.

Весніло. В «торбенці» полотняній вже з'явилася кукурудзяна паляниця, що ненька спекла напередодні.

Другого дня, пам'ятаю, був і урок співів. Співали, не співали, а через силу, хто, як умів, пищали дитячими голосами: «Із-за гір та з-за високих сизокрил орел летить...» Співали-пищали всі. Боялися, що той «орел», дивлячись на нас зі стіни над класною дошкою, пильно слідкує за кожним, хто не співає... «Не зламати крил широких...», – билася об класні вікна, як впійманий горобчик, наша писклива пісенька.

Іншого дня ми з вчителькою нашою співали вже іншу всім класом. Мелодія пісеньки була знайома нам, бо її ми співали за німців, у тодішньому другому класі. Тоді вона співалася нами так:

«Армія наша струнко йде,
Стяг синьо-жовтий високо несе, –
Музика грає, вряд всі йдуть,
Весело співають, барабани б'ють...»

Але Сталін не знав, поки-що, що ми співали тоді, у другому класі, цю пісеньку, котра тепер була:

«Армія наша струнко йде,
Прапор червоний високо несе.
Музика грає, вряд всі йдуть,
Весело співають, барабани б'ють...»

І струнке військо, що йде, і барабани, що б'ють zostалися – змінився лише колір прапора, аби не розгнівити «орла» що висів над класною дошкою тепер замість образу Матері Божої.

Вертатися зі школи того дня було наче б веселіше. Чи то від того, що «армія наша струнко йде...», чи то від того, що березень дивився на нас голубуватими

очима перших проталин збоку дороги, було веселіше. А, може, від того, що в торбеньках у нас із братом, цього дня була кукурудзяна паляничка наполовину з бараболею, котру неня нам до школи спекла на грубці. Було, наче б, веселіше... Василь навіть підскакував, дражнячи мене:

«Ой, Богданчику, Богданку,
Скинь сорочку – вбери дранку...»
А я йому у відповідь:
«Ти, Василю, сиди в білю!
Я – буду в будечу...
Єк свиня в нас се впоросит,
В куми тя закличу...»

Що ще треба було нам, дітям, коли гріла думка про те, що вдома чекає на нас кулеша, хоч і студена, на столі та до кулеші – ще щось... Оте «ще щось» прикваплювало кроки, хотілося бути якнайскоріше вдома. І ось ми вже на нашій, на Маринюківській, стежці поміж городами.

І ось ми вже на подвір'ї. А коли ступили на поріг сінешніх дверей, то оторопіли... «Шьо це? Чього навстіж відчинені двері в сінях, двері до дідової хати? Шьо це» – подумалось.

На столі в дідовій хаті, у мисочці з пшеницею горіла свічка. На двох широких лавах посеред хати, на критих веретами, лежала наша бабка Анна...

– Видмучіласе небіжка... – сказала напівшепотом неня наша, що стояла в сінях, покрита чорною хусткою – видмучіласе...

– А коли вмерла? – спитав я крізь сльози потихо.

– Рано... Тежко вмирала... Питала за вами, дітми... Питала, чьо тебе, Богданку, нема... Я сказала, шьо ви у школі... Ни дочікаласе... Ходіт... Помолітсе...

Ой, ек в'на на вас любила... Ходіт до бабки...

І ми тихо підійшли: «Отче наш, що еси на небесах» – почали ми пошепки, стримуючи твердий клубок сліз, що застряг на мить у горлі...

Після молитви ми ще довго стояли, коло жовтого, як віск, лиця бабки, коло її довго хворих рук, що теж відмучилися... Тоді згадались бабчині слова, сказані нею напередодні: «Богданку – вимовляла вона тоді, задихаючись – Бог-дан-ку... Єк будеш йти до школи... Попри цвинтар... Зайди... До мене на гробочок... Зайди, дитино...» Згадавши ці заповітні слова її, я голосно розплакався так, що аж знепритомнів був...

СИЗИЙ

СИЗИЙ – то його підпільна кличка. Але й справді він був, як той голубонько сизий: дуже миле, наче дівоче, обличчя, ясні, кольору пристиглих афинів, очі, якесь дивне, каштанове волосся, що кучерявилось над чолом... А вже жартівник межі товариством. У школі, у Коломийській гімназії його любили за делікатність, вихованість, природну інтелігентність. А що був він здібним, розумним, старанним, острим на слово, то того ніхто не міг заперечити. І в школі, і в гімназії його любили вчителі і друзі, особливо – дівчата... Та як такого хлопця було не любити?..

По закінченні навчання в Коломийській гімназії він пропав безвісти... Але був день перед Великодніми святами того року...

– Ненько! Нень... Я видів вуйка Штефана! – повідомив я схвильований, вбігши в хату.

– Єкого ше... вуйка Штефана? – перепитала неня.

– Та нашого!

– Єк ти годен був его видіти, коли він давно пропав безвісти?

– Ни пропав! Ни пропав... Бо я, навіть, его видів! Навіть, говорив з ним...

– Дитино! – проказала неня строго – ти нікого ни видів! Ти нікого ни видів... А чього тебе тудя понесло, у стодолу? Га-а?

– Мене тудя не понесло... Я йшов у стодолу, бо шукав грабель...

– Ти там ни був! Зрозумів? Ти там ни був! Ти нікого ни видів...

– Та... Зрозумів тепер...

– Якби хто тебе про шьос питава, то ти маєш казати одно: «Ни видів! Ни знаю».

То було вранці котрогось дня перед Великодніми святами. Я зайшов до дідової стодоли взяти граблі, аби позагрібати коло стогу сіна, бо так наказала мені неня. Наказала, й потому, видно, забула, що наказала це зробити... Коли я відчинив двері дідової стодоли зі сторони стайні, то налякався, узрівши раптом тінь людини, що стояла за дверима, в напівтемряві. Людина та була у військовому, але без шапки... Налякатися було чого, бо за час війни й по війні, був сотні разів ляканий-переляканий військовими.

Німецькі солдати й офіцери армії, німецькі поліцаї, совітські енкаведисти, ковпаківці, або підіслані під ковпаківців, всякі «ястрибки», котрих ми називали «стрибками» – всі вони не з цукерками-подарунками приходили до нашої хати... При кожному приході до нас людей зі зброєю, я вмлівав, або поперек мені ломило невидимими залізяками розпеченими... А тут... А тут, у дідовій стодолі – військовий, що стоїть за дверми...

– Богданку, – сказав той у військовому, – Богданку, ти щось шукаєш? Ти щось загубив? Я поможу тобі знайти... Не бійся... Тут у темноті...

– Я шукаю... Граблів... Я шукаю... – ледве зміг я вимовити незнайомцеві...

Хоч голос того, хто говорив тепер зі мною був мені дуже знайомий... Він той голос, був дуже знайомий, навіть, рідний, але дуже притишений, притишений аж до шепоту...

– Ти шукаєш грабель... А знайшов мене... Не бійсе!.. Це – я... Не впізнав?..

– Тепер впізнав... По голосу...

Було і тривожно, і радісно, і, чомусь, сумно. Сумно, може, тому, що хто-зна чи ще буду з ним, з вуйком моїм любимим...

Була Великодня п'ятниця. Сумний, страсний

день... Я в нашій Чаплинецькій церкві невеличкій старенькій. Ховаюся за плечима вуйків та вуйнів, аби мене не виділи хтось з учителів, або комсомольських ватажків, бо за таке й зі школи вигнати можуть. Стою й дивлюся догори під церковну баню, де над іконостасом вгорі великий хрест, а на ньому розп'ятий Ісус... Ісус, як живий... З терновим вінцем на схиленій голові... Руки прибиті цвяхами до хреста, ноги – теж... Я дивлюся на Ісуса, а він дивиться на мене, наче просить розділити його муки...

Стоячи в церкві мовчки згадав:

«Страждальна мати під хрестом стояла...
Під хрестом стояла і так промовляла:
«Ой, сину, сину, за яку провину
Перенесиш нині тяженьку годину
На хресті?»»

Сумний вертався з церкви. Йшов сам. Нікому було розказати по дорозі про мій сум... «Боженьку... Скільки їх розп'ятих... Вбитих за правду... Шьо то буде з ним, з вуйком моїм, з Штефаном? А з хлопцями? Боженьку! Боже! Поможі їм... І спаси їх усіх...»

На Великдень, коли сонце підійшло височенько, стала срібло переливати наша річка, попри котру ми йшли зі свяченим у кошиках. Вербові прутики набубнявіли, земля почала ткати свіжий зелений килимок, на котрому біліли дрібненькі, ще не сміливі весняні бриндушки. Було веселіше...

Після приходу з церкви неня зібрала в кошик всього свяченого й сказала мені: «Бери це уважно... Й віднеси вуйкови Штефанови... Дивисе писанки ни погуби, ни розбий, ек будеш йти... Уважно неси...» Я ніс той Великодний кошик, як великий скарб. Я був дуже радий тим, що знов буду, хоч трошки, з вуйком

Штефаном. А ще я радів тому, що мені, саме мені, довірили той кошик віднести до дідової стодоли. Я був радий тому, що знов побачу... Вуйко Штефан був старший за мене на не цілих десять років, тому уважав його своїм старшим братом.

Коли Степан вчився в школі, а потому – в гімназії, то влітку брав мене на етюди. Урвища клиф на кобацьких горбах, високі береги при лугах, самотні старі верби вздовж дороги він малював, а я був радий тим, що він мені дозволяє дивитися, як він це робить. Його рука, його олівець, пензлі, уміли з точністю переносити на папір, на картон, те, що бачив він і я... З ним було цікаво... Приїжджаючи, не надто часто, з Коломиї він все не забував привозити одну-дві книжки для мене.

Отож тепер, на Великдень, мені було добре й затишно з ним, в напівтемряві, у холодній дідовій столі. Я, навіть, забув, що вже зголоднів, що на столі чекає запашний Великодний великий кошик, зі скрученою в кільце ковбаскою довкола, та крашанками та головою писанкою всередині того кільця...

Ми потихо розмовляли... А він показував мені, витягнувши з внутрішньої кишені шинелі невеличкий альбом, рисунки олівцем...

– Ви й тепер малюєте? – спитав я.

– А що тепер... Не можна малювати?.. – сказав у відповідь Степан.

– Та чьо ни можна?.. Можна, але... Ни до малювання вам тепер...

– Хто сказав?.. Присяду на камінь, або на пень який, коли відпочиваємо, йдучи по дорозі, і... І – за олівець...

«Дивний чоловік, – думав я потому, – смерть дивитсе на кожному кроці в очі... Смерть чигає за кожним деревом, за стогом, йде по п'ятах... А він сідає й малює

собі так, ніби нічого того нема... А він малює... Занятий своїм, ек мала дитина забавкою... Дивний чоловік...»

Через години зо дві після того, як я пішов від вуйка, сумно думаючи про те, що можу більше його не побачити ніколи, наш присілок, мов чорним воронням, всіяло енкаведистами та «стрибками» сільськими...

– Енкаведисти! Енкаведисти! – вбігла з такими словами в хату нашу тета Катруся.

– Де в'ни?

– Та вже в Максима Шваба... Їх повно... Піками пробивають скидану на купу соломі, піками грим'є по стінах, шукають... Навіть купу гною за стайнев пікують... Йой!

– Йой! А Штефан! Штефан сараку ни знає...

– Знає! Знає!

Ось вони вже й на нашому подвір'ї. На подвір'ї вже... «Шьо буде, коли зайдут в'ни в стодолу, а там...» – подумав я. А ноги підкосились. В очах потемніло... «О, Боже, зараз прогримит вибух! Зараз буде вибух... Я знаю... Хлопці, аби не здатисе, підривають себе гранатов, аби не датисе живими... Зараз прогримит вибух... Займесе вогнем дідова стодола... Він згорит...»

Не горіла стодола, на щастя наше, не сталося вибуху. Шарили по всіх закутках у дідовій стодолі енкаведисти, по всіх горищах лазили, були й на горищі дідової стайні, куди вхід був зі стодоли. Але ніхто з тих «шукачів» не міг додуматися, що на островах, на купі остриг на бантині може хтось бути... Палець Штефанів був уже на кільці запальника гранати під його бородою... Мить і... Але обійшлося на цей раз.

З того часу ніякої вістки, для мене й для рідні, не було... Пропав... Геть пізніше, а саме в кінці семидесятих років минулого століття, я подумав, що Степан живий... Що він за океаном... Але не дається знати додому, аби рідню не катували... Час був трудний у нас,

в Україні. Все могло статися з родиною...

Здогадкою про те, що Степан може бути живий, послужив лист з Ленінграда, від обмінної бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна. Лист до мене прийшов через Ужгородське видавництво «Карпати», де видана була моя перша книжка «День творення». Ленінградська обмінна бібліотека просила вислати їм з десять примірників моєї книжки. Що я і зробив. Минуло небагато часу, і я одержав з Ленінграда листа про те, що мої книжки тепер в бібліотеці найстарішого в США Гарвардського університету та в бібліотеці Конгресу США... Мене це здивувало, бо подумав я: «Хто там, в Америці, може знати про мене, про поета не зі столиці, а з глибокої провінції, з Гуцульщини... То лиш вуйко Степан... Він, може, в університеті тому професором... Адже він був розумним, здібним, на «відмінно» вчився... То лиш вуйко Степан... То він замовив мої книжки... То – лиш він! А хто ще міг це зробити?.. Значить він живий! Живий...»

Та правду про вуйка Степана я дізнався аж тоді, коли Україна стала Незалежною державою...

... То було в селі Спас Горішній на Коломийщині 27 жовтня 1946 року. А було це так: провідник Аркадій напередодні післав Степана (Сизого) з трьома стрільцями забрати з криївки, що була в stodолі Юрія Сорича, все, що там було, й рушити вночі на Космач... Але саме тоді, коли хлопці забирали все потрібне з криївки, випав перший, молоденький сніжок. Йти було небезпечно, бо по тих свіжих слідах повстанців могли наздогнати енкаведисти, що тоді робили обшуки, облави, нипали скрізь...

– Небезпечно, хлопці, тепер зачінати дорогу, – сказав господар Юрій Сорич.

– Та видно, що небезпечно, – відповів Сизий.

Разом вирішили, що краще буде йти вдосвіта,

коли снігу стане більше... Зосталися. Зосталися, але не знали, що лишуться тут назавжди... Не знали, що зрадник Самбірський, котрий сам раніше помагав копати цю криївку в stodолі Юрія Сорича приведе сюди, до цієї криївки, більше сотні енкаведистів озброєних кулеметами й іншою зброєю та ще й з собаками... Енкаведисти облягли всю долину над річкою довкола обійстя Юрія Сорича, де в stodолі була повстанська криївка. Група озброєних енкаведистів з псами, стала підступати ближче до stodолі...

«Герої! (саме так: «Герої!») Здавайтесь! І вам буде прощено все...» Майже увесь той день енкаведисти кричали, підступивши з долини до stodолі «Здавайтесь!» Посилали до криївки кілька разів господаря, Юрія Сорича, аби той умовив хлопців здатися живими... Але повстанці твердо вирішили: «Ми не здамося! Краще смерть!» Енкаведисти посилали у криївку меншого сина Юрія Сорича малого Іванка, аби просив повстанців здатися живими, але було марно...

Сизий обняв, як син батька, Юрія Сорича, що був у криївці й сказав: «Вибачте, Юрію, що підете із-за нас на муки. Прощайте...»

Енкаведисти тим часом стали зганяти людей до криївки й заставили копати над криївкою з зовнішньої, від долини, сторони stodолі, аби таким чином добратися до криївки. Навіть малих школяриків зганяли сюди, аби ті помагали розкопувати горб під stodолою...

Повстанці тим часом палили у криївці все, що можна було спалити, що горіло... А горіли книжки, листівки повстанські, котрі виготовляв Сизий перед тим, горіли дереворити брусторівських різьбярів, за малюнками Сизого, з котрих мали виготовлятися повстанські гроші – бофони... Горіло все у криївці. Густий дим проривався назовні через щілини у дверях. «Герої! Здавайтесь!» – так само було чути, але тепер

вже ближче до стодоли... Енкаведисти гранатами та кулеметними чергами потрощили дошки шалюнку задньої стіни стодоли... І заставляли копати уже в самій стодолі...

Їх, повстанців, усіх чотирьох, серед котрих був і мій вуйко, мій добрий вуйко – порадник і розрадник, славний художник Степан (Сизий)... Їх повитягали з криївки неживими... Коли енкаведисти забігли в криївку, то повстанець Мотрич ще дуже важко схлипував: видно, що невдало прострелив собі голову... Їх витягли з криївки неживих. В Сизого було привідкрите праве око... А в ньому відбивався, кажуть, місяць, що мертвим стояв посеред гір...

Розлючені енкаведисти ще довго по-звірячому знущалися над тілами мертвих повстанців, копаючи їх зі всіх боків чобітьми на подвір'ї Юрія Сорича... Самого Сорича енкаведисти забрали відразу ... Вже геть під вечір неживих повстанців, як дрова, поскидали на фіру й відвезли в центр села Спас Горішній для «впізнання» та для «устрашіння»...

Потому їх, повстанців, усіх чотирьох, поскидали в яму на багновищі під вербами на околиці села. Там вони пролежали багато років, аж доки з тюрми не вернувся Юрій Сорич. А коли він повернувся, то таємно, вночі, з кількома односельцями, переніс і похоронив їх на старому цвинтарі коло церкви у Спасі Горішньому. Сплять вони тепер, обнявшись, як браття, під одним хрестом в землі, яку так любили й за яку віддали свою молодість, своє життя... Трьом із них було всього по 22 роки, одному – 24. Сизий мав тоді не повних 22... Чотири Герої, і між ними Степан Радиш з Маринюків, «Сизий» – художник, поет, гімназист, красивий, як голубонько сизий...

Плету йому весільний вінок зі сліз і білих ромашок, які він так любив малювати... Любив...

СХОВАНА ЗБРОЯ

«Ади-и! Дав Бог день, а дідько – гостий... Г-е-е!
Не забарилісе саракі!.. Не забарилісе... Забули, коли
були... Ходіт-ко ближче! Ни встидайтесь!.. Ми си гет
заскучили за вами, – проказала так швидко ненька,
наче зі скоростріла вистрілила, протираючи долонею
спітніле від пари хатньої вікно, – ходіт-ходіт!.. Е-е-е!..
То давно були-сте...»

Вулицею, що вела з зарінку до нашого подвір'я,
сунула чимала група непроханих «гостей»... До них
вже, наче б і звиклося, бо до того, що згуста буває,
звикається. А такі непрошені «гості» у військових
мундирах та й в цивільних (це були «стрибки»), май-
же щодругий день навідувалися до нас. Нишпорили
вони по всіх закутках подвір'я, будівель, скринь. На-
віть у порожніх сірникових коробках шукали банде-
рівців... Розкидали-перекидали в stodолі дідовій сіно,
піками раз-у-раз протикали складені акуратно купи
гною. Шукали...

«Ходіт-ходіт... – продовжувала своє неня, пора-
ючись тепер вже біля розтопленої грубки, – е-е... Гет
забарилісе...» «Шукайте, шукайте на тому сметани!»
– зі злості, в таких випадках, сам про себе говорив по-
тихо дідо... Коли вже цього разу, непрошені «гості»
наближалися до подвір'я, то дідо лагодив у подвір'ї
старі граблі.

– Добрий день, діду! – привітався хтось зі «стриб-
ків».

– Навіки слава Богу – відповів дідо.

– Дед, – втрутився той, що був у військовому, ма-
буть, їх головний – ти покажі, где прячешь своїх бан-
деровцов... І ми в покоє оставім твою хату... А не то...

– А ви шукайте, шукайте!.. Шукайте, то ваша ро-
бота така...

– Будем іскать, дед! Но, еслі найдьом...

– Нічого ни знайдете, бо, прецінь, я ничього ни сховав! – пробормотів дідо.

– Будем іскать!

– Шукайте, шукайте... – відповідав на то дід.

І – шукали... Люті, мов звірі, що не знайшли здобичі, вкінці подавалися шукати бандерівців у горшках на грубках в обох хатах, та в діжці, де ще було кілька шматків солонини... О, тут найбільше любили шукати... Бо щось у тих діжках таки знаходили... А в тих діжках, в нас і в діда, на самому денці в солі зберігали, самі не з'ївши, хоч дуже кортіло, один-два шматочки сала, аби було «на потому», бо «може, будут вивозити на Сибір ше... Та й прийде сапання, ек Бог поможе дочікати... То – траба». Але ті, що й сьогодні шукали бандерівців, голодні від люті і люті від голоду на ту солонинку накидалися...

– Ану, хозяйка! Давай, сжарь ребатам ето сальцо! Ну! – приказували вони теті Катрусі.

– Дед! Давай, жарь ти!.. А то ми і самі умеєм... Ти бандеровцов сумел спрятать, а сальцо сжарить не умешь? Ну-ну! Ми, всьо равно найдьом етіх твоіх бандітов! І – твоего Степана... Найдьом...

– Смажте самі... Єк-сте самі взели то, шьо туда ни клали...

– Сжарім, старік, самі!..

І той, що був, напевно, головний покликав «стрибка» Будза і наказав йому розтопити в дідовій хаті грубку, насмажити сала та наварити яець, що знайшли у старій шафі в сінях, бо збирали домашні ті яйця, аби було... «А жерли би-сте грань!» – пробурмотів дідо.

Наївшись та напившись у хаті дідовій, останки тої смаженини наливали в миску та глечик, і потому, наче навмисне, розливали то все по стежці, по городу,

коли забиралися геть... Але це було потому... А тепер, коли оті, що жерли в дідовій хаті, а інші стерегли надворі, неня післала мене до сусідки, вуйни Данилихи, аби відніс я їй гладунчик молока квасного: «Бери, виднеси Данилисі цисе молочко, але дивисе ни розлий тото, та й довго ни барисе... Чуєш?» І я вийшов з тим гладунчиком з хати.

Не встиг я дійти від хати до хвіртки, що була неподалік криниці, як хтось вхопив мене великою важкою рукою ззаду за плече:

– Ти – куда?

– Несу молока до сусіди... До Данилихи...

– Я питаю тебе: куда тебе послали з цим молоком?!

– Ну! Пустіть! Я несу молоко до сусідки... Мені боляче! Пустіть!

– Я тебе питаю: куда тебе послали і чого?!

– Та... До Данилихи! Я вже казав!

– Брешеш! Ану назад з цим горшком! Назад!

Ті громіздкі руки взяли мене наперед себе за плечі... Глечик з молоком випав з руки...

– Боляче! Пустіть!

Той, що вхопив мене грубими руками за плечі, завів до дідового піддаштя, де було повно всякого лахміття, соломи, трісок...

– Я тебе, по-доброму питаю... Останній раз... Куди ти йшов з тим молоком?

– Я вже казав...

– Ти не хочеш говорити правду? Ти зараз скажеш... О, ти скажеш все!

– Я вже казав! – повторив я ще раз, уже крізь сльози, – я вже казав...

– А тепер я тобі скажу, куда ти йшов з тим горшком: ти йшов сказати бандерівцям, що ми у вас... І скільки нас є... Це ти мав їм сказати? Це?

– Пустіть, бо мене болит!

– О! Ти зараз всю правду викладеш... Як миленький всю правду скажеш!

Люті руки того, що привів мене в дідове піддашся під хатою збоку, кинули на лахміття, вхопивши перший ліпший патик, що попався під руки в тому піддашші і замахнулися тим патиком наді мною, лежачим горілиць...

– Ти, што сдурел?! Разве так можна? Он же совсем ребынок... А ти! Он же не в чьом не віноват... Правда? Ти не віноват? – вигукнув той, що у військовім.

– От відішь! Ти не віноват ні в чьом...

І підійнявши мене з лахміття, заспокоїв: «Ну я ему! Етому... А ти хорошій мальчік... Кстаті: ти піонер?»

– Ні!

– Єшьо будешь...

І, обнявши мої плечі, посміхаючись, якоюсь гидкою посмішкою, сказав мені заплаканому, відвівши в бік на подвір'ї:

– Ти хорошій мальчік! Правда, ти хорошій? Скажі!

– Не знаю...

– А я знаю! Ти – хорошій... То с тобой вишло какое-то недаразуменіє... Я накажу етого... А ти – молодец! Не іспугалса! Ілі іспугалса?

– Не знаю...

І відвівши мене аж за хвіртку, щоб розмови нашої ніхто не почув, повідав мені:

– Гаварят... Но ми ето знаєм точно, что до вас ночью заходят еті... Ну, бандеровци... А с німі – Степан... Дядя твой заходіт... Стьопа...

– ?!

– А ешьо гаварят, і в нас об етом есть сведенія...

Што у вас... Где-то тут спрятано огромное количество оружия всякого... Может ти знаєшь, слыхал об етом? От кого то...

– Ні-і!

– От маладець!

Я знав уже: про що б мене не запитував хтось, мені слід відповідати «Не знаю! Не чув, не видів...»

– Ні! – відповідав і тепер на всі питання мого «рятівника»...

– Неправда! Ти знаєшь! І мати твоя об етом знаєт... І дед... Не скажешь то ми мати твою забєрьом... А без матері – плохо... Ах как плохо!..

А ти же мати свою любішь... Правда, любішь? Тото!

Довго ще тероризував мене мій «рятівник». І, на рєшті, я сказав йому:

– А-а-а! Я згадав! Згадав я! Нарєшті... Де схована наша зброя... Згадав таки!

– Ну! Ето другое дело! Я знал, что ти наш мальчик!

Сказавши це, він покликав до себе ще двох озброєних «стрибків» – невеличких парубків, що напевно, були комсомольцями, гвинтівки яким досягали аж до п'ят. Він їм наказав: «Пойдьоте с нами!» І ми чотири пішли в луг понад річкою... «А я нєни не сказав, куда я пішов... А в'на буде не знати, де я подівсе... А можут і вбити в лузі... І буде нєнька шукати...» – прийшли враз лихі думки в голову. А ми йшли... Натикалися на вербові пні, що були вкриті торішнім листям. «Шьо то буде? Уб'ют, напевно... А, може, повісі... З таким не жартуют... А... Буде, шьо буде...» – гуляли в голові думки, що аж від них сіра пелена на очі сідала.

Ішли ми до того місця, здавалося, довго. А, насправді – хвилини зо п'ять-шість.

«Отут-т!»... – лєдвє вимовив я пересохлим язи-

ком, отут-т...» Було страшно... Руки-ноги тремтіли, зуб на зуб не попадав... Хоч старався бути спокійним...

Коли тремтячими руками розгріб я купку торішнього сухого листа, трави, хмизу, звідти, як новенькі, як щойно обкоровані, показалися наші, хлоп'ячі «карабіни» та «автомати» зі старих штахетин, що відірвав вітер. Було там дві, або три «шабеліни» з лозини кривої, сяк-так обкорованої.

– Што ето такое?

– Наша зброя... Ми тут у «війну» гралися з хлопцями... Восени... І... От...

– А ти, мальчік, – шутнік... – проказав з люттю мій «рятівник». А відійшовши трохи, про себе пробурмотів, але було чути й мені: «Сволочь бандеровская...»

Мене самого залишили серед густого луку, де я блукаючи за річкою до пізнього вечора, боявся вернутися додому...

КОРОТКА ДОРОГА ДО СЛЪОЗИ

Коротка дорога до сльози... Зате довга вона, та дорога, до Косова, котрою ще зовсім недавно ходила війна... Вона, та війна, залишила по тій дорозі стільки горя й жаху... А ще залишила по собі на тій дорозі до Косова, величезні ями від розірваних бомб, німецьких гарматних снарядів... Гострі камінці колишнього шутру, уламки металу, якихось шруб, скла, гільз відстріляних набоїв, а найгірше – уламків колючого дроту... А ще по тій дорозі – не висохлі чийсь сльози, чиясь кров... Колюча, гірка та дорога і багато інших доріг по нашій землі... Навіть тепер по цій дорозі, хто йде нею, залишає на кінчиках гострого каміння та колючого дроту свої сльози, крапельни своєї крові від зраних ніг і маленьких дитячих ніжок...

Рятує вузенька смужка землі понад окопами, що обабіч дороги. На тій смужечці все-таки менше того болючого... Ступаю, обережно, крок за кроком тією вузькою смужкою землі і, здається, все остре розступається перед моїми слабкими від голодної весни дитячими ногами-патичками...

Деся там, у Косові, у шпиталі, лежить уже другий місяць дуже хвора моя ненька. Кажуть, що вона «безнадійна». Ми, діти, самі вдома вже другий місяць підряд. Якби не тета Катруся, то, відай, повмирали б, оба з зовсім малим ще братчиком Данилком. Але є тета Катруся, що живе в дідовій хаті, через сїни, хоч і вона ледве переступає ногами: слаба, обстрижена, як хлопчик. Я в сїм'ї, серед дітей – найстарший. Тета каже: «На Бога надія...» А в хаті є ще огузочок невеличкий кукурудзяної муки на кулешу, є пару патиків дров, принесеної з луку луговини, є й досі ще велика посеред хати яма, котру гуртома копали дві ночі підряд, коли цією дорогою, що йду тепер, машина за машиною

повзли на захід німецькі зграї... А ще є в хаті велика череп'яна макітра, обшита густо дротом довкола, в котрій я міг сам зварити кулешу. Ото й усе... «Єкби не тета Катруся, шьо старша від мене лиш на шість років, то ми малі, з братом Данилком та коровкою Білункою пропали би гет... пропали би... Гет би пропали», – думав я йдучи тою болючою дорогою до Косова, до неньки в шпиталь. «За шьо то така кара на нас упала: ненька дуже слаба в шпитали, деді нема, брат Василь, менший від мене, також слабый, там у шпиталю... Город гет заріс бурінами... Не сапаний... Їсти нема шьо... Єкби не кулешка та трішки молока від Білунки, то би... За шьо то кара така на нас?.. Але плакати не буду... Най ненька подумає, шьо нам добре... Чьогос так сумно... Чьогос вікна в хаті нашій шьоранку плачут... Плачут собі та й плачут... Може, то тому, шьо я не плачу... Коби хоть ненька нам з тої страшної слабости вийшла... Коби... Та шє й сорока чьогос кожної днини по кілька разів скрегоче в нас на плоті перед хатов... То добре, чи то – недобре, шьо скрегоче? Єкби хоть ненька... Не вмерла... Коби хоть ненька... Здаєсе, шьо і я вже падаю з ніг... Чьогос гет не можу йти... Здаєсе, шьо отак сів би тепер над окопом цим коло дороги... Сів би... І заснув би... Та, ек заснув би-м, коли в пазусі новина така для неньки... В пазусі в мене, ненька шє не знає, шьо в мене є... А в мене в пазусі паперовий трикутничок – то лист від деді... Слава Богу, шьо живий... Шьо давсе знати, на решті, дедя... Майже, два роки ніякої вістки від него... Богу декувати, шьо давсе знати... Шьо живий... Пише, шьо забрали в армію після того, ек скінчиласе війна... А шє пише, шьо, коли осінь буде, або прийде зима, то відпусті дедю з армії тої додому... Декувати Богу, шьо давсе знати дедик... Шьо він живий... Шьо скоро приїде додому... Тото радість для неньки буде... Коби лиш ненька подужіла нам усім...»

За цими думками, ступаючи обережно смужкою землі понад окопом, що збоку дороги, незчувся я, як переді мною, перед самим носом, стали троє хлопчаків «озброєних» дрючками. Це сталося коло одної-однісінької хатини на вербовецькому полі, що на півдорозі до Косова:

– Ти куда? Ану стій! – вигукнув один із них.

– ?!

– Та дивисе на него! Він ше й упертий... Ти шьо – впертий?

– Та він німий... Він, ади... говорити не вміє...

– Ха-хі-хі... – покотився над полем гороб'ячий голосок найменшого з них.

– Ану, всипте й'му «фасуль» у гудзишник, – сказав найвищий з них, – але такі добре всипте! За то шьо нашов дорогов ходит...

Котрийсь із трьох дав мені копняка... І я втік. Вступати в бійку не було ані сили, ані охоти... Хотілося сісти над окопом після цього всього, сісти й заснути, або й умерти від образи такої...

Намацав у пазусі лист від деді та й заспокоївся наче б: «Добре, шьо лист не загубив», – подумав я. Стало трохи легше. Здавалося, що тепер каміння гостре саме розступається перед моїми дитячими ногами... «Дурні, дурні ті троє! Саме ледве на ногах стоїт... На лиці мох... А битисе лізе», – думав я, наближаючись до вербовецької церкви, що була вже в передмісті Косова. «Видко, шьо я добре йду, бо казала тета Катруся: «Єк минеш вербовецьку церкву, то до Косова буде вже недалечко». Десь вже в самому передмісті, нізвідки наче, взявся на дорозі великий собака з закрученим грубим хвостом. Той пес ніби з хмари звалився, так несподівано перегородив мені дорогу «Ова! – подумав я, – ше цего мені бракувало...» Я став і пес стоїть... Людей довкола нема... Страшно... «Але

– ні, – подумав я, – пес вертит грубим хвостом, ніби лащитсе... Їсти видко, хоче... Дивитсе то на мене, то на вузлик, шьо в мене в руці». Відламую шматочок кукурудзяного коржа, що у вузлику й... Пес пішов собі з тим убік... Потому той пес довго йшов за мною, наче оберігав мене, йшов, як добрий товариш мій... «Пси чесом ліпші, добріші, ек люди...» – гріла мою дитячу душу несподівана думка. «Десь тут близко мав би бути той шпиталь, – подумав я, коли минув згарище старокосівської церкви, – десь тут близко, за словами Катрусі...» Серце мало не вискочить перед мене від цієї думки, від хвилювання...

– Вуйку, скажіть... А де тут той шпиталь, шьо від тифусу лікує?..

– Шпиталь, кажеш? А Славайсу траба мені сказати? Га, хлопчіку?

– Ой! Траба, вуйку! Траба...

– Слово Боже ни траба забувати...

– Славайсу!

– Навіки слава! Навіки слава... А де той шпиталь, я ни знаю...

Так перепитав я кількох вуйнів та вуйків, але ніхто з них не міг мені сказати, де той шпиталь є: або показували не туди, або просто не звертали уваги на босого голодранця. Таких дорогами нашого краю багато блукало по війні ...

– Вуйночко, а скажіть де тут той шпиталь, шьо від тифусу... – спитав я в одній з двох жінок, котрі стояли коло воріт розваленної хати.

– Шпиталь? Ой, до шпиталю траба йти тов вулицев, шьо ген за тим садом... Єкраз там йкийс вуйко стоїт... Тамечки й шпиталь той...

– Декую красно!

І ось я, нарешті, перед невисоким, з облущеними стінами, будинком шпиталю. Стукаю обережно й, на-

віть, боязко, у вхідні його грубі двері.

– Ти, хлопчику, до кого? – спитала мене крізь вузьке віконце у дверях, немолода жінка у жовто-сірому халаті.

– Я до нені... Тут неня лежить у вас... Слаба... З Рожнова в'на... Калина Радиш звати...

За дверима, через якийсь час, підтримувана по під руку старенькою жінкою, що була в жовто-сірому, зіпраному геть халатику, наближалася маленька, майже, згорблена жіночка, худенька, мов скіпочка...

Під горло мені підкотився великий твердий, мов камінь, клубок, стало душно... Сльози самі, не знаю звідки, покотилися... Вони одна за одною, наче непрохані гості, з'являлися... Бігли по щоках і на вустах зупинялися, пекли... Падали на сорочку мені...

По той бік шпитальних дверей стояла жіночка, котру я заледве впізнавав... То була моя мати... Лице в неньки було попелючим, голова без волосся, без пишних колись кіс... Її, мою матір, тримала по під руку обома руками стара жінка, мабуть, санітарка...

– Не-е-н-н-ю-ю! Не-нь-ко-о... – простогнав я крізь сльози.

– Си-и-н-н-о-ч-ку-у! Ди-ти-н-о! А ти, ек мене тут найшов? Си-и-н-ку-у... Сараку! Діточки мої!.. А, ек би Василько втішивсе... Єкби узрів тебе... Він слабенький гет, сараку... Він не встає... А ти ек? А ти ек мене тут найшов, сину? Дитино... Ти дуже марненький, синку... Відуєте там без мене... Відуєте обидва з Данилком... Саракі...

Жалітися хворій неньці я не став... Час від часу, аби не розплакатися міцно-міцно стискав зуби... Ми стояли обоє розділені шпитальними дверима і вже не плакали: я – від того, може, що стискав свою дитячу сльозу зубами, а ненька – тому, що висушила свої сльози хворобою та журою...

Жалітисся матері я не став. Не жалівся на те, що живемо впроголодь, що город наш заріс бур'янами, що дідо накрутив вуха за те, що загубив я дідового коня й цілісіньку ніч шукав його в лугах далеко від дому, раннячи босі ноженята на всякому патиччі в тому лузі... Не сказав я неньці й про те, що ноги мої опухли й потріскались до крові. Я нічого про це неньці не сказав – лише міцніше стискав зуби, аби, бува, не розплакатись перед нею.

– А я вам шьос приніс... – хотів я втішити хвору.

– Ий, синку... Та мені нічого не траба... Їсти тут дають... Василько також не їст... Не траба було нічого нести...

– А я таки вам шьос приніс! А вгадайте шьо? Не вгадаєте... – продовжував я, просуваючи через віконце у шпитальних дверях вузлик та з пазухи виїнятий трикутничок солдатський.

– А то шьо в тому папері, синку?

– А то – лист від деді... Лист!

– Єк від деді?

– А так! Він живий-здоровий... Пише, шьо скоро й дома буде... Може, пізно восени, перед Пилипа... А, може, аж всередині зими...

– Йой! Боже! А то правду ти кажеш, синку?

– А то не я кажу... А то так дедя сам написав...

– Ой, Божечку! – заплакала неня там за тими дверима, але плакала вона тепер від радісної звістки. Я з цієї сторони віконця теж заплавав, бо не міг втриматися. Тепер ми обоє плакали від радості, може, вперше за багато років...

Ненька наша була неписьменною, то ж листа того прочитати не вміла. Потримала, потримала трошки листа в руках, скропивши його скупюю від слабості сльозюю, та й віддала мені його назад: «Читай, синку! Читай...»

І читав я для нені того листа від деді: «Я живий-здоровий, чього й вам зичу...» – писав у тому листі з Німеччини дедя. А далі писав, що коли скінчилася війна, то він із ще одним чоловіком вирішили пішки через ліси й поля, в обхід великих міст, сіл, аби не натрапити на військовий патруль, йти, вертатися додому... Йшли вони так два з половиною дні, заночовуючи в полі, або в лісі. Майже перед німецько-польським кордоном, – писав далі дедя, – їх зупинив патруль совіцької армії, і він тепер служить солдатом цієї армії. Служитиме доти, доки їх річник не попаде під демобілізацію...

Читав я того листа голосно, аби на тій стороні дверей почула ненька. А на тому боці дверей стояла вона, підтримувана попід руку жіночкою в жовто-сірому халатику санітарки шпиталю. Тепер обі жінки плакали.

Одна з тих жінок з личком блідим, як місяць у морозяну, зимову ніч... Голівка її була обстриженою, але й по обстриженій голівці видно було, що вона посивіла. То була моя ненька... Ще молода... А вже сива-сива...

ТОДІ, КОЛИ СОРОКИ СКРЕГОТАЛИ

Це було тоді, коли з самого ранку на тополях сороки скреготали. «Сороки на гості скрегочут... Або на екус новину, шьо прийде до хати. Може, то дедя ваш уже приїде додому... А, може, неню вашу з шпиталю додому відпустет... Вже мали би відпустити... Мали би...» – сказала тета Катруся того ранку.

Того дня передали через якусь жінку з села, що працювала санітаркою в шпиталі, аби приїхали з дому забрати нашу неньку зі шпиталю... Того таки дня пустив селом чутку хтось:

– Калина Маринюкова вмерла... Передали з шпиталю... Аби хтос приїхав забрати ї' додому...

– Йой! Та то казали, шьо в'на вже виходила з тої слабости... Шьо їй уже лекше...

– Ий! Мало шьо казали... Смерть, ади, не дивитсе, шьо казали...

– Гий! А діточки тепер з ким будут? На кого діточки лишила, ади? Та то біда!

Ця страшна звістка, що поміж себе журили далекі й близькі сусідки, прийшла й до нашої хати: «Богданку, – пожаліла мене крайня сусідка Танасійха, що зайшла до нас, – Богданку... Богданку... Ни плач, – обнявши мене, заспокоювала вона, – а, може, то ни правда...» Я зрозумів, що то – правда, бо чого б сусідка мене так заспокоювала, прийшовши зранку до нашої хати? «Та ти ж недавно був сам у нені, у шпитали» – продовжувала сусідка, але я її голосу вже, майже, не чув... Я був далеко тепер від її голосу... Не втішали мене й слова Катрусі, бо бачив, що й вона заплакана – аж підпухли очі. А ще я зрозумів, що не просто так на столі горить у мисочці з пшеницею свічечка... «І я ни хочу жити! Нашьо мені жити на світі, коли неньки нема... Я скочу сам у ту яму... Кудя будут класти нень-

ку... Я сам – у яму! Коли будуть ї' ховати...» – розревів-ся я, вибігши з хати до дідової стайні, аби братчик Данилко не чув, що я плачу, бо він нічого ще не знав про горе, що звалилося на нас. Навіть маленька овечка, що була у дідовій стайні, дивилася на мене сумними очима. Тваринка, кажуть, теж відчуває, коли в людей горе... Здавалося, що й в того ягняти в очах сльози, бо дуже вони заблищали, коли я зайшов заплаканий до стайні. «В'на так само плаче... В'на все знає...» – подумалось.

Дідо запряг у віз свого коника, настелив у віз со-ломи, тета Катруся постелила зверху вдвоє складе-ний ліжник, зверху ліжника поклала велику, з ви-шитими заборами подушку. Дідо застелив кептарями дерев'яне «сідло», що було поперек воза, й вони обоє з тетою Катрусею поїхали по неньку до шпиталу. Узя-ти мене з собою – не взяли. Сказали мені бути «на гос-подарці»...

«Піду за ними пішки, – подумав я, – піду! Не дорогов піду... А стежками понад ріку... До Косова... Піду лугами... А там великі плеса... Піду й усе! Аби мене ніхто ніколи не видів більше! А ек малий Данил-ко? Я й'го не лишу! Взєти з собов? А хто коло хати буде? І свічка горит у дідовій хаті...» А Данилко ще не знав нічого про горе, що нас підстерегло... Він собі тупим ножиком щось майстрував з вербового прута.

З-за хати знов надійшла сусідка Танасійха:

- А шьо поїхали по неньку?
- Поїхали – відповів я.
- А давно?
- Та ні! Нидавно...

– Йой, саракі! Ни плач, Богданку, ни плач... Я шьос вам принесу зараз їсти... Я поклала уже, аби ва-рилосе... Ни плач... Ади... Я ше скоро прийду подиви-тисе, ек ви тут. Я – потому...

А в самої, бачу, сльози крутяться на очах.

Час іде помало. Здається, що сонце зупинилося на одному місці. Стоїть отак над галузою старої яблуні, з котрої час від часу облітає, чомусь так рано пожовкле листя... Вибігаю на стежку, що за хатою, в кінці городів, дивитися чи не їдуть дорогою-гостинцем наші. Їдуть зрідка фіри гостинцем, але минають дорогу на Погреб'єниківських городах.

Вертаюся на подвір'я. А сонце, наче зачепилося за найвищу галузу яблуні, стоїть на місці собі. Данилко й далі зайнятий своїм майструванням. Данилко не питає, чого горить свічка на столі у дідовій хаті, не питає, чого прибігала до нас сусідка Танасійха й чого вона була заплакана. Він не питає, він зайнятий своїм. Він лиш знає, що скоро ненька буде вдома, разом з Васильком. Тільки через якийсь час, залишивши свою роботу, він спитав мене, потягуючись на пальцях:

– Коли то вже неня приїде? Га? Коли? Я вже хочу, аби в'на була дома. Аби в'на все була дома...

– Уже скоро ненька приїде. Приїде, – заспокоював я малого, – скоро-скоро.

– Ой, коби-би...

На тій старій яблуні, що галузою зупинила сонце, знов заскреготала сорока, а, може, дві. Заскреготали так голосно, що здавалося, над самим вухом у мене скрегочуть. Затінковою дорогою, помежи лугами, заскреготали об каміння залізні обручі на колесах воза. «Оце тепер уже наші їдуть, – подумав я, – їдуть... Везуть нашу неньку... Ой, везуть додому...» Хочу йти назустріч возові, а земля прив'язала мої ноги до себе й не пускає. Руки, наче хтось відібрав у мене, вони – не мої. Здаються великими залізними. По щоках побігли сльози, стало млісно, туманом сіро-жовтим заклопотало мені очі, світ хитнувся разом з сонцем і со-

рокою, що ледве чутно тепер скреготала. Таке довго не тривало. Стріпнув різко головою. Прийшов до себе, здається, бо ноги помало ставали моїми. Ступив назустріч взові крок, другий... Кінь фуркнув губами й зупинився. На переді воза сидів дідो мій і тета моя. По їх обличчях стелився туман втоми. Обминувши коня, я вже порівнявся з тими ліжниками, з тою подушкою на котрій була наша ненька. Було лячно поглянути в її бік, бо я знав, що побачу... Але, і це мені не здалося, ненька навіть ледь посміхнулася мені... «Може, то мені таке привиділося? Або шьо? – подумав я, – а, може, то мені снятся таке?» Кінь слухняно стояв перед возом, навіть не скубав зеленого спорищу при вулиці. Важко уявити, що коїлося в моїй дитячій душі в ті хвилини. Я стояв коло воза, обнявши обома руками теплу руку матері, що пахла різними лікарствами шпитальними. Обняв неньчину руку своїми руками й притулив собі, наче сонечко, до щоки... Але не розплакався... Від щастя, що ненька жива... Що все про неї наговорив хтось із злих людей... «Неня, декувати Богови, жива... Жива! В'на вже дома... Ми вже ніколи не розлучімося! Ніколи... В'на ніколи-ніколи не покине нас. Ніколи в житті», – думав я, тримаючи неньчину руку коло своєї розпашілої тепер щоки. Незчувся я, як і коли братчик Данилко вискочив сам на віз й тепер уже сидів на колінах у нені, обіймаючи її одною рукою, а іншою обіймаючи брата Василя. Брат Василь сидів коло нені на соломі, вкритій ліжником й мовчав. Видно було, що він вимучений тяжкою хворобою й хоче спати. Він лиш ледь посміхнувся, коли на яблуні знов заскреготала сорока. Кінь ще раз фуркнув і потягнув воза, коли дідо потихо дав йому на це «дозвіл»: «Вйо-о!»

Того вечора, ми всі четверо сиділи, обнявшись, на ліжку, що пам'ятало всі наші біди, розлуки, хворо-

би... Сиділи й мовчали собі отак обнявшись. Каганця не світили, бо й «нафти», й сірника в хаті не було. Нам було світло від місяця, від місяця й тепло було тоді, бо ми були собі вкупці... Місяць насипав крізь обое вікон нам у хату, на ліжку, у велику яму посеред хати, дивного порошу зі срібла та нічної голубизни. Крізь ту голубизну дивилася на нас піч-«полонина», нашіптуючи голосами добрих духів, спогади та розповіді старих гуцулів, що не раз ночували на тій печі... Там між піччю й стелею й тепер, мабуть, водилися дива, розказані сусідами, що все вечорами збиралися в нашій хаті. Дива в ту ніч мовчали, бо найбільшим дивом було для нас те, що неня наша й ми всі zostалися живими по тій страшній хворобі... Ми, притулившись одне до одного, мовчали... Мовчали двері в дідовій хаті, мовчала грубка, мовчало насторожене небо. Лиш час від часу чути було у лісах за рікою черги скорострілів. Ліси не спали... По війні... Війна по війні...

«А ДО НАС ЇЛАХ ПРИЇХАВ...»

То не здавалося так, то насправді вже давно не танцював джус у нашій печі. То насправді він від самої зими не розпускав свої вогнисті вуса, не гугонів у самому кінці розжареної печі. Він, той джус, той добрий, гарячий, загадковий для нас, дітей, дух давно вже не дарував нам свіжі, пахучі пшеничні з бульбами наполовину хлібини та гарячі, аж потріскані від жару зверху, кукурудзяні малаї. «А, може й зовсім з печі, через комин котроїсь ночі втік той джус» – думав я. Та й то могло бути, бо що було робити тому джусови в печі нашій, коли не було з чого випікати щось у тій великій, тепер надовго закритій металевою затулою, печі. Та, якби навіть було з чого випікати, то не було кому, бо ненька надовго злягла...

Не лише піч, але й грубка біля неї з потрісканою на ній сталевою плитою, була від самої весни холодною. Навіть павутиння холодне, хоч і літо, обсіло піч та грубку. До хати ми з найменшим, з Данилком, майже, не заходили: спали на соломі в столі.

А от тепер, коли мої повернулися, нарешті зі шпиталю, грубка почала теплішати, стала собі веселішою, іноді навіть веселою особливо коли в ній горіли сухі дрова. Та які там сухі та ще й дрова, – звичайний собі вербовий, або вільховий хмиз мною принесений з лугів, або з лісу, що на горбах за рікою. О, скільки тих в'язок треба було щоднини мені приносити, аби «нагодувати», як я казав тоді, нашу грубку-ненажеру. Великі дверці грубки, а за ними, наче чорна паща дикого звіра, нутро тої ненажери. Кладеш в тоту пащу чорну скрутки хмизу, а вона, грубка, просто їх миттево пожирає, коли хмиз сухий, та коли гарна погода надворі. А, коли пруття сирувате та ще й з зеленим листям, а до того надворі дощ, то з тої чорної пащі

грубки, з тих сирих дров, валить увесь дим на хату. Доки на грубці закипить вода в риночці, аби зварити кулешку, то надихаєшся диму та понапікаєш руки об дверцята грубки. Варити ту кулешку, як і «годувати» грубку хмизом та патиччям, приходиться самому, бо ненька ще геть слаба після шпиталю, а я – найстарший. Я і господар, і господиня-кухарка, і нянька найменшому братові, я заготовач дров і води, і...

Сьогодні день видався погідним, сонячним. Правда, в мене якесь незвичне його сприйняття... Сонце з самого ранку якесь, видається мені скляне, руки мої мені теж здаються скляними, навіть якось дивно німіють... Я вже встигнув принести одну в'язку, оберемок один, патиччя всякого з краєчку лісу.

– Бери шьос попоїж, – каже няня, – бери... Там на столі є кулешка...

– Я ще ни хочу, – відповідаю чемно.

А мені, на правду, не хотілося нічого... Хіба що спати. Спати... Трохи відпочивши на ковбку-дровітні коло тину, пішов ще раз по дрова. Коли піднявся з дровітні, аби йти, світ мені пішов обертом... Та я таки пішов уперто, бо, хто піде? Ліс, що в таку пору наповнений галасливим птаством та запахом вільшини, розпареної сонцем, тепер переді мною оглух й онімів... Ні запахів, ні звуків, ні жодного поруху не бачу, рухаюся, як мені здається, я один. А, може і я не рухаюся: таке відчуття... Назбирав невеличку в'язку сухого, як мені здавалося, перев'язав шнурком, та й сів на в'язочку відпочити. Сів на трохи, а встати, щоб йти додому сил нема. Нема... І все ж... Приволік ту в'язку заледве до ріки, ступаю у воду, а води не відчуваю, каміння на дні ріки, не відчуваю... «Агій! – подумав собі, – а це шьо зо мнов? Та то додому вже нидалеко... Шє трошки і...»

Мене знайшли наші сільські пастухи лежачого

на березі ріки непритомного. Я був, як розказували, на березі коло куща ожин, правою рукою тримався за в'язку з дровами, а ноги мокли у воді... Мене ті пастухи взяли на чийсь тачку й привезли додому... В'язку дров, котру я не доніс, принесли також пастухи...

У шпиталі я не лежав. Тиф переніс вдома... Кажали, що у гарячці я зривався з лавиці, марив, кричав щось незрозуміле, кликав до себе вуйка Штефана та свою маленьку Калинку з Вербівців, розмовляв з ними та ще з кимось...

Прийшов до тями тоді, коли на наших сливах почали опадати пристиглі сливки-венгерки... Я навіть попросив тоді брата Данилка принести мені жменю тих сливочок, але вони для мене мали смак бараболі з содою...

– Ти сараку такий, ек з хреста знятий, – жаліла мене ненька, – ану бери шьос їсти... Їсти траба загодно – й приносила то одне, то інше, що було в хаті, на грубці, хоч вибирати не приходилося, бо не було в чому. І – все ж...

– Беріт й ви шьос, шьо є, та й не забувайте й про себе – казав я у відповідь.

Десь через тиждень після того, як я прийшов до тями, а це було вранці, знадвору вбіг захеканий і, наче наляканий малий Данилко, й випалив:

– Солдат... Йде! Солдат екийс йде... По нашій... Стежці... Йде!

Данилкове хвилювання, навіть, переляк можна було зрозуміти, бо не раз був ляканий-переляканий різними військовими, що буквально вдиралися до нас, як вдень, так і вночі. «Солдат екийс... До нас... Йде! Йде до... Нас...» – продовжував Данилко обривистим, майже, писклявим голосом.

– Калі-но-о – постукала у вікно сусідка Танасійха – Калинко! То, відий, твій Їлах іде... Майже одночасно з Данилком, повідомила сусідка.

«Їлах іде! Їлах іде!» – повторював зніяковілий тепер Данилко, вибігаючи за ненею надвір. Данилко не знав назустріч кому вийшла наша неня, ледве переступаючи з ноги на ногу... Звідки Данилко міг знати, що той Їлах, котрого вибіг зустрічати разом з ненькою та братом Василем, то наш дедя, якого він не пам'ятав, бо, коли нашого дедю забрали в Німеччину, Данилкові ще й двох рочків не було... Я зустрів через багато років нашого дедю тепер, лежачи на лавиці: встати ще не міг...

Почувши від Танасійхи, що приїхав Їлах, Данилко потому ще довго хвалився сусідам: «А до нас Їлах приїхав... Ага! А до нас Їлах приїхав! Отак! До нас приїхав. А до вас не приїхав. Отак...»

Приїхав... Вернувся наш годувальник, наш рятувальник, наш дедя, через важкі роки, що здавалися нам вічністю. Ми всяке вже думали, коли від нього ніякої вісточки не було. Ми не знали, де він, що з ним, чи живий, чи ні, бо – війна... А він, наш дедя вернувся... Він уже з нами, він уже вдома. Вдома... А тут вдома, застав ще хвору, посивілу дружину, хворих дітей, розвалену господарку, велику посеред хати яму, високі-високі на городах осоти, що тепер, восени, білий пух свого цвіту розсівали й по чужих городах... Оце він застав. Не застав лише своєї матері, а нашої бабки Анни, котра до останнього надіялася побачити свого найстаршого сина Іллю. Не дочекалася... Її, свою неньку, що виплакала очі за ним, не застав... Застав лише пустку... А далі чекала холодна й голодна зима, голодна весна, і літо голодного року по війні. Та ще колгоспна каторга...

ПОСТОЛИ ТА НОГИ

Звісно: там, де були постолои, мусіли бути й ноги. Постолои і великі, і малі, та й зовсім маленькі, мусіли бути на обі ноги... З одним постолом на дві ноги ніяк не вийдеш взимку з хати, і, тим більше, до школи не підеш взимку... Постолои були без чубків, чубаті, з волоками й пасками, з волової грубої шкіри й тоненької шкіри телячої, але всі вони – постолои.

Раніше хто був заможнішим, міг мати і дві, а ще багатший – три пари постолів: одні – про свята, інші – про будень, а ще інші – в поле. Коли багач йшов на храм взимку, чи до церкви, то постолои його говорили-рипіли по свіжому, морозяному снігу, бо були вони з хребтової частини волової, добре виправленої шкіри. В таких постолоах і віхоть соломи, аби ногам тепло було, було де покласти... У біднішого й постолои були бідніші. І, може, лиш одні-єдині: і до церкви, і в поле – прості та не чубаті... Геть поношені та латані-перелатані постолои називали «корзанами». «Ади сватати збирається дівку старий «корзан» – казали в селі, коли старий сватався до молоді.

Відразу по війні та при отих колгоспах, ніг було більше, аніж постолів. У час німецької окупації – так само. Чоловіки, по війні, коли в селі нашому «зав'язався» колгосп, аби не ходити босими, робили собі постолои з гумових, списаних коліс старих автомобілів, з грубим протектором. Такі старі гумові колеса користувалися тоді великим попитом. Дістати їх можна було лише за протекцією. «Маєш протекцію – маєш протектор» – придумали, навіть, жарт тоді такий. О, та совіцька гума! Вона була найміцнішою в світі. Навіть анекдот тоді хтось придумав про гуму совіцьку, про її міцність. «Каже американець: «Наша, американська гума найміцніша, бо поставиш гумові

колеса наші на авто, їдеш скільки приписано, машина зноситься геть, а гумові колеса на ній, як нові: їм, тим колесам – хоч би що...» «Хе! – каже совіт – а от наш Іван скочив у Москві з висотного будинку і... І сам – на друзки... А гумові галоші цілими zostалися... Голошам хоч би що...»»

Постоли з гумових автоколіс, що носили наші колгоспники потому, хоч були важкими та незграбними, але, як правило, переживали колгоспників, що їх носили. Два тих гумових постоли були, наче два човники. Малий ростом колгоспник наполовину, майже, ховався в отих постолах. Якщо ще й шапка-вущанка була на голові та куфайка на плечах довга, то колгоспника геть не видно було з того всього...

Але я не про ті постоли, а про інші, що з'явилися на кутку нашому:

– Завтре піду до Петра-шевця, аби зробив тобі постільці, аби-сь мав у чім до школи йти – сказала якось вранці ненька.

– А з чього постоли, ек нима шкіри?

– Кажут, шьо Петро той такі файні постільці шиє... З капущини...

– Ек з капущини?..

– А вшиє, то узриш...

На дворі стояла люта зима. Мороз щоночі малював нові візерунки на вікнах. Часом на кілька днів отих кумедних візерунків зоставляв не міняючи їх... Але треба було ходити до школи. Оте неньчине: «Завтра піду до Петра-шевця», обнадіювало, що через кілька днів, як все буде добре, можна буде радіти новому взуттю... Настало оте очікуване неньчине «завтра». Набрала вона в stodолі дідовій мішок кукурудзяної капущини, котру ще не встигла з'їсти корова, та й пішла з тим до «майстра».

О, скільки було радості коли через кілька днів,

ненька принесла від нього готові, новенькі, дивні постільці з капущини. Вдвоє більші, як треба. Акуратно зшиті грубою, насмоленою дратвою косички утворили два човники, де мали поміститися ноги нас усіх, що були в хаті. Найважче в них було ходити найменшому, Данилкові. Він шкрябав ними по долівці, а як переступав через поріг, то падав. Але йому це було навіть цікаво...

– О-о! Та ти маєш нові постільці! А дивисе екі файні! Бігме – файні! Хі-хі... – сплескувала в долоні від здивування, сусідка Танасійха – здоровий зноси! Та на краці зароби...

– Декую, декую...

– Бігме, файні! – повторила ще раз Танасійха, виходячи з хати – здоровий зноси!

На другий день, коли ще в печі було темно, ненька збирала мене до школи в тій «обновці».

– Та ти шьо! Ни видиш, шьо цей постіл ни від цієї ноги? Агій!

– А хто й'го знає, від котрого постола котра нога, – думав я собі. І та нога, і та – однакі, і той постіл, і той – також однакі...

У школі ніхто не привітав мене з «обновкою», бо нас було багато з такими постоломи. Однокласники й вчителька сприймали такі «обнови», як належне. На перервах між уроками не бігав я коридорами школи, ходив у тих постолах уважно, аби вони не розсипалися часом. Бо ненька казала мені перед тим, як відправити до школи: «Будеш шенувати – будеш мати... Уважэй на них!» І я ніс зі школи ті постільці на ногах, мов дорогоцінний скарб, а вони несли мене, бо були дуже легкими. Мені, навіть, здавалося тоді, що я в отих постоликах лечу над снігами. Багато хто із зустрічних впивався цікавими очима в мої постолики, озираючись за мною. А мені було від того гонорово,

мов: «Дивітсе!.. Дивітсе всі, екі я маю...» Додому, й справді, летів я. По-перше: дуже хотілося їсти, по-друге: я згадав, що завтра вранці візьмуть нашу малу теличку, чи то – на ярмарок, чи то – на бойню... Перш, ніж зайти до хати, де напевно чекав мене ненин борщик з кулешкою, подався я до стайні нашої.

Коли наблизився до телятка, воно так прохально дивилося на мене, та так сумно, що й їсти мені вже відхотілося. Дивилося на такими сумними очима, що мені, навіть, здалося, що воно плаче...

Обняв я телятко за шию двома руками та й не зчугвся, коли корова, що була близько коло теляти, вхопила мій, з лівої ноги, постіл. З'їсти вона його не з'їла, бо я миттю вихопив його від корови Білунки. Але постіл той був зім'ятий, обслинений, розірваний в кількох місцях... «В чому я тепер в школу піду? Шьо я ненці скажу?» – роїлися в голові думки. Другого дня в школу не пішов... Телятко, що плакало, відвели назавжди...

ЖИВИЙ СНІП

Там, за короткими соловейчиними вечорами, за нашою хатою, в кінці городів, була вузька попережна стежка. За стежкою – поле. Поле як поле і стежка як стежка. Але розказували, що колись, давно, стежкою тією прохолодними осінніми надвечір'ями ходила дивна птаха, що дуже нагадувала чаплю. Подібною була вона на чаплю, але вища того птаха.

Ходила чапля по тій попережній стежці, опустивши білі крила, ходила, як здавалося, сумною. А як приходила ніч, то та чапля дівчиною ставала... Ставала дівчиною з довгими, до землі, майже, золотими косами, ходила вона і серед ночі, особливо, коли заходив за хмару місяць, ревно плакала. Просила вона, в тому плачі, місяця не заходити за хмару, а зійти на землю, на ту стежку і побути хвилину-дві з нею... Плакала, молила вона місяця, а він на землю не сходив... Вірила вона, що місяцем став її коханий, котрий пішов у похід, і з походу не вернувся... А плакала вона осінніми вечорами саме на тій стежці, де попрощалася з коханим своїм перед походом, де обіцяли одне одному зустрітись колись... Та він став місяцем, вірила вона...

Чи так воно було, чи не так, але й тепер, ту частину нашого села, що тягнеться від його центру аж до нашого присілку, а це понад три кілометри, називають Чаплинцями.

Коли в нашому селі, по війні, створили колгоспи, то їх було аж три. На Чаплинцях колгосп створили першим. Поле, що було за чаплевою стежкою, тепер колгоспним стало. «У колгоспі добре жить: один робить, сім лежить» – ходила нашим кутком нова приповідка. Тепер – вже колгоспна.

Лежати, звісно, нікому не давали. Усіх влітку гнали у поле: «І малих, і старих – на роботу». Пер-

ша колгоспна сімба була вручну. Ішли, мов журавлі серпневі колгоспники з торбами на плечах і сіяли жито-пшеницю на майбутній урожай колгоспний. Жнива теж проводилися вручну. Майже, цілуючи землю перед собою, зігнуті вдвоє, серпами стинали, не надто густі стебельця пшенички, чи жита жінки-жниці і складали їх в невеличкі купки, що мали стати снопами. Багато хто з жінок брав з собою в поле дітей, не маючи з ким залишити їх вдома. Було, як у Шевченка:

«На панщині пшеницю жала,
Стомилася... Не спочивать
Пішла в снопи, пошкандибала
Івана, сина годувать...»

різниця між тим і цим часом була лише в тому, що змінився, на цей раз, «пан»...

Чоловіки, хто вцілів, повернувшись з війни та старі діди йшли за жнивцями, з заготовленими наперед перевеслами і в'язали снопи. А потому снопи ті складали в копи, що у нас називаються «кляньками». В кінці жнив кляньки ті від чаплинової стежки в кінці нашого городу аж до дороги-гостинця були складені по-господарськи ще, рівними рядами одна за одною. Вночі та ще й при місячному світлі кляньки ті виглядали здалеку вишикуваними куцями солдатиками... Необмолочені ще снопи манили, особливо вночі, не одне око на нашому кутку, бо вдома – ані зернини, а тут – цілі копи-кляньки пшениці.

«Я так колгосп люблю... Я так люблю колгосп – жартував сусід Василь – що за ніч увесь би додому переніс...»

Нас, хлопчаків, теж манили оті снопи запашної колгоспної пшенички, до якої так близько було від

нашого городу... Перейди тільки через чаплеву попе-
речну стежину, і ти вже біля колгоспної кланьки, що
так близько і так недосяжно, водночас... Ті колгосп-
ні сніпки так манили й мене, що, навіть одної ночі
приснилося мені, що йдуть вони оті снопи стернею до
мене... Вже наближаються геть близько: я чую вже їх
руками... Вони вже обступили мене... На одному, на
найбільшому снопі, сидить величезна, біла птаха та
й довбе колосся... Довбе, довбе... Але вже не колосся
на снопі тому найбільшому довбе, а довбе волосся на
моїй голові... Я довго мучився у тому сні, а птаха не
давала мені прокинутись... Той сон потрохи забував-
ся, а ми троє братів малих готувалися, крадькома від
усіх, до «ловлі» снопів колгоспних, що були за нашим
городом.

– Такий великий гачок – на рибу? – перепиту-
вав укотре дідо наш, коли ми майстрували досить ве-
ликий гачок із грубого дроту.

– Е-г-г-е! – відповів хтось із братів моїх мен-
ших.

– А де ви таку велику рибу будете ловити?

– Як де?! На стерни! На колгоспній стерни... –
відповів дідові той же голос.

– ?!

Того разу батьки наші подалися в Косів на ярма-
рок, аби купити двох-трьох ягнят. Тоді ми, хлопча-
ки, zostалися самі на господарці. В руках у нас того
разу були два гачки з грубого дроту, а в кишенях по
клубочку міцної, з конопляного повісма, нитки гру-
бої. Один гачок був запасним, про всяке...

Про нашу «ловлю», про наші «грандіозні» плани
знали лише ми троє. Як виявилось потому, наша се-
кретна служба (скорочено СС), спрацювала бездоган-
но.

Було ще дуже рано. В ту пору, коли колгоспне на-

чальство ще радиться, а колгоспники пораються коло своїх господарок... «Ранок – панок», «Встанеш вранці – буде користь з праці», «Хто рано встає – тому Бог дає», «Хто пізно ходит, той сам собі шкодит...» Ми, малі, пам'ятали ці неньчині мудрості, бо чули їх не раз... Отож: «Ранок – панок»...

«Ловля снопів колгоспних – теж справа ранкова» – були тепер переконані ми. «Ловля» сніпків мала свій порядок: ми знали, що буде за чим... Навіть... Тому відбувалося все так: підійде хтось з нас до першої, чи другої від нашого городу та від чаплиної стежки, кланьки... Підійде так, ніби й ненароком, граючись, підскакуючи собі по стерні, і... зачепить тим великим гачком з ниткою сніпок за перевесло та й поскаче, ніби нічого й не сталося, назад на стежку... Потому той, хто зачепив сніпок за перевесло пильно подивиться: чи нема кого здолу, а потому, чи нема кого згору, й скаже потихо:

– Можна!

– Готово? – почується з кукурудзів на нашому городі.

– Готово!

За командою «готово» ті два, що сидять в кукурудзині зеленій в кінці городу починають помало тягнути до себе, намотуючи на руку протилежний кінець отої нитки грубої з конопляного повісма. Сніп починає «оживати», він починає сіпатись, сповзає, ніби чоловічок, із кланьки головою-гузарем вниз... Сповзає собі помало... А як сповзе, полежить хвилину-дві на стерні... Перший етап «операції», таким чином, завершено...

«Доб-ре-е!» – повідомляє тоді той, що ходить собі стежкою, тим що сидять в кукурудзах. А сніпок, що сповз із кланьки, відпочивши трохи, починає рухатися, разом з ниткою, в напрямку нашого городу, по-

пластунськи, як солдатик... Їй-Богу, то було невимовне видовище, якщо глянути на нього збоку. Але той, що ходить чаплевою стежкою, наче вартовий, враз закашлявся голосно... Це умовний сигнал того, що хтось наближається.

– Славайсу! – вітається першим той, що вартовий.

– Ти шьо так з досвіта тут?

– Та, ади, кіт наш дес загубивсе...

– Агій! А йкий він був?

– Та був такий жовтий... З білов плямов на голові...

– Жовтий, кажеш... А я вчере виділа такого жовтого... Ходив, сараку, по «Хрестівці», коло Митра Андрусевого... Ни переживай! Кіт найдесе...

Розмова на стежці вдалася, а «небезпека» в жіночій спідниці та куфайці пішла собі далі.

І знов у кукурудзину лунає команда того, що сюди та туди ходить стежкою, тим, що притаїлися в кукурудзині: «Да-ва-й!» І знову сніпок той, а, може, другий, чи третій повзе в напрямку нашого городу за тою ниткою з конопляного повісма. Повзе, то опускаючи, то піднімаючи гузар-голову, то, іноді, перевертається собі на стерні, але повзе... Нитки на стерні не видно, тих, що ховаються в кукурудзині густому, не видно, а сніп, як жива істота, сам собі повзе... Це так було цікаво спостерігати зі стежки чаплиної за «живим» снопом! На тому й скінчилася «ловля» колгоспних снопів на великий гачок з грубого дроту, що був виготовлений власними дитячими руками.

– Ну-у! То де та ваша велика риба?! – питав нас на другий день вранці дідо наш, посміхаючись хитро у коротко підстриженого вуса.

– Риба... В кукурудзах! – відповідав найменший, що носив дідове імення.

– А шьо в’на там робит, та риба, шьо плаває в кукурудзах?

– А в’на там нічьо ни робит!.. А чікає нас там...

– Шьо? Отак сіла собі тий чікає на вас?

– Ні! В’на лежит...

Дізнавшись про нашу «ловлю» снопів, батьки заборонили нам займатися тим надалі:

– Ви шьо? Хочіте, аби вас вигнали з школи? Аби засудили нас, родичів. Ви цего хочіте?! Га?

– Ну, то коли йдемо по рибу? – жартував дід.

– А підете з нами? Єк підете з нами, то підемо завтра досвіта... – віджартовувався найменший брат Данилко.

ХОДЯЧІ КУПИ

Ви бачили коли-небудь, аби купи ходили? Не бачили?! А в нас... Як тільки літній вечір починав одягати на себе темно-голубі шати, присипані легким вечірнім туманцем, а на голову одягати синій капелюх неба, що був закосичений пір'їною місяця, то тоді на нашому сільському кутку з'являлися оті купи. Ішли вони, ті купи: малі, великі, а то й цілі купища, через дорогу-гостинець, через рови та окопи, через вузький потічок, що хлюпотів уздовж дороги. Ішли... Скоріше не йшли, а якось дивно сунули на той наш присілок з колгоспного поля. Рухомі купи бур'янів трави, сіна, здавалися в темряві, якщо глянути на них збоку, вечоровими, чи нічними привидами, якимись космічними прилітунами загадковими, химерними, яких у найфантастичнішому кіно не побачити. Загадковості в темряві тим купам додавало ще й те, що були вони з косами, з сапами, з вилами, але були без голів, без рук і ніг. Щоправда, деколи ті ноги, в грубих гумових постелищах, з грубих списаних давно автомобільних, чи тракторних коліс і з'являлися для старенького ока, то це лиш тоді, коли купа була невелика а ноги довгі. Голова у тих купах теж була, але вона ховалася під бур'яном, чи травою, чи сіном, з яких стирчали вила, або сапи.

Голодні в стайнях корови мукали, кози – мекали, додаючи присілку нашому коров'ячо-козячого романтизму... Тим муканням та меканням худоба засвідчувала, що вона голодна. Те коров'яче мукання пізнього колгоспного вечора було таким сильним, що його чути було аж в райкомі партії, що був за десять кілометрів від присілку нашого. Коли корови переставали на присілку мукати то це був тривожний сигнал для бюро райкому, про те що колгоспники з колективного

господарства принесли приватним корівкам... Знали про це, але вдіяти нічого не могли, бо постанов партії про заборону корові чи козі бур'ян їсти, якщо вони годні, не було...

Вечірній хід куп-привидів був довгим, майже, ритуальним, щовечірнім. Аби не забути сказати й таке: купи ходячі хоч голів та ніг не мали, зато в них, у тих куп, були великі вуха, а ще більші – очі. Все це для того, щоб чути було під тим бур'яном: чи не насувається, не йде, не лізе небезпека. «Небезпека» та, була, як правило, в зелених, майже військових галіфе й чоботях кирзових... Могла бути та «небезпека» й у іншому вбранні, але суті то не міняло... Бо «небезпека» могла ховатися за кущем, за деревом, могла вона бути спереду, ззаду, збоку. Іноді, від страху, здавалося, що на тебе навіть кущ верболозу суне, або пре на тебе верба, що стоїть обіч польової дороги... «У страху – як любила часто повторювати ненька наша – очі великі, а вуха – ще більші...» Завжди, той хто ставав зеленою купою пізно увечір, мусів бути на сторожі... «Ой, хоч би не зловили! Бо тогди...» – крутилася думка під купою бур'яну кожного разу. Але страх – не страх, а худобу годувати треба... Корови, кози, навіть цап Філізоф, що пережив не одного голову колгоспу їсти хотіли... Їм – дай! А звідки оте «дай», вони не думають... Вони, якщо на те, елементи несвідомі... Газет корови не читали, радіо не слухали, здебільшого, телевізора ще й у Москві не було, не те що на нашому кутку... Правда, ринкові відносини корови та кози тоді вже засвоїли: «Даш мені – дам тобі». Але – купи... Купи... Ходячі... Коли стемніє... Щоправда, крім тих ходячих куп – майже, космічних привидів, ішли собі на присілок наш, верталися з колгоспних робіт інші, гоновіші трударі, що навіть потрапляли на колгоспну «дошку пошани». Кожен з них, чи кожна, теж несли

щось додому йдучи після трудового дня: хто йшов додому вечором з будівельної колгоспної бригади, ніс пару цвяхів у кишені куфайки, аби полагодити підлогу в стайні для поросяти. Хто вертався з роботи з городничої бригади, а це були, в основному, жінки, то несли за пазухою кілька свіжих огірочків. А ті, хто вертався, після важкого спекотного дня з роботи на колгоспному току, несли додому кілька жмень зерна, що насипалося за день в гумові чоботи, що були на ногах. Але найгоноровіше верталися додому з колгоспної роботи доярки. Вони йшли собі з роботи впевнено, гордо, з високо піднятими головами, несучи в черевах, скільки влізе, молока свіжого з вечірнього надою. А те що не вміщалося в череві кожної з них, вони наливали в наперед заготовлені солдатські «фляги» і прив'язували марлею ті «фляги» собі на груди... Тому верталися додому з ферми повногрудими, цицькати-ми... Хоч втома гнула їх до землі, вони мусіли йти виструнченими, аби не розгубити тих посудин, наповнених молоком коров'ячим, вкраденим на колгоспній фермі. Йшли-верталися додому колгоспні доярки з ферми додому ще й тому впевнено й гонорово, що знали: ніхто з колгоспного начальства вночі не візьметься обмацувати доярок, майже, серед ночі.

Най би лиш спробував хтось! Дасть доярка такому провірникові-мацаникові по писку та ще й, як комуністка, винесе це питання на місцеві партзбори. Ага! Винесе на партзбори, зганьбить на весь район за оте мацання.

А ми йдемо з братом з тими бур'яновими купами на голові та на плечах. Йде хтось назустріч... Якщо іще далеченько йде, то присядемо, відійшовши вбік, на поле, присядемо з тими купами і... Той що йшов назустріч подумає, що то лежать собі якісь купи, та й... А ми помаленько встаємо... І купи з нами встають...

І так по кілька разів приходилося: то присідати, то вставати. Увесь час доки йдемо, очі у нас більшають, вуха виростають, здається, – аж до п'ят...

Того вечора блискавиці кресали далеко над горами, наче навмисне, аби видати нас «небезпеці».

- Нема нікого?
- Нема!
- Йдемо далі?
- Ага-а! Хтось іде!
- Де?
- Тихо! Ген-де...
- Йде... Але чуєш? – покашлює...

На душі, наче б стає трохи спокійніше, бо, якщо покашлює, то це значить: йде «свій»... Про це покашлювання домовилися на кутку: «Видиш, що хтось щось несе з колгоспного поля, чи з току, покашляй, аби знав той, що щось украв з колгоспу, що боятися не варт...» О! Скільки того кашляння та покашлювання на нашому кутку було за один лише вечір – і злічити важко... Здавалося, що весь наш присілок, на котрому була перша колгоспна бригада, захворів коклюшем... Наставав вечір – починалося суцільне кашляння...

– Боже, помагай! – скаже при зустрічі хтось потихо, що покашлював.

– Декуємо! Най і вам Бог помагає! – відповідаємо ми, майже, одночасно – най і вам Бог помагає...

Бо ми знали, що той, хто сказав нам: «Боже помагай!» і сам тої Божої помочі потребує, бо неспроста йде пізно у вечір з мішком, чи з веретою старою в сторону колгоспного лану.

– Най і вам Бог помагає... – затихає і так тихий голос наш під купою колгоспного бур'яну, що тисне на дитячі плечі несамовито... А бур'ян той довгий, волочиться аж по землі, коле голі дитячі наші литки та коліна, але йдемо.

- Не видко нікого?
- Та, ніби, нема...
- Дивисе добре!
- Та див'юсе, бо не глухий! – кидає з-під бур'яну своє жартівливе братчик Василь.

Дурман розпареного за весь спекотний день бур'яну під котрим наші голови і руки, п'янить. Паморочиться в голові... Хочеться скинути ту колючу осотову ношу... Ще трошки і ми – вдома... Ото наша корова буде рада.

«...А-а-а! Попалисе, голубчики! А-а-а! Попалисе?!» З цими словами хтось дужими руками вхопився за більшу купку... «А-г-г-а-а!»

Не пам'ятаю, як купи того бур'яну звільнили, майже одночасно, нас двох з братом, а той хто ловив нас, лишився з більшою купою бур'яну в обох руках – тепер вже на землі... Ми, два хлопчаки, що були ще мить тому під бур'яновими купами, скакали тепер як зайці, через колгоспну капусту, помідори. Вибігли, через увесь лан, аж на головну дорогу-гостинець.

Ноги тремтіли, руки – теж. Віддихавшись, ніби нічого не сталося, йшли ми тепер польовою дорогою додому. Мов хто тепер докаже, що з-під бур'янових куп втекли саме ми. Жаль було лише одного: наша корівка Білунка не ласуватиме свіжим осотом та молочаєм з пирієм цього вечора...

Але ми в тому не винні – а винен колгоспний парторг...

СУДНИЙ ДЕНЬ

– Цеї осені ходив по рожнівському полю одинокий журавель. Ходив, наче людина задумана, одинока. Про що він думав тепер? Може, про те, що постарів, що зостався без своєї журавки, з котрою ще торік відлітав восени у вирій, щоб весною повернутися знову на це поле, на ці луги і ріки... А, може, він думав, що пора відлітати знов у вирій і, хто-зна чи вернеться він наступної весни сюди...

– Е-й-й! Журавле – крикнув я йому – а ти впізнав мене?! Ти пам'ятаєш?

– А звідки мені пам'ятати, коли вік у нас, журавлів, такий короткий...

– Та то і в нас він – не довгий...

Той журавель нагадав мені голодний повоєнний рік, коли і я ходив по цьому полю журавлем-журавликом зі своїми меншими братиками-журавликами, збираючи колоски останні на високій, колючій стерні. Тоді це поле було колгоспним...

...Сонце вечірне вже сідало за голубувату гірську димку, наводячи тим якусь невимовну печаль і, чомусь навіть, якусь невимовну тривогу. Сонце прощалося з полем, з вербами в кінці поля, з нами малими. А на останок з-за тої голубуватої димки вечірньої випало на високу стерню трохи надвечірнього золота. Найбільше позолоченими були пшеничні колоски, що zostалися на стерні по жнивях. Те невеличке поле доорював трактор. Він час від часу викидав, наче нервуючись, з невеликої труби клубки диму, коли знесилений двигун гарчав, волочачи за собою грубезні плуги, що приорювали ті золоті, при вечірньому сонці колосочки. Здавалося, що той трактор своїми плугами приорює не лише колоски, але й сонце...

Нас трое журавликів: я, менший брат Василь та

найменший – Данилко, вже збиралися йти додому з того поля, бо ненька сказала перед тим: «Аби-сте до пізнього вечора там не були! Чуєте?» А ми, збираючись додому, розміялись, пригортаючи до грудей ворочки з колосками, що пахли так лагідно: хлібом, медом, літніми дощами і сонцем, що на цей раз сховалося вже за найвищу гору, котра темніла, мов попеліючий жар, вдалині. Я тоді мріяв про спечену на грубці паляничку. Ту паляничку спече, може, завтра ненька наша, якщо ми потremo ті колоски та на сусідських жорнах помелемо на борошно сяке-таке. Ті палянички, може, будуть завтра...

За мріями дитячими, за гуркотінням трактора, що геть наблизився вже до нас, за скреготінням великих, незграбних плугів на камінцях, що попадали під них, не зчулися ми, як до нас, із бокової дороги, під'їхав колгоспний «газик»...

– Хто вам то дозволив?!

– ?!

– Я питаю вас! Хто вам то дозволив збирати?! Хто вам дозволив збирати колосі на колгоспному полі?

Я і голодний, і злий на себе, що не зуміли ми втекти від напасті, хотів, було, сказати: «Дозволила нам... наша корова...» Та не сказав того...

– Ви знаєте, шьо колосі – колгоспне? Шьо й'го можно збирати піонерам лиш до колгоспу? Ви, шьо ни знаєте того?!

– Це, шьо ми збирали... То трактор й так пероравби був...

– Ти чий такий мудрий? Хто твій дедя? Ти, шьо говорити ни вмієш?! Фамілія, імне деді твого?!

– Ти хоть знаєш, дурню, шьо таке фамілія – хотів я випалити спересердя, але змовчав...

– Твого деді фамілія?! – спитав той у меншого брата.

- Ни пам’ятаю! – відповів той.
- А – твоє?! – спитав у найменшого.
- Забув... Коли вас узрів... То забув...
- Та то хлопці нашого колгоспника... Їлаха Радишя, – сказав довготелесий вуйко, що ледве вмiщався в дверях «газика», коли виходив з нього.
- Котрого Їлаха Радишя? У нас їх – три!
- Та Їлаха Маринюкового – ледве обертаючи язика в роті (видно з перепою) відповів довготелесий.
- Т-а-к-к, – сказав той перший (як виявилось то був парторг колгоспу), – так-к, ади...
- Шьо так, ади – спитав довготелесий.
- Так-к... Бери цю коровчину і – на ферму!
- Ни траба – на ферму! То наша корівка!
- А-а-а! Та то ви ше й корову тут, на колгоспному випасали?!
 - Та то корова нашого ланкового... Їлаха Маринюкового – сказав довготелесий.
 - Так-к!
 - Шьо «так»?
 - Бери цию корівчину і... До Їлаха додому! Єк є хто дома, най собі корову присилит! Або сам присили! І накажи, аби... Зрозумів?
 - Пойняв! – виструнчився довготелесий.
- «Бідна наша корівка! Єк в’на витримає перегар самогону, що тхне з...» – подумав я, – хоч би не втекла від него...
 - Так-к! Биріт то, шьо назбирали-сте і... І – в машину!
 - Ни траба в машину! Ми більше ни будемо... – сказав найменший, Данилко.
 - Усі три – в машину! Бігом!
- І нас усіх трьох повезли...
- Додому повернулися ми, коли вже був пізній вечір. Животи наші спішили додому, а ноги впиралися, бо ми знали... Так і сталося, як гадалося: не встигли

ми переступити ще хатнього порога, як дедя зустрів нас словами:

– Ви шьо? Ни виділи, шьо ті чорти йдуть?! Ви, шьо ни могли утікти? Я вас питаю! Ви – шьо?! Чи вам ноги до стерні прив'язав хто... Га-а? Я вас питаю! Ви, шьо...

– Та ми ни виділи! – обіззався я несміливо.

– Ни виділи? А очі на шьо? Га-а? А типер узрите! О! Типер ми всі узримо...

– Шьо? Корову мали лишети? – обіззався найменший з нас.

– Лиши дітий! Шьо діти винні – заступилися за нас ненька.

Ми всі три облегшено зітхнули... Не хотілося ні вечеряти, ні дивитися, як за гори місяць заходить... Якась невидима, чиста, чи нечиста сила змикала очі на сон... Так і заснули на широкій смерековій лавиці: хто – де. Перед тим, як заснути я подумав: «Шьо буде завтра? Добре було би, аби завтра сонце не вставало... Аби ми спали вічно... Не вічно! А доти, доки не скінчитсе вся ця пригода наша з колосками... Добре було би, аби то все було лиш сном... Боже, ек то все пережити? Не буду цілий тиждень, або й два тижні... Ні! – Місяць цілий: ні їсти, ні пити, ні відкривати очі, лиш би...»

Не пам'ятаю, як і хто переніс нас сонних на ліжку, накривши усіх трьох одним стареньким ліжником. «Боже, який світ добрий! Яка ненька наша добра! І дедя – також... Це в'ни...» – подумав я, прокинувшись, коли починало зоріти. Прокинувся і... І знову заснув, ще міцніше. Та краще би був не засинав, не поринав у той сон. Бо те, що приснилося, додавало лише страху перед невідомим, що мало відбутися. А приснилося мені, що біжу я небом, по палаючій вечірній хмарі. Біжу, ніби, а ноги не слухаються мене...

Чим швидше намагаюся бігти по тій хмарі, тим більше німіють ноги. А трактор високий та широкий з двома палаючими очищами фар ось-ось дожене мене, мене і моїх братиків... Дожене і зімне під своїми величезними гусеницями, приоре нас велетенськими плугами, що тепер стоять перед трактором... На тракторі сидить і регоче той довготелесий вуйко, що... Глянув на мить з хмари палаючої вниз, а там – безодня... На дні тої безодні ньєнка наша з піднятими до неба руками, щось гукає нам. Гукає, але голосу її не чути: його глушить тракторове гуркотіння та скрегіт незграбних плугів об каміння... Каркнув довжелезний ворон чорний, що на плечі в довготелесого вмовився. І... Мене і двох моїх братів накрила велика, як сам трактор, скиба, що притиснула груди... Я тільки встиг сильно крикнути: «А-а-а-й-й!»

– Шьо з тобов? Тибє шьос заболіло? – стояла наді мною ньєнка.

– Ні-ні! То сон мені такий якийсь приснивсе...

– Ти такий блідонький... Дати водички?

– Ні-ні! Ф-ф-е-е-е... Снилосе ж таке...

– Агій! Щезни! – побідкалася наді мною ньєнка – агі-і-й!

Про сон той ні тоді, ні потому нікому не розказував, хоч запам'ятався він мені на все життя...

На другий, чи на третій день по тому пізно увечері вернувся дєдя наш з колгоспної контори з «рознарядки» робіт ланки на наступний день:

– Е-е-е! Радуйтисє, тіштисє! До двох бід шє й трєтє є... А-г-г-а? Шляк би то трафив! Ади... Я казав, шьо траба було втікати з тим колосім! А тепер маєте: завтре викликают на суд... А-г-г-а-!? Завтре судити будут... Коровку заберут... Трудодні – заберут... Ає! Або – й за грати.

– О, Боже! А то за шьо?! – сплеснула в долоні

ненька – а то за шьо?

– А то за то – пробурмотів про себе, стомлений і голодний дедя – а то за то-то...

Ніч була безсонною. Не заснули тої ночі ні батьки наші, ні ми малі. Але всі мовчали, перекидаючись з боку на бік... На зорі, ледве лиш просіялося крізь вікно на світанок, дедя знову: «Казав, шьо то траба було втікати... А тепер... А тепер маєш тобі...»

– А коровка єк? Шьо мали лишети корову, аби забрали до колгоспу? – заспокоювала його ненька – діти не винні... Сам видиш...

«Ненька наша – добра – думав я сам про себе – вона нас захистит...» Мов голодний вовк, завивав тої ночі наш Бурко, наводячи страху. Кажуть, що пси відчувають, коли у їх господарів біда.

Вранці ми з дедим зібралися і пішли на суд. Ішли ми: і не злодії, і не злочинці якісь, але йшли. Ішли з відчуттям приниження, відчуттям ганьби...

Біля сільської ради того ранку зібралося чимало односельців-колгоспників, що теж, мабуть, були викликані на суд. Стояли по троє, по четверо і про щось сперечалися поміж собою тихо. Ми стояли мовчки. Дедя спересердя, мабуть, скручував один за одним тютюнові скрутки з власного самосаду, а ще покашлював голосно, тамуючи тим свій гнів.

«Господи! Дай, аби все це скінчилосе! Аби нас не засудили... Аби в нас коровку не забрали, бо шьо ми без неї варті... Господи!»

Тим часом колгоспників, по одному, по декілька, викликали на суд. Через кілька хвилин ті виходили зі слізьми, особливо, жінки-колгоспниці: «Та за шьо?! За шьо – чути було від них – за шьо?!» Чоловіки і старші, і молодші, виходили мовчки... А вийшовши з сільської ради нервово смоктали недокурки, насуваючи на чола свої засмальцьовані на жнивах картузи. Жін-

ки напівзгорблені, виходячи з «судилища» насували на чола вигорілі на сонці, дешевенькі хустини. Так похилені, майже, згорблені розходилися вони на три дороги, що прямували від центру села нашого. Одні йшли на Чаплинці, інші – на Підгору, а ще інші – на Заріку. Наша дорога була на Чаплинці але нас на ту дорогу, хоч вже звечоріло ніхто не відпускав, бо ще й не викликав на суд.

Сонце вже давно сховалося за сільські хати та за верби, а ми та ще дві-три групки людей чекаємо... В очах знову почали літати жовті метелики, що в присмерку стали тьмянішими. Брат менший то присяде над окопом, на пилюку придорожну на нескошеній траві, то встане, то присяде «навпочепки». Видно, й'му теж зле... Дедя наш уже не смалить своїх тютюнових скрутків, не кашляє так голосно, як перед тим: видно, геть стомився стояти тут увесь Божий день...

Нарешті виходить секретар сільради й оголошує: «Суд продовжит свою роботу позавтрі! Суд буде зачинатися в дисетій за московським чесом... Чюли всі?!»

І ми попленталися додому, коли вже геть стемніло надворі... Попленталися натомлені, ображені. «Та краще, аби надавали потиличників... Або – ляпасів по обличчі, як мають отак...» – подумав я собі. Від злості, мабуть, дедя ще сильніше став покашлювати, як це він робив коло сільради вранці...

«Позавтрі», як велів сільський секретар, рано-вранці, ми знову стояли всі три коло сільради нашої. Найменшого брата Данилка на цей раз не брали. Як і інші, чекаємо знову на виклик до суду на «розправу». Весь день під палючим ще серпневим сонцем простояли ми перед сільрадою. Людей викликають на суд: ті заходять і виходять, а ми... Дедя наш час від часу потирає руки перед собою, важко дихає... «Відай, руки в деді терпнут» – подумав я. Мені стало жаль його,

спрацьованого, худенького, невисокого, що і німецької каторги зазнав, і тепер совіцької зазнає... «А й'го ще й до суду викликают з малими нами... За шьо?! Зараз викличут... От-от уже викличут, нарешті... Коби хоч не розплакатисе там... Коби хоч не розплакатисе перед судом тим... Поможи, Боженьку, нам! Най вже буде, шьо буде, аби лиш дедика не засудили та коровку не забрали...» – думав я.

Нарешті з сільської ради вийшов чоловік, що був у зеленому галіфе та сірих від пилюки чоботах та кашкеті, як у Сталіна... Він підійшов до нас (як ми дізналися потому, то був голова сільради). Він підійшов і сказав так, щоб чули ми малі: «Їлаху, бери-ко своїх орлів та й ідїть додому... Усе будет добре... Гай! Суд дітгий помилував... Суд наш, радянський... Але пам'ятай...» Дедя по тій розмові з головою сільради подався до колгоспної контори на чергову «рознарядку», а ми – додому малі. «Декую Богу Світому, шьо все так скінчилось» – сказав я вголос. «Декувати Богу Світому... Шьо дали їсти пустому – передражнив мене братчик – бо якби не Бог Світий, то не їв би пустий...» Братик трохи звеселїшав: адже йдемо додому... Нас не засудили... «Єкби не Бог Світий, то не їв би пустий...» Цей Василїв жарт, чомусь, врізався тоді в пам'ять. Може тому, що їсти тепер дуже закортіло, що-небудь, аби лиш... «Звідки він, братчик взяв цю приповідку – подумав я – е-е, напевно, чув від неньки нашої...»

Коли прийшли ми з братом Василєм додому, ненька, при каганці, поралася коло грубки. Пахло смаженою цибулькою і ще чимось, може, – бульбами, що вже остили... Брат мій менший Василь не приховував радості від того, що все так скінчилось, що нас не засудили, а відпустили додому, бо суд – «добрий»... Ненька якось дивно лиш посміхнулася і промовила, наче сама до себе: «Не гладь гадину – все одно вкусит...»

НІ! ТИ Й ШЄ РАЗ – НІ!

Дивишся – не надивишся, як темно-зелені крила вечірніх гір підіймають на собі великого, наче млинове коло, місяця палаючого червоним огнем... Диво ж то яке неказанне, вечорове!..

«То завтра, або вночі, вітер буде... То віщування на негоду» – каже ненька. А мені тоді так хотілося перенести пензликом того червоного місяця вечірнього, палаючого, на папір... Пробував і сьак, і так, і фарби підбирав, і, навіть, пензлика собі нового з кінської шерсті зробив, а воно в мене не виходить... І місяць той, мов велике, палаюче млинове коло, що злітає на крилах гір, не такий яскравий, і крила гір зовсім летіти в мене на білому папері, що привезла з Косова тета Катруся, не хочуть... Не хочуть і – все. Якраз день, чи два перед тим, як з пам'яті малювати той вечірній пейзаж із великим місяцем палаючим, вичитав я у знайденому на горищі дідової хати, журналі:

«Та такеє намазати
Зможе, хто захоче,
А ти мені намалюй,
Як мій млин торкоче...»

От намалювати б млин так, аби, намальований на папері, або полотні, він аж затуркотів... От намалювати би так! Намалювати би так тоті гори, аби вони злетіли, несучи на своїх крилах темно-синіх млинове коло місяця палаючого в небі... От намалювати би так! Щоправда глечики різні та гладунці в мене вже виходили... Майже, на кожному аркуші вони по одному, або по два, вже крутилися, здавалось, навіть. Здавалось, що вони танцюють, крутячись на папері, як живі істоти... «Добре, шьо хоть глечики вже намалювати, хоч

би трошки, вдаєсе...» Підбадьорюють мене слова тих, хто видів мої художні «старання»: «Файно! Бігме, – файно то в него, ади, виходит...» То були похвали су-сідок, що забігали час від часу, щось позичити в нас, або щось віддати, або просто приносили, як сороки-бі-лобоки, нові вісті сільські до нашої хати. «Файно! Е-е! Та з него буде художник! Буде, буде, ади!..» Особливо всім подобалися намальовані глечики та гладунці. Ті глечики так запам'яталися, що потому, геть потому, по закінченні омріяного училища, напишу:

«Глечику мальований,
Ватрою цільований,
Димом закосичений,
Мій ти – не позичений...
Глиняний, закручений,
У вогні приручений,
На вогонь нанизаний,
Полум'ям облизаний...
З синіми оленями,
З квітами зеленими, –
Щоки в фарбу вимочив, –
На полицю вискочив,
Глече-карапузику, –
Пальців тепла музико...»

– Завтре підеш до голови колгоспу просити, аби відпустив тебе на науку! Підеш сам просити... Озьмеш свої малюночки... Й підеш сам таки до него...

– А шьо, ек не відпустит – спитав я нені.

– А ек не відпустит, то дедя піде до него просити...

«Але спершу ти попросиш... Дуже, дуже попросиш» – додала до сказаного неня.

«Відпустит – не відпустит... Відпустит – не від-

пустит...» – ворожив я на думках, лежачи пізно вечором в ліжку. За тим ворожінням своїм: «Відпустит – не відпустит» я й заснув... Десь, напевно, перед самим ранком сниться мені, що стою я перед дверима чиєсь з тих, що вивезені на Сибір, хати. Стою... Але хата та вже не хата, а справжній, хоча й давно не тинькований, палац... Перед похиленими дверима того палацу стоїть, в оточенні грубих, але позолочених, колон високий, золотий трон. Обабіч того трона стоять два вартові з нашого таки села. Стоять ті вартові озброєні старими дерев'яними, з грабини, вилами... На троні тому золотому сидить сам голова колгоспу... Сидить собі та й колупається вказівним пальцем у вусі... «Видко, шьо блоха, коли він спав, залізла й'му у вухо... От біда!» – подумав я. Дивлюся пильніше, а то на троні тому вже не голова колгоспу, а цар-повелитель з котроїсь Пушкінської казки, що була нами в класі прочитана, ще – в 4-му «А»... «Ого!» – подумав я. Але дивлюся далі, а в голови, тобто, в царя того, на плечах стара, зношена куфайчина без ґудзиків, з-під котрої, незащепленої, видно голий пупець того «царя». Ноги босі, а на голові кашкет, як у товариша Сталіна, на картинах та в шкільних підручниках... «О-г-о-о!» – подумав я знову. Та не встиг я зловити власну думку, як півень полетів понад тронем і... І «цар» вигукнув до мене так голосно й сердито, що аж нігті на обох його ногах зробилися, як пазурі в хижака... Стало страшно навіть трохи. Але попри те в голову звідкись, як ластівка, залетіла мені поблажлива думка: «Сараку голова... За тими роботами всекіми й нігті не має коли обстричі на ногах... Нема коли... Нема коли, нема кому ті нігтики великі-превеликі на ногах й'му обстричі... Взело би правління колгоспу... Та й обстригло би голові-«цареві»» Продовжується той незвичний сон далі: що охорона «царева», котра стояла обабіч золотого трона, враз ви-

палила: «На колені-і-і! На колені-і-і, холоп-п!..»

– Чево ізволіш желать, сатрап – чемно спитав мене «цар» кулаком пригрозивши запопадливим охоронцям.

– Та подивітсе!.. Я малюнки тут маю... Свої... Хотів просити... Аби ви дали мені «відпускну» з колгоспу... Подивітсе, лишень, на то, ек я малюю файно...

Не встиг я розгорнути свої малюнки, як з рулонів тих вилетіли вогненні сороки й запалили мої «мистецькі старання»... Згоріло все... Обпеклися пальці... Навіть після того, як я прокинувся від сну пальці обох рук мене боліли, наче й справді обпеченими були... «Ні! Не піду до голови! – думав я собі, – той сон – то погане якесь віщування... Таке просто так не могло наснитисе... То недобрий сон...» Але про те, що приснилося я нікому не повідав. А ненька вранці промовила: «Йди, йди, синку, куда зібравси! Йди! У мене таке віщування, шьо голова колгоспний тибє відпустит... Лиш файно й'го попросити траба...»

І ось я вже, з великими труднощами, за другим разом, у кабінеті нашого колгоспного голови... Стою, як «сатрап», п'ю нащедсерце густий дим сільського самосаду, після чергової наради в кабінеті голови...

– Кажи, шьо хочеш! Кажи бігом, бо я ни маю коли...

– Та я тут... Заяву...

– Заяви лишей у секретарки! Я ни маю коли!

– Та я дуже хотів вас просити...

– А шьо там?!

– Я хочу поступати в Косівське...

– А, може, хлопчіку, я хочу...

– Бути царем?

– Йким ші там царем?.. Ти шьос ни то гнеш!

Йким царем?!

– Та то так... Приснилося...

– Я ни маю коли слухати лекцію про сні та сновидіння! Пойняв?

– Я хотів вам показати свої малюнки... Я хочу вчетисе малювати... Відпустіт мене вчетисе... Я дуже-дуже вас прошу – майже, крізь сльози видушую я перед головою свої слова...

– Н-і-і! Ні-і! Ти шьо глухий, хлопче?! Я сказав – ні-і! І все тут..

– Та то хлопчина Їлаха Маринюкового, – втрутився в розмову вуйко якийсь, що був тоді в конторі, мабуть, фірман, що возив колгоспного голову на бричці-«тачанці».

– Ну-у, й шьо з того? У мене таких прохачів, хоть ріку гати... Всі хотет з села втекти... Всі – у місто... Всі молоді – аби лиш з колгоспу...

– А ви подивітсе, ек малюю я... Я думав, шьо ви...

– Йди, хлопче, з своїм мальовидлом! Мені сіети, орати траба... Маржину пасти хто буде тут і в полонині, га? А ти мені – мальовидла свої...

– А, може, таки передумаєте? – повторив я своє вже в коридорі контори.

– Ні! Ти й ще раз – ні-і – зі злості вже, майже, викрикнув голова.

Сім сліз ніс я в правій жмені додому, а сім – у лівій...

ТОЙ, ЩО ХМАРИ МОЛОТИТЬ

«То, ади, таки шьос є... То таки сон шьос віщує... Навіть день я чьогос такий, ади, вибрав... Гейби не знав, шьо понеділок, то – недобрий день шьос зачіна-ти... Чього я вибрав собі понеділок? Агій! Та то траба було йти до голови колгоспу в середу... Або – у чітвер... Або траба було у понеділок, тогди, упертисе на свому, коли говорив з головов колгоспу... Траба було таки видерти у голови того підпис на моїй заявці... Ге! Та тут ти, вдома, ий, єкий герой! Тут, вдома, ти знаєш, шьо траба було робити тобі, ек був-єсь на прийомі в голови колгоспу... Ге-е! Та вдома ти тепер – герой! А там, у конторі перед головов колгоспу мало не розплакався, коли голова сказав шьо не відпустит з колгоспу... Тепер, сараку, будеш свині пасти у колгоспі...» – думав я після відвідин колгоспної контори.

«Ни все так то є, ек хочеш... Ни все так хочеш, ек є... А є так, ек Бог дає... Даст Бог, і ти будеш вчетисе там, де схотів... А ми з дедим чєм зможемо, будемо тобі помагати, ади... Бо то не тільки світа, шьо у вікні, ти й у колгоспі... Доста того, шьо ми з дедим тут гаруємо літо й зиму при колгоспі... А ти – молодий... Тобі, може, краща доля судиласе...» – заспокоювала мене неня перед тим, як благословити на дорогу до Косова, де було художнє училище... Ледве дочекався я ранку того дня, що був не понеділком, аби не віщувалося зле, обрав я собі середу. Ненька зібрала у клуночок невеличкий сякий-такий домашній пожиток для тети Катрусі в училище, й наказала: «Ни барисе лиш довго, бо то, сам знаєш, ек дома роботи багато всекої на нас звалилосе тепер... Скоро абись вернувсе! Чуєш?»

Стежки, що стеляться до головної дороги-гостинця, по оба боки пишно вбрані свіжою травичкою... А з тої травички різнокольоровими очками різних по-

льових квіток дивиться земля наша... Явори вздовж дороги-гостинця махають мені вслід своїми зеленими вітами, наче зеленими руками... «О, екі мудрі оці наші явори, шьо супроводжують мене! О, екі в'ни зичливі! Ніби знають, куда й чього я йду попри них... В'ни знають мене, а я давно їх знаю... Оці яворики рідні, знають, знають відкись, куда я йду... Десь там, в тому омріяному училищі, куда тепер я йду, на мене чекає тета Катруся... А я їй несучес домашнє лакомство... Тото в'на буде рада!.. Клуночок з дому, аби з чим він був – радість, бо він з твого дому, пахне вербами рідними, любистками... Ото в'на буде рада, шьо я прийшов! В'на чекає мене сьогодні, в середу, коло брами училища... Ой, ек в'на мене чекає, напевно! А ек я хочу чим скоріше бути там! А там у тому училищі, як розказувала Катруся (вона студентка третього курсу цього училища), то ж знає... У тому училищі, розказувала вона мені, викладають малюнок дуже відомі художники... Найславніший, казала тета, Сагайдачний. Він, розказувала тета, такий собі, ек намальований у книжці, запорожець... Гет подібний... І вуса в него такі... Ї постави така горда, козацька... І навіть, прізвище має козацьке: Сагайдачний... Євген Якович Сагайдачний... Ой, ек цікаво! А інші художники! Одні, казала Катруся, вчут малювати, одні вчут робити всікі куферки, топірці, рахви, викладені перламутром... А ше вче там портрети вишивати та ткати... Ой, ек цікаво все то! Але малювати... Олійними фарбами... Робити скульптуру... І... Коби скорше прийти уже!» – думав я, увійшовши до міста. За річкою з-за тополь понад рікою показалися корпуси училища... Приємно зацеміло в грудях від близької зустрічі з невідомим, але таким бажаним, що чекало мене за тими тополями в білих корпусах, де творяться дива справжнього мистецтва. Майже несвідомо чомусь пришвидшую ходу.

За одним із будинків, звідки ще ближчими стали корпуси училища, бачу, стоять кілька жінок і двоє-тросе діток, відай, школяриків... Підходжу ще ближче до того гурту, а там... А там під будинком, на зеленому клаптику землі, де розкидане, зрідка, каміння та бита цегла, лежать четверо мертвих... Чотири молоді хлопці... Дух від побаченого мені заперло... Всяке бачив, коли війна була... Але такого – ні... На тілах усіх чотирьох, особливо на грудях, запеклася кров... Груди хлопців і запечену на них кров добре видно, бо одяг їхній задертий аж до підборіддя їм... Взуття зняте... Очі в найкремезнішого були відкритими... Розірвана нижня щелепа звисала на груди... Але – очі. Здавалося, що він, отой кремезний, що хоч востаннє, доки не загребли кати його в землю, хоче надивитися на голубе-голубе літнє небо, на сонце, котрого не побачить більше ніколи... Здавалося, що він відкрив свої мертві очі, аби побачити чи не прийшла сюди з гір його мати, чи сестричка рідна, чи кохана дівчина його, аби попрощатися з ним... Чорне, густе волосся, що припало сірим пилом, рухалося від вітру... На середньому пальці його великої руки блищав проти сонця широкий, видно саморобний, перстень. Казали жінки, котрі стояли тут, що на тому перстні викарбуваний «Тризуб»... «Так, так! Там у того, шьо найбільший є, на перстени «Тризуб»...»

– Йой! Саракі хлопці! – сказала напівшепотом низенького росту бабка.

– Ц-с-с! Ану, неню, тримайте своє при собі – сказала старенькій молодичка, може, дочка її, може, невістка.

– Кажут, шьо хлопців учере з Ясенова привезли... Привезли у місто для «устрашіння» іншим ади... – знов проказала старенька.

– Ц-с-с!

Коло того кремезного крайнім лежав зовсім-зовсім молоденький хлопець. А личко його було таким прекрасним, милим, як у дівчинки... «Може, то вуйко Штефан?» – подумав я.

Хоч і лячно було підійти до вбитих, хоч і ноги тремтіли від побаченого, але якась сила все-таки підштовхнула мене підійти ближче до неживих, аби переконатися в тому, що між тими хлопцями нема мого вуйка Штефана...

«Вуйка Штефана між убитими нема» – подумав я. «А, може, й він дес так лежит... А, може, й'му врон очі видовбав уже. Хто його знає?.. Ой, не дай того, Боже! – думав я – але тут межі цими й'го нема... А той кремезний, видно, підірвав себе гранатов, бо нижня щелепа й'го розірвана...»

«Може, він і є «Той, шьо хмари молотит»... Упав сараку... Упав... Але – ні! Такі не вмирают... – подумав я собі, – такі не вмирают... А, ек їх убивают, то в'ни воскресают...»

За цими думками й не зчувся, як світ потемнів, посірів за сльозами... Нічого не було видно... Все стало якимось розмитим: і світ, і дерева в ньому, і люди, і корпуси того училища, де чекали на мене дива, може, й придумані мною... Все розмилося...

«Єк я тепер піду до того училища заплаканий... Єк я піду після цього всего?»

Додому вертався зарінками та лугами, річка привела мене додому, коли вже геть звечоріло... Вернувся додому з нічим... Нічого не хотілося... Все дивився в небеса, чи не летить, бува, на хмарі «Той, що хмари молотить».

Через кілька тижнів по тому я почув, як співали під вечір пастухи на кобацьких горбах відому пісню, але тепер трошки переінакшену:

«В Косові на ринку
Повстанців убито,
Повстанців убито, –
Затягнуто в жито...»

Може, це про тих чотирьох... Може...

А цієї осені ходив по рожнівському полю одино-
кий журавель...

– Ей-й! Журавле, – крикнув я йому, – а ти
пам'ятаєш мене?! Ти пам'ятаєш?..

– А звідки мені пам'ятати, коли вік у нас, жу-
равлів, такий короткий...

– Та то і в нас він – недовгий...

СЛОВНИК ВЖИВАНИХ ДІАЛЕКТИЗМІВ

- Ади – *оце*
Бігме – *справді*
В будечу – *в будяках*
Втев – *зробив*
Вуйко – *дядько*
Грань – *жар, жарини*
Гудзишник – *зад штанів*
Дедя – *тато*
Дранка – *стара поношена сорочка*
Капушина – *листки довкола качана кукурудзи*
Клифа – *гірське урвище*
Мантля – *верхній військовий одяг*
Мірка – *посудина, місткістю ≈ 1,5 кг*
Моцний – *сильний*
Обіздівсе – *озирнувся*
Огузок – *невеликий мішечок*
Перепуджений – *переляканий*
Півурити – *пищати*
Репіжит – *сильно б'є*
Саракі – *бідолашні*
Свеколка – *бурячок*
Свеклинка – *бурякове листячко*
Слабий – *хворий*
Спиричетисе – *сперечатися*
Студінчик – *холодець*
Тогідь – *торік*
Файно – *гарно, красиво*
Фасулі – *квасолі*
Цисю – *цю*
Чуга – *дерев'яна сторожева вежа*
Шушерепок – *зсушений на пні гриб*

ЗМІСТ

Замість передмови	3
Я – дитина війни	5
З'ява	6
Світ огорожений місяцем	10
Штани	16
Кочерга й мітла	20
Повір'я	25
Відьма	32
Піч – «Полонина»	36
Перша любов	43
Храм	49
Перші совіти	56
Повна яма крові	60
Толока	63
Квасний малай	68
Огузок ячменю	73
Жорна	77
Жайвір	83
Другі совіти	89
Перша писанка	93
Забрали	99
Дали би знати	104
Не було коли	108
Сизий	117
Схована зброя	125
Коротка дорога до сльози	131
Тоді, коли сороки скреготали	138
«А до нас їлах приїхав...»	143

Постоли та ноги	147
Живий сніп	151
Ходячі купи	157
Судний день	162
Ні! Ти й ще раз – ні!	171
Той, що хмарами молотить	176
Словник вживаних діалектизмів	181

Богдан РАДИШ-МАРИНЮК

ТОЙ, ЩО ХМАРИ МОЛОТИТЬ
(повість у новелах)

Редактор Марія Равшер
Комп'ютерна верстка Вах І.С.
Комп'ютерний набір Олена Радиш

Підписано до друку 07.07.2012. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура «UkrainianShoolBook».
Умовн. друк арк. 10,7. Тираж 350 Зам. 347.

Видруковано в МП “Евріка”
Свідоцтво Держ. реєстру: серія ІФ, № 10
Івано-Франківська обл., м. Косів
вул. Незалежності, 28
тел-факс: 2-24-91

Богдан Радиш-Маринюк

Р 15 **Той, що хмари молотить**. Повість у новелах/Б.Радиш-
Маринюк — Косів: Писаний Камінь, 2012 — 184 с.

Повість «Той, що хмари молотить» — це розповідь про тих кількох із тисяч і тисяч, котрих тепер називають дітьми війни. Обкрадене дитинство, жахіття війни, голод, непосильна повоєнна праця, безправне і убоге життя, війна — по війні — все це на сторінках книжки.

ISBN 978-966-8519-72-7

ББК 844 УКР 6-5